1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1985

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1985.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 250,— d.

Godišnja pretplata 1500. d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 ZAGREB, siječanj—veljača 1985. GOD. XVIII

Radovan GRGEC

Uz rub (38)

Bez imena Isusova ne može se zamisliti naša povijest, koja i »službeno« započinje njegovim rođenjem; ne može se zamisliti naša kultura ni naša civilizacija. Iako su se u to ime tokom povijesti činila i zla i nepravde, ime je Isusovo najveće ime ljudske historije, znak spasenja, oslobođenja i Božje pomoći, znak početka nove ere.

Započinjući novu godinu i novo godište našeg »Marulića«, kao vjernici i Hrvati započinjemo to novo razdoblje također u ime Isusovo. Ne zaboravimo da je s tim imenom najuže povezana i povijest Hrvatske, čiji su predstavnici s njim na ustima i u srcu, kao npr. Zrinski i Frankopani, živjeli i umirali. Koliko je velikih djela izvršeno u to ime i u našoj domovini i diljem svijeta u svim vremenima na raznim područjima: na karitativnom, kulturnom, prosvjetnom itd.!

Onima koji ističu koliko se zla u to ime počinilo valja reći da se zlo katkada čini i »bona fide«, dakle, bez subjektivne krivnje počinilaca. Koliko je samo zla učinjeno u ime Progresa i u ime Revolucije!

Kad pomislimo koliko je krvi proliveno u to ime, s pravom se pitamo da li je to zaista bilo potrebno i da li svrha posvećuje sredstvo. U drami »Pravednici« *Albert Camus* stavlja u usta svojih protagonista to pitanje koje je upućeno svima nama. Isplati li se proliti krv nedužnih da se to u budućnosti više nikada ne bi dogodilo? Mnoge ideje i ideologije

natopljene su krvlju, krvlju drugoga. U toj »krvavoj svadbi« često se i žrtve i njihovi krvnici stapaju u jednu bezličnu masu čiji krikovi zamiru u mraku povijesti.

Ipak, idejni začetnici tih »krvavih svadbi« redovito nisu i njihovi manualni egzekutori. Ideolozi peru, poput Pilata, ruke i umiruju savjest opravdavajući se u ime »viših stvari« radi kojih su to počinili, dok egezekutori, katkada, uvjerivši se, tokom vremena, da su učinili zlo i zločin bez ikakvih opravdanih razloga i motiva, tonu u beznađe i očaj. Izvršioci inkvizicijskih postupaka, atentata i masovnih pokolja gube na taj način sve u što su vjerovali i za što su živjeli.

Usprkos poplavi pacifističkih i humanističkih deklamacija i deklaracija naša se zemlja sve više puni leševima ljudskih žrtava i otpacima tehnološkog napretka. Postala je ratište, stratište i smetište, na kojemu tražimo izgubljenu čovječnost i čistoću, mir i nadu.

Novi Bakunjini, nihilisti, brigadisti i desperadosi sviju boja i orijentacija došli su na svoj račun. Na upozorenja zdravog razuma i čovječnosti odgovaraju hladnokrvnim i brutalnim cinizmom, a neki još vjeruju, kao i Stjepan u »Pravednicima«, da nisu važni potoci krvi ako se revolucija uspije nametnuti čovjeku kako bi ga spasila od sebe i od ropstva. Nije čak važno ni ako ona proždire vlastitu djecu. Dora, pak, misli da će se čovjek, zbog krvi nedužnih, odreći takve revolucije i zamrziti je. I Camus vjeruje da pravdu valja ostvariti, ali kaže da toj pravdi pretpostavlja svoju majku i da će biti branilac njezina života prije nego izvršilac bezdušne pravde. Uostalom, slijepi terorizam nija pravda, kao što se ni borac pokreta otpora ne može proglašavati teroristom.

Nakon *Staljina* i *Solženjicina,* nakon *Praga, Kambodže* i *Afganistana,* nakon *Mora* i *Popieluszka,* gasi se vatra političke paranoje i totalitarističke utopije u pojedincima i grupacijama. Krv je otrijeznila i tolike francuske borce u Alžiru, kao što je svojedobno izazvala opravdane reakcije najeminentnijih pisaca koji su bili i najodličniji predstavnici Pokreta otpora: *Malrauxa, Camusa, Emmanuela...*

Tortura i »pranje mozga«, ubojstva i pokolji ne mogu se opravdavati nikakvim višim motivima, pogotovo ne »kršćanskima«. Za pravoga kršćanina pravda je najuže povezana s ljubavlju, a ljubav s pravdom. Pri tom ne smijemo zaboraviti da se riječi kao »pravda«, »ljubav«, »istina« i »sloboda« često interpretiraju na najrazličitije načine, često iskrivljuju i profaniraju.

Slično je i s riječju »politika«. Sudjelovanje u javnom i društvenom životu svoje domovine također je svojevrsni politički čin, i to je ono što dokumenti II. vatikanskog koncila stavljaju na poseban način pred katoličke svjetovnjake kao njihovo pravo, dužnost i zadatak u svijetu u kojemu žive. Takva »politizacija«, naravno, ne dolazi u obzir tamo gdje nema društvenog ni političkog pluralizma (a pluralizma, nažalost, nema na većem dijelu kugle zemaljske). Takvog pluralizma nije bilo ni u *Mussolinijevoj* Italiji nakon objavljivanja enciklike *Pija XI* (Ubi arcano Dei), ali ga u većini zemalja svijeta nije bilo ni kada su koncilski oci (većinom sa Zapada) pisali dokumente II. vatikanskog sabora, u kojima se problemu katoličkog laikata prilazi na drugačiji način nego u

spomenutoj enciklici (i tu nailazimo na »pomak akcenta« o kojemu smo često pisali i govorili).

I danas se neki pozivaju na »pretkoncilske« dokumente (ovdje atribut »pretkoncilski« nije »deprecijativ«) o »depolitizaciji« katoličkog laikata i Crkve uopće, dok drugi od te Crkve i njezinih vjernika očekuju »politizaciju« i politički angažman kada se radi npr. o siromašnima i obespravljenima u Latinskoj Americi.

* * *

U specifičnim uvjetima eksploaticije u Latinskoj Americi nastala je i »teologija oslobođenja«. Priznajući zov oslobođenja kao »znak vremena«, Crkva upozorava da se Govor na gori ne može interpretirati kao poziv na revoluciju, ali katoličkim laicima ne zabranjuje da se u tim uvjetima bore za socijalnu, političku i ekonomsku pravdu. Kao što se »homeinizacija« nikako ne može poistovjetiti s »polonizacijom«, tako se ni borba za oslobođenje u Latinskoj Americi ne može poistovjetiti s borbom za slobodu i pravdu u drugim diktaturama, totalitarizmima i eksploatatorskim režimima diljem svijeta. Međutim, ni u jednoj od tih situacija Crkva ne može pristati na prolijevanje krvi i na terorizam kao sredstvo za postizanje slobode i pravde.

Uz to, kao što smo rekli da su ideolozi i inspiratori oružanih borbi često bili oni koji s »bazom« zapravo nisu imali veze, tako i ovdje, u borbi siromašnih za pravdu, nije plauzibilno da na revolt potiču oni koji nikada nisu bili gladni ni siromašni u pravom smislu. Nedavno je isusovački general *Kolvenbach* na svojoj turneji u Latinskoj Americi rekao: »Samo onaj koji je i sam siromašan može se boriti protiv siromaštva!« Mislimo da borbu takvih ljudi za ekonomsku, političku i socijalnu pravdu u vlastitoj domovini nitko nema pravo proglašavati »politizacijom« u lošem smislu te riječi, tj. slijepim »politikantstvom« i strančarstvom, ali isto tako se ne može proglasiti »politikanstvom« borba vjernika da kao vjernici sudjeluju u javnom životu i izgradnji svoje domovine.

Bilo kako bilo, Crkva ne želi da se tu nametne kao neka politička vlast. Njezin »mesijanizam« oduvijek su razni farizeji i Herodi, ideolozi i silnici, interpretirali krivo, tj. u političkom smislu, zaboravljajući da je njezin Osnivač već prije dvije tisuće godina svečano izjavio: »Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta. Kad bi moje kraljevstvo pripadalo ovom svijetu, moji bi se dvorani borili da ne budem predan Židovima.«

U svakom slučaju, kršćanski stil borbe u pravilu nije oružana i krvava borba i revolucija u kojoj se Molohu mržnje žrtvuju toliki nedužni ljudski životi. No, kršćanin, bio on laik ili klerik, treba da se uvijek bori riječju i primjerom života protiv svih diskriminacija, eksploatacija, nepravdi i terorizama za civilizaciju ljubavi. Eto, to je borba za bolji, pravedniji i čovječniji svijet, borba za ostvarenje evanđeoskih načela istine, pravde i ljubavi u svim vremenima i u svim narodima, borbą u ime Isusovo. U ime Isusa Krista, utjelovljene Riječi Božje, vjernici se bore za vlastito oslobođenje i za oslobođenje svojih bližnjih.

Oslobođenje, pak, u evanđeoskom smislu nije prvenstveno političko, ekonomsko ili socijalno oslobođenje, nego oslobođenje od grijeha. Isus Krist je prije svega Osloboditelj i Otkupitelj od grijeha, od moralnog zla koje je deformiralo i još uvijek deformira pravi lik čovjeka oduzimajući mu slobodu djece Božje. Siromašni i siromašni u duhu iz Govora na gori jesu oni koji nisu posjedovani ni alijenirani onim što posjeduju (ili ne posjeduju). Imanje, posjedovanje, moć, vlast, pa čak ponekad i znanje, otuđuje čovjeka. Dezinkarnirani intelektualizam, koji je svojedobno žigosao *Charles Peguy*, narušuje slobodu djece Božje i povezanost stvorenja sa Stvoriteljem. Stoga su »naturalizam« i »racionalizam« zapravo protivni prirodi i razumu te u stanovitom smislu rastaču psihofizičko jedinstvo ljudskog kompozituma.

Zbog toga ljudska inteligencija nije samo cerebralna i racionalna inteligencija. Ona treba da bude put u susret drugom čovjeku. Taj put je moguć ako srce i duh, kako kaže *Platon*, idu zajedno. Istinska je inteligencija razumijevanje drugih, a ne apstraktna konceptualna inteligencija ili praktična inteligencija snalaženja u raznim prilikama, koja se »dokazuje« testovima i »kvocijentima«. Samo putem »inteligencije susreta«, kako bi rekao *Jean Chateau*, tj inteligencije srca, ulazimo u ozračje »slobode djece Božje«.

Za takvom slobodom čezne neiskvarena ljudska narav, za njom čeznu i kršćani i nekršćani, i stari i mladi. Zov slobode duboko je ukorijenjen naročito u srcu mladih, pred kojima je život i budućnost. Toga se na poseban način sjećamo u 1985. godini, koja je proglašena Međunarodnom *godinom mladih*. Mladež naše civilizacije doživjela je velike mutacije, tako da možemo govoriti o novom liku mladih, o njihovoj *diferencijalnoj psihologiji (Erikson* i *Zazzo)*. Tu mladež valja odgojiti za slobodu i osloboditi od raznih »ovisnosti«. Sve veći broj ovisnika droge i oniričkih stanja među mladima upućuje nas na nužnost novih pristupa njihovu odgoju, a sve veća nezaposlenost potiče nas da ozbiljno razmislimo o promjeni uhodanih društvenih struktura i materijalističke »standardolatrije«.

Život valja osloboditi od raznih štetnih i suvišnih robovanja, karakterističnih za jednu civilizaciju. Ono što želimo mladeži cijelog svijeta, osobito želimo mladeži naše domovine, koja je također već dobrano kontaminirana raznim »robovanjima«. Ne bi li i tu mogle važnu ulogu odigrati »jeke jednoga kongresa«, pa i »jeke jednoga koncila«, koje spomenusmo u prošlom broju?

* * *

Ne odnosi se to, dakako, na neka predavanja sa zagrebačke teološke tribine koja je Teološko društvo »Kršćanska sadašnjost«* objavilo u knjizi, s naslovom »Jeke jednog koncila«. U prošlom smo broju obećali da ćemo se osvrnuti na neke netočne i jednostrane tvrdnje s tih predavanja radi pravilnog informiranja javnosti o HKD sv. Cirila i Metoda — Društvu sv. Jeronima. *Josip Turčinović*, na primjer, iznio je u svom predavanju i diskusiji neke »informacije« na temelju izjava pok. kardinala *Šepera* i bivše namještenice KS-a premda je svima vrlo dobro poznata izjava kardinalova o KS-u, objavljena i u GK-u, kao i izjave te namještenice nakon otkaza što ga je dobila u toj ustanovi.

Na đakovačkom zasjedanju BKJ biskupi su jednodušno zaključili da se vatikanski dokumenat »Quidam episcopi« odnosi i na TDKS. Iako je HKD laičko i književno društvo (a nipošto svećeničko ili teološko, premda i svećenici mogu biti i jesu njegovi članovi), iako se HKD bitno po svom statusu i statutu razlikuje od TDKS-a, Turčinović u svom predavanju i diskusiji pokušava insinuirati da se »Quidam episcopi« odnosi i na HKD koliko i na TDKS. Kada smo izrazili želju da na istoj tribini odgovorimo na njegove netočne i jednostrane tvrdnje, obavijestio nas je predstavnik te kleričke tribine da nas na nju ne mogu pozvati »jer nas Koncil nije rodio«.

I opet ponavljamo da je HKD u periodu svoje pokoncilske obnove (1967—1971) dostiglo vrhunac izdavačke djelatnosti. Nekako u to doba BKJ je na svom zasjedanju, također u Đakovu, povjerila izdavanje službenih liturgijskih knjiga KS-u i na taj način u neku ruku konsolidirala u našem vjerskom tisku monopolistički položaj »Kršćanske sadašnjosti«. Njihova se djelatnost sve više širi, pogotovo nakon dobivanja vlastite tiskare i nakon posljednjega đakovačkog zasjedanja BKJ, čiji ih zaključak, čini se, baš mnogo ne zabrinjuje.

Ne bismo željeli (bar zasad) zlopamtilački čeprkati po dokumentima i po nedavnoj prošlosti, ali smo prisiljeni braniti se od dezinformacija. U nedavnu prošlost spadaju i sintagme »koncilsko vrijeme« i »pokoncilska obnova«. Ne možemo dopustiti da se netko tim izrazima služi da bi druge diskvalificirao ili da bi za »paravan« Koncila sakrio svoje zle namjere. Isto tako ne mislimo da bi, kao što smo već pisali, atribut »pretkoncilski« morao biti nekakav »deprecijativ« i da valja s podsmijehom govoriti o svemu što se u Crkvi zbivalo prije Drugoga vatikanskog sabora. Na prošlost i povijest Crkve valja gledati u kršćanskom duhu i u želji za slogom i jedinstvom, a nipošto s namjerom da se, tobože u ime Koncila ili u ime Isusovo, i opet posije razdor i smutnja među vjernicima ili bezvjercima. U ime Isusovo djeluje se s razumijevanjem i ljubavlju. Iako se pogreške i grijesi kojima je posuta povijest čovječanstva, a i povijest Crkve, ne mogu uvijek opravdati, oni se mogu razumjeti jer čovjek je slab i potrebna mu je pomoć i milost Božja.

*Neki bi pod svaku cijenu htjeli razlikovati Teološko društvo od »laičkog« KS-a premda se te dvije sintagme nerazdruživo povezane »de iure« i »de facto«, što dokazuje i »firma« na zgradi na Marulićevom trgu i registracija.

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Naseoba Hrvata prema djelu »O upravljanju carstvom« Konstantina Porfirogeneta

O doseobi Hrvata iz Velike ili Bijele Hrvatske u Zakarpaću u njihovu sadašnju domovinu nema nikakvih podataka u suvremenim izvorima. Pitanje je zapravo što bi u tom pogledu trebalo i biti suvremeno, budući da o tim zbivanjima govori nešto opširnije tek spis *O upravljanju carstvom (De administrando imperio -DAI)* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta iz pol. X. st. Na temelju podataka iz tog spisa, a u nedostatku drugih izvora, i prihvaća se kao najvjerojatnije da se doseoba Hrvata na tlo rimske pokrajine Dalmacije zbila, ili barem završila, u prvim desetljećima VII. st., za vladavine bizantskog cara Heraklija (610—641). No da li se to zaista zbilo tada, da li je bila jedna ili više seoba Hrvata o tome se mišljenja historika razilaze. Neslaganja se javljaju i oko pitanja njihova smještaja u novoj domovini. Uzrok tome su protuslovni iskazi u najopsežnijem izvoru za ovu problematiku, u pogl. 29—36. djela DAI, koja govore o pradomovini, doseobi i smještaju Hrvata i Srba i prvim vjekovima njihova života u novoj domovini.

Nakon izvršene kritičke analize teksta DAI (Bury, Manojlović, Hauptmann, Grafenauer) danas se prihvaća kao nedvojbeno da car Konstantin Porfirogenet nije sâm napisao svih osam poglavlja DAI koja govore o doseobi i smještaju Hrvata i Srba. Poglavlje 30 (Izlaganje o pokrajini Dalmaciji), koje se i oblikom i sadržajem bitno razlikuje od ostalih, pripisuje se nepoznatu nastavljaču Careva djela (Anonimu), koji je pisao i nešto kasnije, negdje u drugoj pol. X. st.[1] Očite proturječnosti postoje ne samo između Anonimova izvještaja u pogl. 30. s jedne strane i onoga carskog pisca u pogl. 29, 31—36. s druge strane nego i između pojedinih vijesti kojima je autor sâm Konstantin Porfirogenet. Nesuglasice, kako u samom izvoru tako i u tumačenju izvora, odnose se prvenstveno na pitanje naseljavanje četiriju Sklavinija:[2] Neretvanske oblasti, Zahumlja, Travunje i Duklje, dok naseljavanje Hrvatske (tj. Bijele Hrvatske, zapadno od Cetine) i Srbije dosad nije bilo predmet raspri i razmimoilaženja.[3]

Konstantin Porfirogenet smjestio je, naime, Srbe ne samo na područje Srbije nego u još tri Sklavinije, u Travunju, Zahumlje i Paganiju ili Neretvansku oblast, i time niječe ono što sam izvješćuje o naseljavanju Hrvata u pogl. 31. DAI, a pogotovu ono što o tome pripovijeda njegov nastavljač Anonim u pogl. 30. DAI. No i u drugim poglavljima, tako u pogl. 29, 32. i 33. Porfirogenet nekim svojim iskazima i spomenom Hrvata i Hrvatske dolazi u kontradikciju sa svojim tvrdnjama u pogl. 32, 33, 34. i 36. o srpskom porijeklu žitelja ne samo Srbije nego još i Zahumlja, Travunje i Paganije. (Za Duklju ni on ne tvrdi da bi njezini žitelji bili porijeklom Srbi). Svrha ove rasprave jest upozoriti na ta mjesta koja su do sada uglavnom ili izmicala pažnji historika ili su bila drugačije, po mojem mišljenju pogrešno, interpretirana i tako dati makar i skroman prilog rasčišćavanju pitanja smještaja i organizacije političke vlasti Hrvata u prvim vjekovima nakon doseobe na obale Jadrana.

Najprije treba upozoriti na to da Car iako govori posebno o Hrvatima (pogl. 31), Srbima (pogl. 32), Zahumljanima (pogl. 33), Travunjanima (pogl. 34), Dukljanima (pogl. 35) i Paganima ili Neretvanima (pogl. 36), a tako poimence spominje ih i u pogl. 29. (O Dalmaciji i susjednim plemenima), iz čega bi se moglo pomisliti da ih smatra zasebnim narodima ili barem plemenima, ipak zapravo govori samo o Hrvatima i Srbima. Već u pogl. 29. *O Dalmaciji...*, pošto je ispričao kako su Avari-Slaveni zauzeli Salonu i čitavu rimsku Dalmaciju, a prvotni stanovnici, Romani sklonili se na otoke i u primorske gradove, prije nego pređe na prikazivanje daljnje sudbine i povijesti na tlu nekadašnje Dalmacije to navješćuje ovim riječima: »A od vlade Iraklija, cara Romeja, a na koji način biće ispričano u poglavlju o *Hrvatima i Srbima,* čitava Dalmacija[4] i plemena oko nje kao Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani, Dukljani i Neretvani, koji se nazivaju Pagani...«[5] Ova je rečenica ostala nedovršena, no svejedno se iz teksta pred njom, kao i kazivanja koje slijede iza nje, može zaključiti da je nakanio ispripovijedati kako se (je) stanje u Dalmaciji promijenilo otkada se u njoj naseliše Hrvati i Srbi. U to nas uvjerava i jedno Carevo objašnjenje koje daje u pogl. 31. *O Hrvatima.* Tu u svojem uvodnom izlaganju, kada govori o sudbini Romana, koje je u svoje doba car Dioklecijan iz Rima bio doveo i naselio u Dalmaciju, dodaje objašnjenje: *»sada zvanu Hrvatsku i Srbiju«*,[6] čime je svakako želio pojasniti da je to ona pokrajina na području koje se sada, tj. u njegovo doba, nalaze države Hrvatska i Srbija.

Pred nas se, dakle, postavlja zadaća da objasnimo, koliko se to može iz samog Careva pisanja, kao i pisanja njegova nastavljača u pogl. 30. DAI, kojoj su etničkoj i političkoj zajednici, hrvatskoj ili srpskoj,[7] pripadali stanovnici manjih političkih oblasti uz jadransku obalu jugo-istočno od rijeke Cetine, od Paganije do Duklje. Zbog toga ćemo najprije prikazati kraćim izvodima iz DAI kako su Konstantin Porfirogenet i Anonim opisali doseobu i smještaj Hrvata i Srba.

U pogl. 29. *O Dalmaciji...* Porfirogenet najprije pripovijeda kako su Avari-Slaveni zauzeli čitavu Dalmaciju te stali proganjati Romane, koji su našli utočište u primorskim i otočkim gradovima. Zatim kaže da se (je) to stanje promijenilo u doba cara Heraklija, ali ovdje o tome ništa pobliže ne kaže kako se (je) to zbilo, jer će — kako napominje — to ispričati u poglavlju o Hrvatima i Srbima. Po toj napomeni dade se zaključiti da su ti novi naseljenici bili Hrvati i Srbi. Ipak, Car ih i u ovom poglavlju naziva nekoliko puta prema njihovim geografsko-političkim oblastima još i Dukljanima, Konavljanima, Travunjanima, Zahumljanima i Paganima. Kojoj etničkoj i političkoj zajednici oni pripadaju o tome u ovom poglavlju Car ništa izričito ne kaže.[8] Ipak, iz opisa opsade Dubrovnika i Barija od strane Saracena i borbi oko Barija, koji je opis umetnut u ovo poglavlje, može se indirektnim putem zaključiti kojoj etničkoj zajednici on, na temelju izvora i podataka koji su mu poslužili za pisanje ovog poglavlja, pribraja stanovnike nekih od Sklavinija koje se uz Hrvatsku i Srbiju spominju u ovom i sljedećim poglavljima. Na taj ćemo se umetak poslije potanje osvrnuti.

O doseobi i smještaju Hrvata pripovijeda Porfirogenet u pogl. 31. *O Hrvatima i zemlji u kojoj sada prebivaju.* Najprije priča kako dalmatinski Hrvati potječu od Hrvata u Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj s onu stranu Turske (tj. Ugarske, B.Z.), gdje graniče s nekrštenim Srbima. Oni su došli kao prebjeglice bizantskom caru Herakliju« u vreme kada Avari ratujući proteraše odavde (tj. iz Dalmacije, B.Z.) Romane koje je car Dioklecijan iz Rima doveo i naselio, zbog čega su i nazvani Romani, pošto su iz Rima doseljeni u *ove zemlje,* odnosno *sada zvanu Hrvatsku i Srbiju.* Ovi Romani behu proterani od Avara u dane istog cara Romeja Iraklija, a njihove zemlje ostadoše puste. Po naređenju cara Iraklija *ovi Hrvati, zarativši i odande isteraše Avare, nasele se,* po naređenju cara Iraklija u toj zemlji Avara u kojoj i danas stanuju«.[9]

O naseljavanju Srba Porfiogenet govori u četirima poglavljima. U posebnom poglavlju *O Srbima i zemlji u kojoj sada obitavaju* (32) on najprije opisuje kako su Srbi pod vodstvom jednog od dvaju srpskih arhonata iz Bijele Srbije, a s onu stranu Turske (tj. Ugarske, B.Z.) naselili u Serviji u Dračkom tematu. No nakon nekog vremena, nezadovoljni upute se natrag u staru domovinu, ali pošto su prešli Dunav, predomisle se i preko beogradskog stratega zatraže od cara Heraklija novu zemlju da se u njoj nasele.[10] »I pošto *sadašnja Srbija i Paganija i zemlja Zahumljana i Travunja i zemlja Konavljana* behu pod vlašću cara Romeja, a *te zemlje opuste od Avara,* (jer iz tamošnjih zemalja oni izgnaše Romane koji sada stanuju u Dalmaciji i Draču) *to car u ovim zemljama naseli iste Srbe* i behu oni potčinjeni caru Romeja.«[11] Tvrdnju o naseljavanju Srba još u Travunju, Zahumlje i Paganiju Car ponavlja još jednom, u posebnim malim poglavljima o tim zemljama, u pogl. 33«. *O Zahumljanima...*[12], u pogl. 34. »O Travunjanima...«[13] i u pogl. 36. *O Paganima...*[14] Značajno je svakako da ni u pogl. 32. *O Srbima,* ni u zasebnom malom pogl. 35. *O Dukljanima,* Duklju ne navodi kao zemlju u koju su se naseli Srbi odmah po svojem doseljenju u Dalmaciju.[15] U izlaganju daljnje povijesti Srba, posebno one od IX. st. do njegova vremena, koja je njemu dobro poznata, Porfirogenet u 32. pogl. *O Srbima* više puta govori o odnosima Srba sa susjedima, pa tako i s Hrvatima. Te ćemo odlomke poslije posebno analizirati. Zasada napominjem samo toliko da ti kasniji opisi ponekad stoje u suprotnosti s njegovom izričitom tvrdnjom u pogl. 32,33,34. i 36. da su Srbi već pri doseobi naselili uz Srbiju još i tri primorske Sklavinije.

Tako Konstantin Porfirogenet. Anonim je u pogl. 30. *Izlaganje o provinciji Dalmaciji* doseobu Hrvata i njihov smještaj na području stare Dalmacije prikazao sasvim drugačije. Najprije daje podatke o opsegu nekadašnje Dalmacije. Ona se sterala od Drača do istarskog gorja uz more, a u unutrašnjosti do rijeke Dunava.[16] Kaže da je ta čitava oblast bila pod vlašću Romeja, »ali ipak je *slovenska* plemena zauzeše i to ovako...« (sada slijedi opis sličan onome u pogl. 29. o tome kako su Romeji čarkali s Avarima preko Dunava, dok jednom Avari ne uspješe na prevaru doći do Salone. Razlika je jedino u tome što Porfirogenet u pogl. 29. govori o Avarima-Slavenima, a Anonim ne zna ništa o Slavenima, on govori samo o Avarima.)[17] Iza toga nastavlja: (Avari) »Pokolju čitavu gradsku posadu i posle toga *ovladaju čitavom Dalmacijom* i nasele se u njoj. Jedino primorski gradići njima se ne predadoše, nego ostadoše u vlasti Romeja, pošto im je more omogućavalo da žive. Videvši da je ova zemlja dobra, *Avari se nasele u njoj. U to vreme Hrvati stanovahu s onu stranu Bagibarije, gde su sada Belohrvati.* A jedna porodica odselivši se od njih, naime, petero braće, Klukas i Lovelos, i Kosenic i Muhlo i Hrvat i dve sestre Tuga i Buga, *sa svojim narodom stignu u Dalmaciju i ovu zemlju zateknu pod vlašću Avara. Pošto su oni nekoliko godina međusobno ratovali,*

Hrvati odnesu pobedu i jedne od Avara pobiju a ostale prisile na pokornost. *Otada ovu zemlju drže Hrvati,* a u Hrvatskoj još uvek ima avarskih potomaka i po njima se vidi da su Avari... *Od Hrvata koji su došli u Dalmaciju, odvoji se jedan deo i zavlada Ilirikom i Panonijom. I ovi su imali nezavisnog arhonta koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske.«*[18] Iz njegova opisa daljnjeg historijskog razvitka vidi se da su se u međuvremenu političke prilike znatno izmijenile. U njegovo doba Hrvatska se uz more pružala od Cetine do istarskog gorja, a najistočnije župe bile su joj: Pliva, Livno i Imotski.[19] Jugoistočno od Cetine on sada nabraja četiri Sklavinije, kojima navodi i granice: Paganija od Cetine od Neretve s otocima Bračom, Hvarom, Korčulom i Mljetom; Zahumlje od Neretve do Dubrovnika; Travunja od Dubrovnika do Kotora, a od Kotora do Drača Duklja. Tri su posljednje svojim planinskim dijelom graničile sa Srbijom, a ova je sa sjevera graničila s Hrvatskom, a s juga s Bugarskom.[20] U kakvu su odnosu ove Sklavinije s Hrvatskom iz navedenog opisa ne može se razabrati. Dosljedno o postojanju ovih političkih jedinica on njihove stanovnike naziva njihovim političko-geografskim imenima, ali i imenom Slaveni ili pak Hrvati. Srbe Anonim nikada ne spominje ni u jednoj od primorskih Sklavinija. Na ovo ćemo se vratiti i doslovno navesti kasnije kada budemo uspoređivali iskaz Anonimov s iskazom Konstantina Porfirogeneta.

Uza sve razlike, Anonim i Porfirogenet u nečemu se i slažu: kada govore o naseljavanju Dalmacije od strane slavenskih plemana, obojica misle na područje antičke Dalmacije. Anonim joj navodi i granice, u primorju od Istre do Drača, a u unutrašnjosti sve do Dunava.[21] Da i Porfirogenet misli na isto to područje, vidi se otuda što on u staroj Dalmaciji opisuje gradove Split i Duklju.[22] I on navodi kao sjevernu granicu carstva rijeku Dunav. Na drugom mjestu pak kaže da je nekadašnja Dalmacija područje gdje se nalaze sadašnja (sred. X. st.) Hrvatska i Srbija.[23] Obojica kažu da su čitavu tu pokrajinu bili opustošili i zauzeli Avari. Nadalje, obojica složno tvrde da su tu zemlje od Avara preoteli Hrvati i naselili se u njoj.[24] Nijedan u borbi s Avarima ne spominje uz Hrvate ni Slavene općenito ni neki drugi južnoslavenski narod poimence.

U čemu se razilaze? Prema Anonimu (pogl. 30) Dalmaciju su prije dolaska Hrvata bili zauzeli Avari, dočim Porfirogenet porobljivače koji su bili opustošili i zauzeli Dalmaciju prije doseobe Hrvata i Srba u pogl. 29. naziva nekad Slaveni, nekad Avari, a najčešće ih miješa te ih naziva »slavenska plemena koja se zvahu Avari« »Slaveni koji se i Avarima nazivaju«, »Slaveni, odnosno Avari«,[25] dočim u svim ostalim poglavljima u kojima govori o Hrvatima, Srbima i stanovnicima drugih Sklavinija, nikad više ne spominje Slavene nego samo Avare.[26] Ratovanje s Avarima i zaposjedanje Dalmacije Hrvati su, prema Porfirogenetu, izvršili na zapovijed bizantskog cara Heraklija (pogl. 31), dočim prema Anonimu oni to čine na vlastitu inicijativu i bez ikakva utjecaja Bizanta (pogl. 30). Najbitnija razlika među njima jest u pitanju naseljavanja pojedinih Sklavinija. Porfirogenet tvrdi da je car Heraklije dao Srbima da se nasele ne samo u Srbiju nego još i u druge tri Sklavinije: Travunju, Zahumlje i Paganiju. To tvrdi kako u pogl. 32. *O Srbima...* gdje posebno govori o doseobi i najstarijoj povijesti Srba, tako i u posebnim poglavljima *O Paganima* (pogl. 36), *Zahumljanima* (pogl. 33.) i *Travunjanima* (pogl. 34.). Budući da Duklju ne navodi kao zemlju čije bi stanovništvo bilo srpskog podrijetla ni u pogl. 32. *O Srbima,* ni u posebnom poglavlju **35.** *O Dukljanima,* zato je svakako imao valjan razlog kako u izvorima kojima se služio, tako i u činje-

ničnom stanju njegova vremena, pa smatram da je nategnuto i neosnovano tumačenje nekih historika da je to slučajna omaška, te da bi uz ostale Sklavinije koje Porfirogenet označuje kao srpske zemlje, trebalo pribrojiti i Duklju.[27]

Anonim pak, iako je u uvodu svojega *izlaganja o Dalmaciji* (pogl. 30) istaknuo da će prikazati kako su Slaveni koji sada prebivaju svuda oko teme Dalmacije zaposjeli i naselili nekadašnju rimsku Dalmaciju, zapravo govori samo o Hrvatima. Opisuje njihovu pradomovinu, njihov dolazak u Dalmaciju pod vodstvom petero braće i dviju sestara,[28] njihovo višegodišnje ratovanje s Avarima, pobjedu i pokoravanje Avara te zaposjedanje čitave avarske zemlje, tj. čitave Dalmacije. Navodi nadalje kako se jedan dio poslije (ne znamo kada) iselio iz Dalmacije i zaposjeo Panoniju i Ilirik i tu su osnovali samostalne države koje su bile u prijateljskim odnosima s matičnom Hrvatskom državom u Dalmaciji.[29] Nema tu nikakva spomena o doseobi i naseljavanju Srba ili nekih drugih Slavena. Iz toga se može zaključiti da su, prema njegovu svjedočanstvu, Hrvati nakon doseobe sami zaposjeli čitavu Dalmaciju, koju su ratom preoteli od Avara i u njoj učvrstili svoju političku vlast.[30]

U opisivanju kasnijih prilika, u opisu odnosa preostalih Romana u primorskim gradovima male dalmatinske teme, on spominje uz Hrvatsku i Srbiju još četiri Sklavinije i opisuje im granice. No kada govori o stanovnicima tih Sklavinija, on ih nikada ne naziva Srbima. Odnos primorskih Romana iz gradova teme Dalmacije prema susjedima opisuje ovako: »A otkada se naseliše spomenuti *Slaveni* zauzeše čitavu okolinu Dalmacije; romanski gradovi obrađivali su ostrva i živeli od njih. Pošto su ih *Pagani* stalno zarobljavali i uništavali, oni ta ostrva napuste želeći da se bave zemljoradnjom na kopnu. Bili su ometani od *Hrvata*. Jer oni *im* (tj. Hrvatima, B.Z.) još nikada ne isplaćivahu dadžbine, nego sve što sada daju *Slavenima*, davahu strategu. Pošto nisu mogli više da žive, priteknu Vasiliju, svetle uspomene caru, izloživši mu sve napred rečeno. Ovaj svetle uspomene car Vasilije naredi da sve ono što su bili davali strategu, daju *Slavenima* i s njima da u miru žive, a nešto malo da daju strategu, samo da bi se pokazala njihova potčinjenost i pokornost carevima Romeja i strategu. I otada svi ovi gradovi stoje u obavezi prema *Slavenima* i plaćaju im određeni danak. Grad Split 200 numizmi, grad Trogir 100 numizmi, grad Zadar 110 numizmi, grad Apsara 100 numizmi, grad Arba 100 numizmi, što ukupno čini 710 numizmi, ne računajući ostale vrste (dadžbina). Ove su, naime, veće od novčanih plaćanja. Grad Raguza leži između dve zemlje *Zahumljana* i *Travunjana*, a imaju svoje vinograde i u jednoj i u drugoj zemlji i plaćaju arhontu *Zahumljana* 36 numizmi, a arhontu *Travunije* 36 numizmi.«[31]

I u ovom opisu Anonim upotrebljava za Hrvate usporedo i njihovo nacionalno ime Hrvati i opće etničko Slaveni kao što je to radio u prijašnjem opisu doseobe i naseljavanja Hrvata. Kao što vidimo, u nekom citiranu odlomku, Anonim pripovijeda kako su nakon posredovanja cara Bazilija Romani iz dalmatinskih gradova postali tributariji *Slavena*, a potom potanko navodi koliko koji grad Gornje Dalmacije plaća *hrvatskom* vladaru. Jer stanovnici Splita, Trogira, Zadra te sjevernojadranskih otoka mogli su taj tribut plaćati samo hrvatskom vladaru. Ali on to i izričito kaže kada pripovijeda da prije intervencije cara Bazilija ništa od onih dadžbina koje sada, tj. nakon careve intervencije, plaćaju *Slavenima*, prije toga nisu plaćali *Hrvatima*.

Da su, prema Anonimu, Hrvati također i stanovnici ostalih primorskih Sklavinija, vidljivo je ne samo iz njegova opisa naseljavanja Hrvata po čitavoj Dalmaciji, nego i iz netom citirana odlomka. Romani su, priča Anonim, najprije obrađivali polja na otocima. No tu su ih ometali *Pagani*. To se očito odnosi na otoke srednjeg Jadrana, Brač, Hvar, Korčulu i Mljet koji su bili u vlasti Pagana, a nikako na otoke sjevernog Jadrana. No kada su oni s tih otoka prešli na kopno, a mogli su prijeći samo na kopno pred tim otocima, tj. na područje Paganije i Zahumlja, tu su ih, kaže Anonim, sada ometali *Hrvati*.

Prema tome, iz citirana odlomka možemo zaključiti dvije stvari: prvo, pod nazivom Slaveni, Anonim uvijek misli na Hrvate, ta dva naziva su za nj sinonimi; drugo, Hrvati su i oni koje ponekad naziva političko-geografskim imenima kao Travunjane, Zahumljane i Pagane. Kako u ovom odlomku nije spominjao druge gradove gornje Dalmacije, osim Dubrovnika, za to nije imao prilike da spomene i Duklju. No da su Dukljani Srbi, to nije nikada ustvrdio ni Konstantin Porfirogenet!

Anonim, uopće, u čitavu ovom poglavlju nigdje ne spominje Srbe, ali spominje Srbiju i navodi joj smještaj s one strane planinskih lanaca Duklje, Travunje i sjeveroistočno od Zahumlja,[32] pa se mora kao logično pretpostaviti da su Srbi živjeli u toj svojoj zemlji koja je po njima i dobila ime. Anonim, dakle, osim Srba u Srbiji, ne zna ništa o njima ni u jednoj drugoj Sklaviniji. Što o njima ništa nije kazao u ovom poglavlju to je vjerojatno zbog toga što je namjera njegova izlaganja da prikaže kako su nekadašnju Dalmaciju zauzela slavenska (=hrvatska) plemena koja su susjedi tadanje, njemu suvremene male bizantske teme Dalmacije, a ta nije imala dodira sa Srbima ni Srbijom. To što Anonim ni u jednoj primorskoj Sklaviniji ne zna za Srbe, dočim je Porfirogenet u tri od pet naselio Srbe, leži glavna razlika između kazivanja Anonimova u pogl. 30. i kazivanja Konstantina Porfirogeneta u pogl. 32—34, 36. DAI. Kako historiografija smatra da je kazivanje Anonima mnogo objektivnije i točnije od kazivanja pristranog cara Konstantina,[33] preostaje da mu se kao objektivnijem i pokloni veće povjerenje.

No ne postoji značajna razlika u prikazivanju doseobe i smještaja Hrvata i Srba samo između Konstantina Porfirogeneta i Anonima, nego i sam Porfirogenet nekim svojim vijestima proturječi svojim kategoričkim tvrdnjama u pogl. 32,33, 34. i 36, po kojima bi i stanovnici Travunje, Zahumlja i Paganije bili (podrijetlom) Srbi. Tako on u pogl. 31. *O Hrvatima* i sam kaže da su Hrvati ratom preoteli od Avara čitavu Dalmaciju i u njoj se naselili. Ni u tom, ni u nekom drugom poglavlju on ne kaže da bi itko drugi, bilo Srbi iz Srbije, bilo oni iz drugih Sklavinija, ratovali s Avarima i od njih preotimali svoju novu postojbinu. Po Konstantinovu kazivanju u pogl. 31. samo su Hrvati ratovali s Avarima i samo su oni od Avara osvojili Dalmaciju. A prema kazivanju u pogl. 32—34,36. i Srbija i Travunija, Zahumlje i Paganija bile su opustošene od Avara i car ih je dao Srbima da se u njima nasele. Postavlja se pitanje kako to da su te zemlje bile puste, kada i Anonim i Car znaju i tvrde da su sve te zemlje, tj. čitavu nekadašnju rimsku Dalmaciju Hrvati preoteli od Avara i njima zavladali. To tim više što upravo Car u pogl. 31. kad pripovijeda o doseljenju Hrvata, napominje da su oni došli u Dalmaciju *»pre nego što Srbi prebegoše istom caru Irakliju.«*[34] Zar su Hrvati ratom osvojene zemlje ostavili u vlasti bizantskog cara da u njima naseljava koga hoće?

Anonim je, doduše, zabilježio i to — ili je to kasnija interpolacija, kako neki misle — da je jedan dio Hrvata iselio iz Dalmacije u Panoniju i Ilirik. Ni on, ni drugi neki izvor ne kazuje kada bi to bilo. U historiografiji bilo je sporno što je Anonim mislio pod imenom Ilirik: na ostatke nekadašnje prefekture, Istočni Ilirik, kojemu je pripadala i Prevalitana, na Bosnu, ili pak na Norik, kao dio Zapadnog Ilirika,[35] ali koji se obično nazivao Panonijom, jer su mu uz smanjenu Dalmaciju pripadale i sve četiri Panonije. Kako i neki mlađi bizantski pisci, kao Nikofor Brijenij i Ana Komnenka, Ilirikom nazivaju upravo ostatke Istočnog Ilirika, Drački temat, to je lako moguće da su ga tako nazivali i pisci iz X. st. Time bi se mogla objasniti ustrajna prisutnost Hrvata u Duklji, ali je to moglo utjecati na proređivanje Hrvata u ostalim južnim pokrajinama i njihovo rano osamostaljivanje u posebne političke oblasti. Ipak, hrvatsko ime trajno je očuvano u svim tim oblastima ne samo u narodu,[36] nego je zasvjedočeno i u historijskim izvorima različite provenijencije,[37] uključivši i najjužniju od tih oblasti, Duklju,[38] a što se ne može objasniti nikakvim smicalicama.[39]

U ovom članku želim upozoriti na ona do sada slabo ili nikako zapažena mjesta kod Konstantina Porfirogeneta u pogl. 29, 32. i 33. DAI gdje on spominje Hrvate ili Hrvatsku, a koja se nikako ne mogu logično protumačiti drugačije nego da se odnose na područje južne Hrvatske, južno od Cetine, pa tako i on sam dementira svoju tvrdnju o srpskom naseljavanju triju primorskih Sklavinija. Poći ćemo njegovim redosljedom.

U pogl. 29. Car pripovijeda kako su Avari-Slaveni zauzeli rimsku Dalmaciju, osim nekoliko primorskih gradova. O naseljavanju Slavena ne pripovijeda, napominje da će to ispričati u poglavlju o Hrvatima i Srbima. Pošto je preskočio događaje oko doseobe i naseljavanja Hrvata i Srba, koje u ovom poglavlju nekoliko puta naziva geografsko-političkim imenima, prelazi na opisivanje prilika za vladavine vladara iz dinastije Amorijaca, kada su i preostala bizantska Dalmacija i okolna slavenska plemena postali samostalni, da se svi opet vrate pod vrhovništvo Bizanta za vrijeme cara Bazilija. Tu pravi jedan ekskurs i pripovijeda kako su Saraceni iz sjeverne Afrike nakon neuspješne opsade Dubrovnika prešli na drugu stranu Jadrana i zauzeli grad Bari, te ga držali 40 godina. Da bi se Bari oslobodio iz vlasti Saracena bizantski car zatražio je pomoć od franačkog kralja Ludovika II i pape. Ovaj mu poslaše pomoć i »pridruživši se vojsci koju je car poslao zajedno s *Hrvatom i Srbinom i Zahumljaninom i Travunjanima i Konavljanima i Ragužanima, sa svima iz gradova Dalmacije (svi ovi behu prisutni po carevoj zapovesti)* i pređoše u Lombardiju i opsednu grad Bari i zauzmu ga.«[40]

Ova Careva opaska da su svi nabrojeni sudjelovali u opsadi Barija »po carevoj zapovijedi«, tj. kao bizantski podanici, navela je historike da ospore točnost Porfirogenetova iskaza da su u tom svojstvu sudjelovali i Hrvati. Oslanjajući se na činjenicu što su tada vladari-knezovi Bijele Hrvatske (Domagoj) bili podanici franački, a i na pismo kralja Ludovika II caru Baziliju I. u kojemu se žali što je zapovjednik bizantske flote Nikita Orif opljačkao neke gradove »naše Hrvatske«, mnoge Hrvate odveo u ropstvo, navodno kao kaznu što su Neretvani napali i zarobili papinske poslanike koji su se vraćali s crkvenog sabora u Carigradu, i to upravo u vrijeme dok su se »naši Hrvati« sa svojim brodovljem nalazili pod Barijem boreći se protiv zajedničkog neprijatelja,[41] dosadašnja historiografija bila je sklona zanijekati istinitost Porfirogenetovoj tvrdnji da su uz ostale južne Slavene, carske podanike, u

opsadi Barija sudjelovali i Hrvati.[42] Međutim, nije dobro brzopleto ispravljati tekst izvora. Naravno, da po »carevoj zapovijedi« nisu mogli sudjelovati Domagojevi Hrvati, jer su oni, pošto se raspao franačko-bizantski savez, zaista sudjelovali pod Barijem kao franački podanici. No ako ovom tekstu pristupimo bez predrasude da Hrvati žive jedino u okviru Bijele Hrvatske s granicom na Cetini, onda ga možemo sasvim logično objasniti ne optužujući Porfirogeneta s neobavještenosti i zlonamjernosti i kad treba i kad ne treba. Ovo se (je) događalo u doba cara Bazilija. Porfirogenet je autor i životopisa toga moćna bizantskog cara i treba pretpostaviti da je bio dobro obaviješten o zbivanjima u njegovo doba. Da sporni tekst rastumačimo, i iz popisa onih koji su po carevoj zapovijedi pošli pod Bari ne isključimo Hrvate, pomaže nam sam Konstantin Porfirogenet kada neposredno iza citirana teksta napominje »da *Hrvatske* i ostale slavenske arhonte stanovnici grada Raguze prevezoše na svojim brodovima u Langobardiju«.[43]

Oko ovog izraza »hrvatske i ostale slavenske arhonte«, odnosno oko izraza »sklabarhontas« kako stoji u izvorniku, pisalo se s obzirom na značenje i odnos Hrvata prema ostalim Slavenima.[44] No nije svraćena pažnja na činjenicu da Porfirogenet time po drugi put navodi da su se među onim južnoslavenskim plemenima koje je car poslao pod Bari, a Dubrovčani ih tamo prevezli svojim brodovima, nalazili i Hrvati. Pustimo sada po strani nagađanja da li su Hrvati bili samo jedni uz ostale slavenske knezove, ili su tu bili kao slavenski gospodari, činjenica je da su bili. Ali te Hrvate, koje car evo u jednom odlomku dva puta spominje, treba tražiti izvan granica Domagojeve Bijele Hrvatske. Da se ovaj podatak ne može odnositi na Domagojeve Hrvate protivi se tome ne samo činjenica što oni nisu bili podanici Bizanta, nego i okolnost koju ovdje car ističe, a to je da su i njih s drugim Slavenima iz dubrovačke okolice prevezli Dubrovčani svojim brodovima. Domagoj je imao svoju mornaricu kojom je gospodario Jadranom, pljačkao mletačke brodove, zalazio gusareći sve do istarskih obala. Nije mu bila potrebna usluga Dubrovčana. U historiografiji je zapaženo da ovdje Car ne spominje Neretvane, ali nije primjećeno da on ne spominje ni Dukljane, a spominje Hrvate. Ako su mnogi bizantski pisci Dukljane zvali Hrvatima, zašto ne bi i Konstantin Porfirogenet kada nabraja učesnike u opsadi Barija pod imenom Hrvati, koje dva puta spominje, a ni jednom Dukljane, time mislio upravo na dukljanske Hrvate? S tim u skladu bi bila i činjenica što on u nabrajanju zemalja koje je car Heraklije u svoje doba navodno dao Srbima ni jednom ne navodi Duklju.

U pogl. 32. *O Srbima...* kada potanko prikazuje srpsku povijest IX i X. st., koja je njemu dobro poznata, kada pripovijeda o prelascima Srbije sad pod bizantsku, sad bugarsku vrhovnu vlast, o borbama pretedenata na vlast u Srbiji bilo pod bugarskim ili bizantskim vrhovništvom, Konstantin Porfirogenet nekoliko puta spominje Hrvatsku. Opisujući unutrašnje smutnje i borbe za vlast među braćom i rođacima, štićenicima bilo Bizanta, bilo Bugarske, Porfirogenet nekoliko puta kazuje da su neki od njih iz političkih motiva bježali u *Hrvatsku*. Tako u Hrvatsku bježi Petar Gojniković,[45] potom pred Petrom bježe njegovi stričevići, sinovi Mutimira[46] i najzad pred bugarskom vojskom i Časlavom bježi u Hrvatsku njegov rođak Zaharija.[47] Za vrijeme tog drugog vojnog pohoda Bugara protiv Srbije i odmetnutog Zaharije Bugari »uđu u Srbiju i pokupe sav narod od malog do velikog i odvedu u Bugarsku, *a neki od njih umaknu i odu u Hrvatsku i zemlja ostade pusta.*«[48]

Historiografija se nije posebno zaustavljala na ovim podacima te ih je obično interpretirala, tako, kao da se u svim tim slučajevima radilo o Bijeloj Hrvatskoj, kojoj je Anonim u drugoj pol. X. st. obilježio kao južnu granicu rijeku Cetinu.[49] Nama se pak čini da je umjesno postaviti pitanje na koju je Hrvatsku Porfirogenet, u kontekstu kada je u navedenim slučajevima spominje, zapravo mislio. Prema opisu granica Hrvatske, Srbije i ostalih Sklavinija kako ih je dao Anonim u 30. pogl. DAI Srbija je u X. st. na sjeveru graničila s Hrvatskom, a na jugu s Bugarskom (Makedonijom), ali se je zato najdužom svojom granicom sa jugozapada naslanjala na Duklju i Travunju, a dijelom i na Zahumlje. Ako dopustimo da su pojedini srpski velikaši i župani, sami ili s najužom pratnjom i mogli bježati tako daleko, teže je tako nešto pretpostaviti za veće skupine naroda koje u paničnom strahu pred odmazdom neprijateljske vojske mogu bježati samo u najbliže susjedne zemlje, suprotno od pravca prodiranja neprijateljske vojske, a to su prije Duklja i Travunja nego zapadna, Bijela Hrvatska. Ovaj način razmišljanja još više nam se nameće kao logičan ako usporedimo ove Porfirogenetove opise srpske povijesti IX. i X. st. s opisima nešto mlađe povijesti (X. i XI. st.) Duklje i Raške kako nam ih je prikazao pop Dukljanin u svojem *Ljetopisu*. Prema Dukljaninovu *Ljetopisu* u vrijeme dukljansko-raških sukoba i trzavica, njihovi politički bjegunci nikada ne bježe u Bijelu Hrvatsku, nego redovito oni iz Raške u Duklju ili druge susjedne joj i podložne oblasti, a jednako tako i bjegunci iz Duklje redovito se zaklanjaju u Rašku. Tako poslije smrti bugarskog cara Petra ispred bizantske vojske, raški župan bježi kralju Predimiru u Duklju.[50] To je onaj za kojega Dukljanin u 28. pogl. *Ljetopisa* kaže da je uspio zavladati cijelom Crvenom Hrvatskom.[51] Dukljanski kralj Radoslav ispred sinovca Bodina bježi sa svojim sinovima u Travunju gdje je umro i pokopan u crkvi sv. Petra u Polju.[52] Kralj Đuro, Bodinov sin, ispred Grubeše pobjegne u Rašku.[53] Kasnije je u Raškoj živio i Gradihna, koji je pred vojskom kralja Đure iz Duklje pobjegao u Zahumlje.[54]

Nastavljajući prikazivanje daljnjih događaja u Srbiji, za vrijeme arhonta Časlava, Porfirogenet pripovijeda kako je Časlav nakon sedam godina zarobljeništva pobjegao sa još četvoricom iz Bugarske, iz Preslava te »dođe u Srbiju i u zemlji nađe samo 50 ljudi, samaca bez žena i djece, koji su živeli od lova. Sa njima zavlada zemljom, obrati se caru Romeja, tražeći od njega pomoć i potporu... I otada car Romeja stalno mu je dobra činio, tako da se, doznavši za to, *Srbi koji su se zatekli u Hrvatskoj i Bugarskoj i ostalim zemljama*, a koje je Simeon bio raselio, sakupiše se oko njega... I pošto je pomoću bogatih darova romejskog cara sredio i naselio zemlju, on je kao i ranije, pokorno podčinjen caru Romeja i zahvaljujući velikodušnosti cara i njegovim mnogim dobročinstvima, sredio je ovu zemlju i kao arhont u njoj se učvrstio.«[55]

Iz navedenog odlomka razabire se da su povratnici u Srbiju činili dvije kategorije pučanstva. To su bili s jedne strane bjegunci koji se vraćaju iz svojeg zaklona u Hrvatskoj, a s druge strane to su nekadašnji zarobljenici i kolonisti koje je car Simeon bio naselio po Bugarskoj i drugim zemljama pod bugarskom vlašću. Kontekst nikako ne dopušta da se izraz »i ostalim zemljama« protumači kao da se radi o »srpskim oblastima od Duklje do Paganije«, kao što to hoće neki autori.[56] Očito je da su to bile druge zemlje pod bugarskom političkom vlašću, jer samo u, sebi, podložene zemlje car Simeon je mogao raseliti zarobljenike iz Srbije. A to nikako nisu bile zemlje od Duklje do Paganije, jer njima Bugari nikada nisu zavladali. Za jednu od njih,

za Zahumlje, npr. znamo pouzdano da je njezin knez Mihajlo, najprije saveznik Bugara, kada mu je od njih zaprijetila opasnost i sam prešao na stranu Bizanta kao saveznik zajedno s kraljem Tomislavom. Iz opisa srpsko-bugarske vojne, odnosno bugarske kaznene ekspedicije u Srbiju očito je da je Simeon htio i da je slomio svu Srbiju, pokupivši iz nje sve živo, mlado i staro. Kada bi primorske Sklavinije bile srpske zemlje, zar je logički moguće pretpostaviti da bi njih Simeon ostavio nedirnute, dapače ih još ojačao naselivši po njima zarobljenike iz matične Srbije? U te zemlje su se sigurno sklonili srpski bjegunci, ali ne oni koje su Simeonove vojske zarobile, nego izbjeglice, kojima je uspjelo pred bugarskim vojskama pobjeći u najbliže susjedne zemlje, a koje Konstantin Porfirogenet u svojem prikazu ovih zbivanja naziva Hrvatskom.

Ima još jedno mjesto u 32. pogl. DAI koje navodi na pomisao da je Porfirogenet kod spomena Hrvatske u ovom poglavlju zaista mislio na južnu, a ne na Bijelu Hrvatsku. Kada su Bugari onako satrli Srbiju porobivši skoro sve njezino stanovništvo koje nije uspjelo umaći u susjednu Hrvatsku, Bugari pošalju drugu veliku vojsku pod vojskovođom Alogoboturom u Hrvatsku ali »tamo behu poubijani svi od Hrvata«.[57] Historiografija nije uspjela utvrditi gdje je bilo to bugarsko-hrvatsko bojište. Šišić je nagađao, u skladu s pretpostavkom o bugarsko-hrvatskoj granici u istočnoj Bosni, da je to moralo biti negdje u planinama istočne Bosne.[58] N. Klaić je nešto opreznija, pa piše da je bugarska vojska doživjela poraz od Hrvata na »nepoznatom bojištu«[59] No, čini nam se mnogo logičnije i više u skladu s čitavim opisom srpsko-bugarskih sukoba i ratovanja da se i ovaj bugarsko-hrvatski rat ne odnosi na Bijelu, nego na južnu Hrvatsku. To se može prvenstveno odnositi na Hrvatsku kojom je vladao, po svoj prilici pod vrhovniom vlašću kralja Tomislava, knez Mihajlo, a kojoj je tada središte bilo u Zahumlju. Iz Porfirogenetova pripovijedanja u istom 32. pogl. DAI saznajemo da je Mihajlo kao i kralj Tomislav u početku bio saveznik Bugara, da je on Bugarima dojavio dogovaranje srpskog arhonata, koji je tada držao u vlasti kopneni dio Paganije, s dračkim protospatarom Ravduhom. Kako je Mihajlo potom prešao na stranu Bizanta i za to dobio naslov prokonzula i patricija,[60] logično je pretpostaviti da je upravo na njega Simeon poslao svojeg vojskovođu Alogobotura. Prema tome bi se taj bugarsko-hrvatski rat odvijao prije na području južne, nego zapadne Hrvatske, što nikako ne pretpostavlja njezinu neovisnost od kralja Tomislava. Naprotiv, može se s velikom sigurnošću tvrditi da je Tomislav vladao čitavom istočnom jadranskom obalom, tj. da su sve hrvatske zemlje, makar nekada ranije i bile odvojene i osamostaljene, tada bile ujedinjene pod vlašću kralja Tomislava. To nedvojbeno proizlazi iz spisa splitskih crkvenih sabora 925—28. Tada je upravo izvršena organizacija (ili reorganizacija?) splitske metropolije, koja je obuhvatila čitavo područje kraljevine Hrvatske i bizantske Dalmacije. Jugoistočno od Splita pripadale su joj biskupije stonska, dubrovačka i kotorska.[61] Poznato je da je bila uobičajena crkvena praksa da se organizira jedna crkvena pokrajina (metropolija) za jednu političku zajednicu. Kako se na crkvenom saboru u Splitu glavni spor vodio oko toga tko će biti metropolita nove crkvene provincije, splitski nadbiskup ili hrvatski biskup Grgur, dalmatinski biskupi, kao većina, izglasali su zaključak da metropolit ima biti splitski nadbiskup, kojemu se mora podložiti i hrvatski biskup. Bojeći se da bi taj zaključak mogao obesnažiti svojom vladarskom moći hrvatski kralj, htjeli su to preteći izglasavši i sankcije u obliku čl. XII. saborskih zaključaka koji određuje: »Ako bi kralj Hrvata i hrvatski velikaši poželjeli da *sve dijeceze* (podvukla B.Z.) unutar granica naše metropolije stave pod vlast svoga

biskupa«, da nitko od dalmatinskih biskupa neće na području hrvatske države obavljati nikakvu biskupsku ni svećeničku službu.[62] Saborski oci pretpostavljali su, dakle, a vjerojatno se i pribojavali, da bi hrvatski vladar Tomislav mogao svojem, hrvatskom biskupu podložiti sve biskupije splitske metropolije, pa i stonsku i biskupije Gornje Dalmacije, dubrovačku, kotorsku i ulcinjsku, a to je mogao učiniti samo u slučaju ako je bio politički suveren čitava područja splitske metropolije. U spisima splitskih crkvenih sabora spominje se i zahumski knez Mihajlo, ali uvijek uz kralja Tomislava. Oni su zajedno bili uputili papi pismo kojim mole da se urede crkveni odnošaji u njihovoj zemlji papa im odgovara zajedničkim pismom, u kojemu Tomislava zove hrvatskim kraljem, a Mihajla zahumskim knezom. Iz čitava teksta papina pisma može se razumjeti da je Mihajlo, iako posebno imenovan u zajedničkom pismu, ipak o nekoj ovisnosti o Tomislavu. Kako se ni u papinu pismu ni u drugim spisima nigdje posebno ne spominju vladari drugih oblasti Gornje Dalmacije, moramo pretpostaviti da su oni obuhvaćeni onim općim izrazom »proceres Croatorum«, te da su bili podložni ili neposredno Tomislavu, ili pak Mihajlu, koji je među njima imao istaknut i donekle samostalan položaj, možda kao kraljev suvladar, kako su to u kasnijim stoljećima bili banovi.

I u pogl. 33. *O Zahumljanima...* ima jedan podatak kojim sam Porfirogenet demantira svoju tvrdnju iz pogl. 32. da i Zahumljani vuku svoje porijeklo od nekrštenih Srba iz Bijele Srbije. I u tom poglavlju Car ponavlja kako su i Zahumlje opustošili Avari, pa je car Heraklije i tu naselio Srbe, ali ništa ne kaže tko je tu zemlju oslobodio od Avara.[63] Da su Hrvati i Zahumlje oslobodili od Avara kazao je Porfirogenet izričito u pogl. 31. *O Hrvatima...* a posredno i u pogl. 33. *O Zahumljanima,* jer napominje da rod njihova arhonta Mihajla potječe od nekrštenih stanovnika (ne kaže Srba! B.Z.) na rijeci Visli koja se naziva i Ditzike.[64] A Visla nije pradomovina Srba, nego Hrvata. Tu je još u X. st. postojala sjeverna hrvatska država, Bijela ili Velika Hrvatska.[65] Ovaj podatak je u historiografiji već davno uočen i upotrebljen kao jedan od važnih argumenata u pobijanju Porfirogenetove tvrdnje o srpskom porijeklu Zahumljana.[66]

Na osnovi svega izloženog smatram da je sasvim utemeljena pretpostavka da Porfirogenet u svim onim slučajevima kada spominje Hrvate i Hrvatsku i izvan pogl. 31. *O Hrvatima,* tj. u pogl. 29, 32. i 33, kada govori o nedjelovanju Hrvata »po carevoj zapovijedi« pod Barijem, kada govori o sklanjanju bjegunaca iz Srbije u Hrvatsku, kada govori o napadu Bugara na Hrvatsku, uvijek ima pred očima područje hrvatske zemlje koju je domaći pisac Pop Dukljanin nazvao Južnom (Crvenom) Hrvatskom, a gdje mnogi kasniji bizantski pisci također nalaze Hrvate i Hrvatsku.[67] I ne samo bizantski nego i brojni drugi domaći i strni putopisci, geografi i kroničari. Dovoljno je spomenuti mletačkog kroničara Ivana Dakona koji u svojoj Mletačkoj kronici (X. st.) opetovano govori o Neretvanskim Hrvatima,[68] mlađega mletačkog kroničara Andriju Dandola (XIV. st.) koji zna za Crvenu Hrvatsku,[69] Splićanina Tomu Arciđakona (XIII. st.) koji u svojoj Kronici u okvir granica hrvatskih kraljeva uključuje Maroniju i Zahumlje,[70] arapskog geografa Al-Idrissija (sredina XII. st.), koji na istočnoj jadranskoj obali, u svoje doba, znade za dvije hrvatske države. Prva mu se zove »Hrvatska i Dalmacija« i seže do Dubrovnika, a druga je »Isklavonia«.[71] Sigurno je mislio na onu prvu hrvatsku državu kada za grad Dubrovnik napominje da je to najjužniji grad Hrvatske.[72] Da je Al-Idrissi dobro obaviješten, razabire se već iz samih naziva ovih država. »Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije« dobro je poznat diplomatički naziv hrvatske srednjovjekovne države od XI. do XIII. st., kada u njezin naziv ulazi i Slavonija. A u onomu drugom nazivu »Isclavonia« kako prepoznajemo »Regnum Sclavorum« Popa Dukljanina i rimskih papa, kojim oni nazivaju Dukljansko kraljevstvo. Zapadni izvori, posebno Mlečani, Franci i pape pod imenom Sclavi i Sclavonia redovito misle na Hrvatsku i Hrvate. Kada se ti nazivi nedvojbeno odnose na »Regnum Croatiae et Dalmaciae« ili »Regnum Croatorum et Dalmatinorum« kako svoju državu redovito nazivaju sami hrvatski vladari, tada je i u historiografiji nesporno na koju se zemlju i narod ti nazivi odnose, pak se Sclavi i Sclavonia redovito i prevode s Hrvati i Hrvatska. Nesuglasice nastaju kada se ti nazivi odnose na južne hrvatske oblasti i Hrvate sa središtem u Duklji. Ipak, jednostavno je nemoguće pretpostaviti da bi isti izvori dva različita naroda nazivali istim imenom. Svako takvo natezanje samo je nasilje nad zdravom logikom i usvojenom povijesnom metodologijom.

Ne mogu se svi ovi svjedoci zabaciti, a prihvatiti jedina tvrdnja cara Konstantina. Naprotiv, svi oni i toliki drugi zajedno sa samim djelom DAI, a i s nekim Porfirogenetovim vijestima, potvrđuju prisutnost hrvatskoga nacionalnog imena i državnosti na području Dukljaninove Crvene Hrvatske ili Porfirogenetovih Sklavinija na južnom Jadranu.

BILJEŠKE

1. N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku,* Zagreb 1971, str. 37; B. FERJANČIĆ, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije,* II, pos. izd. SAN, knj. CCCXXIII. Vizantološki institut, knj. 7, Beograd 1959, bilj. 71., str. 26—27.
2. Tako se u DAI i u nekih drugih bizantskih pisaca nazivaju države i državice Slavena uopće.
3. Nedavno je Relja Novaković iznio mišljenje kojim niječe prvotan položaj Srbije u granicama koje joj označuje autor pogl. 30. DAI, pa ne samo da četiri primorske Sklavinije jugoistočno od Cetine proglašavaju etnički srpskim zemljama nego upravo na tom području, na kojem inače domaći ljetopisac pop Dukljanin smješta Crvenu Hrvatsku, traži kao vjerojatan prvotan smještaj Srbije, a nikako u Dukljaninovoj Raškoj, kao što je dosad bilo uglavnom jednodušno shvaćanje hrvatske i srpske historiografije (R. NOVAKOVIĆ, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka,* Beograd 1981, str. 386,396 i passim). Svoje tumačenje osam pogl. DAI autor je obradio na str. 38—77. Kraći osvrt na tu knjigu, neuobičajenu metodu i sumnjive zaključke autora osvrnuo se T. MACAN, *Varijanta hipoteza,* Marulić 2, Zagreb 1983, str. 193—196, pa upućujem čitatelje na taj prikaz.
4. U ovom kontekstu misli na tadašnju malu bizantsku temu koja se sastojala od nekoliko primorskih gradova i otoka.
5. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 14.
6. Isto, str. 39.
7. Svoje stajalište o slavenskoj tezi *u vezi s tim oblastima* iznijela sam u članku: *Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciju — činjenicu ili pretpostavka?,* Marulić, 6, Zagreb 1983.
8. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 9—26; F. RAČKI, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia,* Zagreb 1977, str. 264—67.
9. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 39; RAČKI, Documenta..., str. 272.
10. FERJANČIĆ, n.dj., str. 46—49; RAČKI, n.dj., str. 273—74.
11. FERJANČIĆ, n.dj., str. 49; RAČKI, n.dj., str. 274.

12. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 59—60.; F. RAČKI, n.dj., str. 407 i 393.
13. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 61—62; F. RAČKI, n.dj., str. 407—408.
14. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 64; F. RAČKI, n.dj., str. 409.
15. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 63; F. RAČKI, n.dj., str. 408—409.
16. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 27—28; F. RAČKI, n.dj., str. 267—68. Rijeka Dunav nije bila sjeverna granica Dalmacije, ali je bila sjeverna granica carstva. Rijeku Dunav kao sjevernu granicu carstva navodi i K. Porfirogenet u pogl. 29. DAI.
17. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 26—29; F. RAČKI, n.dj., str. 268—269. U ostalim poglavljima ne spominje više Slavene kao naseljenike u Dalmaciji prije dolaska Hrvata i Srba ni Konstantin Porfirogenet.
18. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 29—32; F. RAČKI, n.dj., str. 269—271.
19. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 33, 35; F. RAČKI, n.dj., str. 400.
20. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 34—36; F. RAČKI, n.dj., str. 405—406. Pod Bugarskom misli se na srednjovjekovnu Bugarsku koja je obuhvaćala i čitavu današnju Makedoniju.
21 Vidi bilj. 16.
22. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 9—10.
23. Isto, str. 39.
24. Anonim u pogl. 30 (FERJANČIĆ, n.dj., str. 30—31) a Porfirogenet u pogl. 31 (Ferjančić, n.dj., str. 39.)
25. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 10,11.
26. Vidi bilj. 7.
27. Usporedi B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 63, bilj. 229 (gdje se poziva na mišljenje. B. GRAFENAUERA, *Sclabarhontes, »gospodarji Slovanov« ali »slovanski knezovi«* — Zgodovinski časopis, Ljubljana 1955, str. 206—208). Za prvobitni hrvatski karakter Duklje zalagali su se među ostalima Lj. HAUPTMANN, *K. Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa,* Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, str. 21—23.; V. FORETIĆ, *Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku,* »Dubrovnik«, Dubrovnik 1969, str. 69; D. MANDIĆ, *Crvena Hrvatska,* s.l., 1972, str. 154—157.
28. Smatra se da je Anonim opisao pradomovinu i doseljenje Hrvata prema hrvatskoj narodnoj tradiciji, ali je kod njega ta tradicija donesena nepromijenjena, dok ju je Porfirogenet u gl. 31. DAI iskrivio potaknut bizantskim rodoljubljem (Lj. HAUPT-N. Klaić, Povijest Hrvata..., str. 136—138). Hrvatska narodna tradicija o doseljenju u Dalmaciju bila je živa još i u XIII. st. i došla je do izražaja u pisanju Tome Arhiđakona, koji kaže da je sedam do osam plemena Hrvata-Gota doselilo u Dalmaciju iz krajeva Poljske (TOMA ARCIĐAKON, *Kronika,* II. izd., Split 1977, str. 32).
29. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 29—32. Usporedi ovdje u tekstu prije citirani odlomak iz tog poglavlja.
30. O organizaciji hrvatske političke vlasti neposredno nakon doseljenja usporedi N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata...,* str. 141—148.; ISTA, Marginalia uz problem doseljenja Hrvata, Hauptmanov zbornik, Ljubljana 1966. str. 35.
31. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 36; RAČKI, *Documenta,* str. 371—72.
32. Da je Zahumlje samo svojom sjeveroistočnom stranom graničilo sa Srbijom izvire iz opisa granica Zahumlja koje »prema sjeveru graniči sa Hrvatskom, a spreda Srbijom« (Vizantijski izvori, II, str. 34).
33. Usporedi moj članak *»Neka gledišta novije historiografije na Porfitogenetove tvrdnje o etničkoj pripadnosti Crvene (Južne) Hrvatske«* i tamo navedenu literaturu (Marulić, 5—6, Zagreb 1980). Napominjem da je to bio prvi od triju manjih članaka na koje sam razbila svoju oveću raspravu pod naslovom: *Pitanje etničke strukture područja Crvene Hrvatske u ranom srednjem vijeku prema spisu »O upravljanju carstvom«.* Tu sam raspravu dogotovila još 1975. god. ali je ona ležala nekoliko godina (1976—1980) na recenziji kod Jugoslavenske akademije, (Radove Centra JAZU u Zadru) i odbijena s ne baš uvjerljivim obrazloženjem sa stručnog stajališta. U međuvremenu i neki drugi historici, radeći na sličnoj problematici, došli su neovisno o mojem radu do nekih istih zaključaka u interpretaciji DAI, pa tek sada mogu u bilješkama upozoriti na takve podudarnosti.
34. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 38—39; RAČKI, *Documenta,* str. 272.
35. Tezu da se tu radi o Zapadnom Iliriku zastupali su među ostalima Lj. HAUPT-

MANN, *Karantanska Hrvatska,* Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, i Š. ANTOLJAK. *Hrvati u Karantaniji,* Godišen zbornik Filozofskog fakulteta, Skopje 1956. Hauptman je poslije tu tezu napustio i s osloncem na Popa Dukljanina i kasnije bizantske pisce zastupao tezu da se pod Ilirikom ovdje mora podrazumijevati Istočni Ilirik, tj. srednjovjekovna Duklja (Lj. HAUPTMANN, *K. Porfirogenet o porijeklu...,* str. 21—24. Istu tezu zastupaju i D. MANDIĆ, *Crvena Hrvatska,* str. 152—54;) i V. FORETIĆ, *Smještaj Hrvata i Srba...,* str. 69.
36. Francuski historik A. Rambaud (1842—1905) uz historičke dokaze protiv Porfirogenetove tvrdnje o srpstvu oblasti Crvene Hrvatske ističe kako još sada »neretvanski i trebinjski seljak kaže za sebe da pripada narodu hrvatskomeu« (cit. prema S. SRKULJ, *Povijest Hrvata u devetnaest karata,* Zagreb 1937, str. 26). O sačuvanoj hrvatskoj tradiciji u Crnoj Gori, nekadašnjoj Duklji, još sredinom prošlog stoljeća imao se prilike osvjedočiti i Vuk Karadžić, koji je, kako je dobro poznato, sve štokavce smatrao Srbima. Kada je on zajedno s Antunom Mažuranićem i Ljudevitom Gajem 1841. god. putovao Crnom Gorom i Dalmacijom, na upit kojim jezikom govore, svuda po Crnoj Gori odgovarali su mu da govore jezikom hrvatskim (zabilježio V. Jagić po Mažuranićevu kazivanju u *Građi za povijest književnosti hrvatske,* knj. 26, str. 183. Cit. prema Z. ČRNJA, *Kulturna povijest Hrvatske,* Zagreb 1965, str. 426).
37. Glede Neretvanske kneževine dovoljno bi bilo navesti činjenicu što je ranije čitava ta oblast, zajedno s nekadašnjim njezinim otočkim dijelom, Maronijom, pripadala čakavskomu ikavskom dijalektu, a otoci su to i dan današnji. Mletački ljetopisac Ivan Dakon, (X. st.) dobar poznavalac povijesti starih Neretvana, u svojoj kronici Neretvane često naziva Neretvanskim Hrvatima, »Sclavi Narentani« (RAČKI, *Documenta,* str. 335,374,400). Da pod imenom Sclavi misli na Hrvate, očito je otuda što u istom tekstu Hrvate u Bijeloj Hrvatskoj redovito naziva Sclavi, kao i toliki drugi zapadni pisci.
38. Poznato je da ne samo pop Dukljanin i nekoliko mlađih domaćih i stranih pisaca od Andrije Dandola (XIV. st.) do J. Rastića (XVIII. st.) znaju za Crvenu Hrvatsku, nego znaju za Hrvate u Duklji i mnogi bizantski pisci u XI. i XII. st. (Ivan Skilices, Nikifor Brijenij, Georgij Kedren, Nikita Akominates).
39. Ovim mislim na pokušaje nekih historika da spomen Hrvata u Duklji od strane bizantskih pisaca u XI. i XII. st. protumače kao slučajeve miješanja srpskog i hrvatskog imena, pri čemu bi, navodno, svi ti bizantski kroničari i pisci redovito pod imenom Hrvati zapravo podrazumijevali Srbe. Pobliže o tome vidi u mojoj raspravi *Dukljaninova vijest o Crvenoj Hrvatskoj u svjetlu novije historiografije* i tamo navedenu literaturu (Marulić, 1, Zagreb 1976, str. 16—19).
40. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 18—19; RAČKI; *Documenta,* str. 348.
41. RAČKI, *Documenta,* str. 362.
42. F. ŠIŠIĆ? *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* Zagreb 1925, str. 347, bilj. 6; N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata...,* str. 246—47.; B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 18, bilj. 31. Vl. KOŠČAK je u isto vrijeme kad i ja, ali neovisno o meni, došao do zaključka da su Hrvati koji su pod Barijem bili po zapovijedi Bizanta bili oni iz južnih hrvatskih oblasti. On uz to umjesno pripominje da se ne može uvažiti kao mjerodavna činjenica to što do danas ne poznamo ni jednu ispravu iz doba hrvatskih narodnih vladara s tog područja. Takvih isprava naime nemamo ni s područja sjeverno od Zrmanje, a ipak pouzdano znademo da su hrvatskoj kraljevini pripadale banovina ličko-krbavsko-gatačka, kao i obalno područje sve do Istre (V. KOŠČAK, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—28,* Historijski zbornik, ZXXXIII—XXXIV, Zagreb 1980—1981, str. 335).
43. B. FERJANČIĆ, n. dj., str. 19; F. RAČKI, *Documenta,* str. 348.
44. Literaturu o ovom pitanju vidi kod B. FERJANČIĆ, n.dj., bilj. 33, str. 19.
45. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 52.
46. Isto, str. 53.
47. Isto, str. 56.
48. Na istom mj.
49. Od ovakve interpretacije tih podataka u 32. gl. DAI odvaja se mišljenje Vl. Košćaka, koji smatra da su se bjegunci iz Srbije pred najezdom vojski iz Bugarske sklanjali u Hrvatsku, i to »vjerojatno u južne oblasti pod upravom Mihajla Viševića« (V. KOŠČAK, n.dj., str. 338).
50. V. MOŠIN, *Ljetopis popa Dukljanina,* Zagreb 1952. str. 73—74.

51. Isto, str. 73.
52. Isto, str. 95.
53. Isto, str. 101.
54. Isto, str. 102.
55. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 57.
56. R. NOVAKOVIĆ, *Još o nekim pitanjima teritorijalnog prostranstva Srbije i Hrvatske sredinom X. veka*, Historijski zbornik, XIX—XX, Zagreb 1968, str. 277.
57. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 56.
58. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata...*, str. 422, bilj. 31.
59. N. KLAIĆ, Povijest Hrvata..., str. 283.
60. B. FERJANČIĆ, n.dj., str. 54. i 60.
61. N. KLAIĆ, *Historia salonitana maior*, pos. izd. SAN, knj. 399, Beograd 1976, str. 104; F. RAČKI, *Documenta*, str. 195. V. Košćak smatra da je već tada splitskoj metropoliji pripadala i biskupija Ulcinj. On, naime, drži da se izraz »Licinius episcopus« koji se spominje u čl. IX. saborskih zaključaka ne odnosi na ime biskupa, nego biskupije jer se u dokumentima među ostalim imenima za grad Ulcinj spominje i naziv Licinium. Pretpostavlja da je barska biskupija koja se u saborskim spisama ne spominje, tada još bila spojena s ulcinjskom, a poslije se osamostalila. Toj biskupiji pripadalo bi područje Duklje (V. KOŠĆAK, n.dj., str. 342).
62. N. KLAIĆ, *Historia salonitana maior*, str. 105; F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 420; F. RAČKI, *Documenta*, str. 192.
63. B. FERJANČIĆ n.dj., str. 59; F. RAČKI, *Documenta*, str. 407.
64. Ovdje sam citirala prema latinskom prijevodu F. Račkog *(Documenta*, str. 393). B. Ferjančić taj dio rečenice prevodi: »od nekrštenih stanovnika na reci Visli, koji su nazvani i Litziki« (n.dj., str. 60), povodeći se za Gregorieom, koji smatra da se to odnosi na stanovnike, a ne na kraj (isto, str. 61, bilj. 210). Ferjančić upozorava i na Skokovo tumačenje tog imena u Ortsnamenstudien. Skok smatra da je Porfirogenet ovo ime krivo napisao, a da bi zapravo trebalo stajati Lintzike (=poljska reka), što bi bio grecizirani oblik ruskog naziva za Poljake: Ljašanin (na istom mj.). Ovo Skokovo tumačenje zanimljivo je stoga što i Toma u svojoj *Kronici* precizira da su Hrvati došli iz krajeva Poljske, s područja *Lingoni* (TOMA, Kronika, Split 1977, str. 32). Smatramo da riječi Lintzike i Lingoni sa zajedničkim korjenom *Lin-* svakako predstavljaju korumpirani naziv za uže područje odakle su po hrvatskoj narodnoj predaji došli Hrvati u Dalmaciju.
65. Lj. HAUPTMANN, *Dolazak Hrvata*, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 93—120; ISTI, *Porfirogenet o porijeklu...*, str. 18; F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 264; N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 64 i 138; ISTA, *Marginalia uz doseljenje Hrvata, str.* 20.
66. Lj. HAUPTMANN, *K. Porfirogenet o porijeklu stanovništva*, str. 23. B. Ferjančić *(Vizantijski izvori, II.)*, koji se inače odlikuje opsežnim iznošenjem literature o pojedinim prijepornim pitanjima u vezi s izvorima, u bilj. 209—211 (koje se odnose na vijesti o knezu Mihajlu) uopće ne spominje ni jedno mišljenje koje osporava istinitost carevih tvrdnji o srpskom porijeklu žitelja Zahumlja.
67. Uzimajući u obzir sve dileme historiografije u vezi s tumačenjem onih mjesta bizantskih kroničara iz XI. i XII. st. koji spominju Hrvate i Hrvatsku na području Duklje, koliko god oprezna da neko od njih usvoji ili odbije, N. Klaić zaključuje da se ipak »ne može prijeći šutke mimo podataka o Hrvatskoj i Hrvatima koje spomenuti bizantski pisci stavljaju u Duklju« *(Povijest Hrvata*, str. 140).
68. F. RAČKI, *Documenta*, str. 335,374,400.
69. Prema F. ŠIŠIĆ, *Letopis popa Dukljanina*, pos. izd. SAN, knj. 67, Beograd 1928, str. 55—56.
70. Toma Arhiđakon ovako je opisao granice hrvatskog kraljevstva: »sa istoka Delmina, gdje je bio grad Delmis, sa zapada Koruška, prema moru sve do mjesta Stridona, što je danas granica Dalmacije i Istre; sa sjevera obala Dunava do dalmatinskog mora sa čitavom Maronijom i Humskom kneževinom« (TOMA, *Kronika*, I. izd., Split 1960, str. 25—26).
71. Prema D. MANDIĆ, *Crvena Hrvatska*, str. 293.
72. Isto, str. 296.

Staroj prijateljici

Od godišnjih mijena kad budemo sijedi
i misli već budu plod iskustva zrela,
slutimo što tuga i čekanje vrijedi,
kakvu mudrost život kleše nam u čela.

Sve što ruka takne i otkrije oko,
u drugome svjetlu smireno treperi.
Što smo stalno krili u sebi duboko
stvarnošću se novom otkriva i mjeri.

Dirne nas ljepota što se nekad javi
na licu, u svakoj kretnji i riječi.
Nježni smo ko ruka na djetinjoj glavi,
ljepota od tužnih rastanaka liječi.

Vidimo tišinu u večeri kasne
kad sjećanjem prošlost tinja i svjetluca.
Požrtvovana ljubav nikada ne gasne,
vraća se i blago na srcu nam kuca.

I mi nikad nismo sami u samoći
dok se kroz nju iskri već prispjela zima.
Što je prošlo, jednom opet će nam doći,
ruka koja daje — darove i prima.

I kad večer zvijezde zanjiše vrh kuća
i sjaj njihov tvoga dotakne se čela,
samo ti ćeš znati, smjerna od ganuća,
što ti život dao — a što si ti htjela.

Emil ŽERAVICA

Dolet svijesti

Crno nebo...
premodrjelo...
modro...

Suncem obasjano
krilo galebovo...

Nauznak ležim...
i čuh
cvrčaka cvrk
marnih...

a zraka sjajna
i zlatna
probi mutno
staklo
i zaroni
u okrajak
oka...

i ja vidjeh...
čuh...
i bi mi
toplo, toplo...

Joja RICOV

Ljulja se veljača

Zatrudnjela
crna u granama
natovarena snijegom

lj lj s v lj č
u a e e a a

drvoredom

Zagreb, 11. veljače 1983.

Ivan MUŽIĆ

Rotari u Jugoslaviji između dva rata

(prema autentičnom popisu)

Rotari u Jugoslaviji između dva rata zauzimali su vrlo značajne pozicije u političkom, gospodarskom i kulturnom životu. Njihova je uloga posebno važna kad se ima u vidu da su oni u stanovitom smislu bili sastavni dio masonstva. Stvarna uloga rotara može se shvatiti tek onda kad se znaju njihova imena. Ovaj popis rotara donosim isključivo kao građu, bez koje je nezamislivo znanstveno pisanje i o hrvatskoj povijesti između dva rata.

Popis rotara navodim prema službenom rotarskom izdanju pod naslovom: *Rotary clubovi 77 distrikta R. I. (Jugoslavija). Popis članova (stanje u decembru 1940).* Sve podatke iz ovog izdanja prenio sam doslovno, tako da ni za Petrovgrad nisam označio da je Zrenjanin. U izvorniku navedenog izdanja rotari su navedeni po mjestima, a ja sam ih nanizao po abecednom redu. Napominjem da su i rotari držali svoje popise u tajnosti. Oni su naglašavali javnost svoga rada, ali je stvarnost bila drukčija. Na posljednjoj strani knjižice pod naslovom *Rotary clubovi Jugoslavije,* izdanje 1939/1940, navedeno je sljedeće:

»Ovaj popis ne smije se dijeliti osobama koje nisu članovi Rotary Clubova, a ne smije da služi ni kao adresar u poslovnim stvarima.«

A

ABRAMIĆ Mihovil, Split, direktor Arheološkog muzeja
ABRAMOVIĆ Josip, Subotica, advokat
ADAMIČ Zvonko, Karlovac, solastnik tov. pletenin, nogavic in trikotaže »Ika« d. zo. z.
ADLER Stevan, Pančevo, poslovni direktor »Banatskog električnog d. d.«
ADLER Šandor, Subotica, direktor »Slaveksa« d. d. za šumsku industriju
AGNOLA Anton, Ljubljana, juniorše f tvrtke Avgust Agnola (prodaja stakla)
ALADIĆ Ante, Petrovgrad, direktor fabrike piva »Đunđerski«
ALAUPOVIĆ Radovan, Zagreb, direktor Acetic d. d. (suha destilacija drva)
ALBERT Ivan, Subotica, zamjenik upravitelja Prve hrvatske štedionice
ALEKSANDER Dragutin, Zagreb, direktor »Mirna« ugljenokopno d. d.
ALEKSIĆ Bogdan, Pančevo, poslovođa fabrike štirka Jabuka
ALEKSIĆ Aleksandar, Dubrovnik, direktor »Dubravke« tvornica boja d. s. o. j.
ALKALAJ Aron, Beograd, glavni sekretar Drž. hipotekarske banke u. p.
ALKALAJ Moris, Skoplje, direktor rudarskog preduzeća »Hromaseo«
ALTMAN Eugen, Sombor, trgovac, kućevlasnik
ALJINOVIĆ Franc, Split, veletrgovac

ALJINOVIĆ Jerko, Split, trgovac
ANDONOVIĆ Andon, Niš, vlasnik firme Andon Andonović i Komp. (uvozna manufaktura)
ANDREJKA Rudolf, Zemun, načelnik Ministarstva unutrašnjih poslova i honor. profesor univerziteta (upravno pravo)
ANĐAL Nandor, Sombor, ovlašćeni građevinar
ANTIĆ Bogomil, Subotica, suvlasnik tt. Ant. Antić i sin, Bakar (tekstilna veletrgovina)
ATANACKOVIĆ Mihajlo, Panpevo, advokat
ATTEMS Ferd., Maribor, lastnik veleposestva in gozdne industrije
AUFERBER Aleksandar, Osijek, suvlasnik »Siva« tvornica četaka
AUŠ Aleksandar, Zagreb, direktor Zagrebačke pivovare
AVRAMOVIĆ Radislav M., Beograd, pomoćnik ministra saobraćaja u p.

B

BABIĆ Franjo, Maribor, ravnatelj Splošne stavbene družbe Tezno-Maribor
BABIĆ A. Branko, Sarajevo, činovnik »Jugoslavenskog čelika«
BABOSELAC Ivo, Zemun, direktor bolnice Milosrdnih sestara
BAČIĆ Ivo, Zagreb, direktor Prve hrvatske štedionice
BAČOKA Ivo, Vinkovci, suvlasnik firme Emil Bačoka, (proizvodnja brašna)
BADOVINAC Nikola, Karlovac, suvlasnik tt. Kamilo Badovinac (prodaja boja)
BAJLONI Franjo, Beograd, suvlasnik pivare I. Bajloni i sinovi
BAJRAKTAREVIĆ Suljo, Zagreb, vlasnik tt. S. Bajraktarević k. d. Meto-Cyklop
BALUBDŽIĆ Mirko, Beograd, direktor gimnazije
BALAŽEVIĆ Andrija, Subodica, zamjenik upravnika Praštedione
BALDASAR Helen, Split, civilni inž. arh. i profesor
BALINT Rezso, Subotica, vlasnik žitarske trgovine Balint Reže
BALOG Julije, Sombor, inžinjer
BALABUŠIĆ Mirko, Novi Sad, sektetar Udruženja industrijalaca
BANJAC Nikola, Niš vlasnik knjižare
BARANOVIĆ Krešimir, Zagreb, ravnatelj opere
BARBIERI Josip, Split, advokat
BARBIERI Stijepo, Dubrovnik, vlasnik apoteke
BASLER Dragutin, Vinkovci, građevni inženjer
BASLER Mato, Vinkovci, građevni poduzetnik
BATA Karlo, Skoplje, vlasnik trg. gvožđa
BATORY Julije, Osijek, primarius banovinske bolnice
BATUŠIĆ Slavko, Zagreb, glavni tajnik Narodnog kazališta
BAUER Marko, Zagreb, generalni tajnik Industrijske komore
BAUM Simon, Vukovar, suvlasnik firme Hinka Bauma sinovi
BECK Bela, Bačka Topola, vlasnik firme Beck Bela i Nandor (manufakt. prodaja)
BEKERUS Josip, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, direktor parne pivare
BELAJČIĆ Vlada, Novi Sad, kasacioni sudija
BELIN Ivo, Beograd, viceguverner Narodne banke
BENCE Tibor, Petrovgrad, inžinjer elektrotehn. tvornice Bence i Sin.
BENCE Zoltan, Petrovgrad, tehn. direktor fabrike A. Bence i Sin.
BENIŠ Šime, Bačka Topola, direktor filijale Opšte Privr. Banke
BENKO Josip, Maribor, lastnik firme »Josip Benko, industrija mesnih izdelkov Murska Sobota«
BENKO Nikola, Zemun, apotekar

BERG Samuel, Vršac, vlasnik firme Braća Berg (veleprodaja manufakturne robe)
BERKOVIĆ Nikola, Sarajevo, potpretsjednik Zemaljske banke
BESAROVIĆ Dorde, Sarajevo, upravnik fil. Narodne banke
BESAROVIĆ Vojislav, Sarajevo, generalni sekretar Trgovinsko-industrijske komore
BIDOVEC Viktor, Kranj, stavbenik (gradnja hiš)
BILIĆ Ljubomir, Sarajevo, primarni ljekar (interne bolesti)
BIRIMIŠA Božo, Split, v. d. šefa kem. odjeljenja Higijenskog zavoda
BIZJAK Vilim, Zagreb, vlasnik tt. V. Bizjak i drug (proizvodnja biskvita i keksa)
BLAGOJEVIĆ Nikola, Beograd, trgovac
BLAUENSTEINER Ferdo, Zemun, upravitelj Prve hrvatske štedionice
BLAŽEVAC Pavle, Sombor, advokat
BOBERIĆ Dušan, Banja Luka, upravnik gl. fil. D. H. B. (hipotekarni kredit)
BOCARIĆ Špiro, Banja Luka, slikar i direktor etnografskog muzeja
BOGDAN Branko, Vukovar, suvlasnik firme nasl. Marka Bogdana (trgovac — prodaja željezne robe)
BOGDANOVIĆ Andrija, Niš upravnik Državne hipotekarske banke
BOGDANOVIĆ Vladan, Skoplje, sopstvenik hotela
BOGDANOVIĆ Živorad, Niš direktor štedionice Dunavske banovine
BOGNAR Janoš, Bitolj, poslovođa električne centrale
BOGOJEVAC Slobodan, Novi Sad, vlasnik »Drenka«, ženskog modnog salona
BOLF Nikola, Sušak, vlasnik tt. Nikola Bolf (eksport drva)
BOLF Živko, Zagreb, liječnik stomatolog
BOŽIĆ Ljubomir, Petrovgrad, glavni sekretar Trgovinsko-industrijske komore
BOŽIĆ Mirko, Ljubljana, glavni ravnatelj Hranilnice Dravske banovine
BOŽIĆ Cvetko, Ljubljana, direktor Direkcije šuma
BRANDEIS Lav, Zemun advokat
BRDARIĆ Slavko, Subotica, prokurista fabribe vagona
BRENČIĆ Radovan, Maribor, upravnik Narodnog gledališča
BRILEJ Arnošt, Ljubljana, mestni višji svetnik, načelnik gospodarskega urada
BRLIĆ E. Ante, Osijek, ravnatelj Jugosl. d. d. Schicht-Lever (fabrikacija kosmetike)
BROVET Krešimir, Zagreb, vlasnik tvrtke Braća Brovet (veleprodaja manufakturne robe)
BUBALO Branko, Dubrovnik, advokat
BUDIŠIN Ugorica, Velika Kikinda, pretsednik općine
BUK Vilim, Subotica, vlasnik tiskare
BUKINAC Đorđe, Banja Luka, ljekar i gradski fizik
BUKUMIROVIĆ Petko, Niš, vlasnik firme Grebenarović i Bukumirović (prodaja kolon. robe)
BUKUR Dušan, Velika Kikinda, zemljoposednik
BURDA Artur, Banja Luka, posjednik ribnjaka i počasni konzul Poljske republike

C

CEBALO Zvonko, Brčko, advokat
CEPANEC Mijo, Varaždin, vlasnik tvornice kišobrana
CHROBAT Fred, Kranj, industrijalec moškega perila
CINDRIĆ Jure, Karlovac, inspektor osnovnih škola

CISAR Rudolf, Banja Luka, drogista
CONEN Jakobčić Vilim, Subotica, ekonom
COSTAPERARIA Josip, Ljubljana, arhitekt
CVEJANOV Slavko, Petrovgrad, sekretar Zanatskog udruženja
CVETKOVIĆ Ljubomir, Brčko, trg. zem. proizvoda na veliko (žitarica)

Č

ČAČINOVIĆ Milan, Osijek, zubar
ČALOGOVIĆ Milan, Zagreb, profesor tehničkog fakulteta
ČERMAK Ljudevit, Sarajevo, direktor »Jugoslavenskog Lista«
ČEŠENJ Karlo, Kranj, dirigent podružnice Zadružne gospodarske banke
ČIČIĆ Ante, Subotica, veterinar
ČOHADŽIĆ Kosta, Skopje, privatni lekar
ČOK Vaso, Sibenik vlasnik firme Vaso Čok i Jovo Paklar
ČORAK Dalibor, Split, suvlasnik tt. Čorak i drug (trgovina koža)

Ć

ĆERMILO Đoka, Niš, vlasnik firme Naum Ćermilo i drug (građevinski materijal)

D

DAJČ Karlo, Skoplje, vlasnik firme za izradu ogledala
DAMAŠKA Vladimir, Varaždin, tehnički upravitelj Tekstilne industrije d. d.
DAMJANOV Milenko, Subotica, veterinar
DARVAS Viljem, Pančevo, profesor Trgovačke akademije u p.
DANILO Dragan, Petrovgrad, zam. direktora Okružnog ureda
DAVKOVIĆ Blagoje, Bitolj, član firme »Braća Davković« (veleprodaja vina)
DEDIĆ Radul, Leskovac, vlasnik livnice »Sava«
DEDUŠ Vladimir, Varaždin, profesor gimnazije
DEMETROVIĆ Andro, Osijek, ravnatelj Prve hrv. štedionice
DEŠKOVIĆ Leonid, Subotica, upravni činovnik
DEUTSCH Josip, Pančevo, susopstvenik brodarstva Schulz Sima
DEV Saša, Maribor, pooblaščeni civ. arhitekt
DEVČIĆ Vilko, Sušak, ljekarnik
DEVČIĆ Vlado, Sušak, vlasnik Primorskog štamparskog zavoda
DIAMANT Ernest, Subotica, advokat
DIMITRIJEVIĆ Dušan, Leskovac, suvlasnik kolonijalne trgovine Dimitrije Dimitrijević »Smejurija«
DIMOVIĆ Jovan, Skoplje, pekar
DINIĆ Aca, Beograd, trgovac-uvoznik
DIVIĆ Matija, Vinkovci, lječnik
DOBROVOLNY Vilim, Osijek, ravnatelj Jugosl. društva žigica d. d.
DOČIĆ Dušan, Leskovac, suvlasnik fabrike Dočić i Mladenović (proizvodnja poljopr. sprava)
DOMBA Konstantin, Zemun, inspektor Narodne banke
DOŽUDIĆ Kosta, Osijek, ravnatelj S. H. Gutmann d. d. (drvarska industrija)
DRAGAN Kristifor, Petrovgrad, suvlasnik firme »Braća Dragan« (industrija šešira)

DRAGANIĆ Milan, Subotica, zastupnik banke
DRLJEVIĆ Gavro, Skoplje, upravitelj Građanske škole
DRNDARSKI Dušan, Vršac, vlasnik knjižare
DUBSKY Jaromir, Zagreb, vlasnik tvrtke građevno poduzeće J. Dubsky

Đ

ĐORDEVIĆ Čedomir, Zemun, sekretar Ministarstva finansija
ĐORDEVIĆ Jovan, Leskovac, suvlasnik firme Braća Đordević (građevinsko inženjerstvo)
ĐORIĆ Miloš, Zemun, lekar
ĐUKNIĆ Nikola, Skoplje, šef hirurškog odeljenja Državne bolnice
ĐURIĆ Milan, Vršac, gradski veterinar

E

ELEK Viktor, Petrovgrad, direktor velikobečkeričke fabrike šećera
ERCEGOVIĆ Miho, Dubrovnik, vlasnik tt. »Jadran« (papirnica i kancelarijski pribor)
ERCEGOVIĆ Mirko, Karlovac, profesor
ERDELJAN Petar, Velika Kikinda, pravni referent
ERNY Bogoslav, Zagreb, član uprave straže

F

FERENČIĆ Franjo, Varaždin, poreski kontrolor
FIALA Luka, Osijek, profesor realne gimnazije
FILIĆ Krešimir, Varaždin, pretsednik muzealnog društva
FILIPOVIĆ Božidar, Zagreb, šef odjeljenja Gradske električne centrale
FIŠER Pavle, Banja Luka, trgovac gvožđarskom robom
FORST Josip, Varaždin, suvlasnik pekarne Forst
FRANASOVIĆ Andro, Split, zubar
FRIDMAN Alfred, Skoplje, advokat
FRIEDLANDER Mih., Varaždin, ravnatelj Varaždinske industrije svile d. d.

G

GABOR Pavle, Bitolj, suvlasnik firme Gabor Djeze drvara
GAKOVIĆ Vladimir, Sarajevo, upravnik filijale poštanske štedionice Sarajevo
GALIĆ Branko, Skoplje, suvlasnik firme Braća Galić (trgovina gvožđa i čelika)
GALOVAC D. Josip, Osijek, vlasnik tt. Josip D. Galovac (uvoz i izvoz sjemenja)
GAMULIN Niko, Zagreb, direktor »Sava« općeg osiguravajućeg društva
GATTIN Miće, Split, trgovina automobila
GEORGIJEVIĆ Antonije, Pančevo, šef agencije drž. Hipotekarne banke
GEORGIJEVIĆ Joca, Vršac, vlasnik firme J. M. Georgijević i brat, trgovina drva i građe
GEORGIJEVIĆ Nikola, Karlovac, upravitelj ban. bolnice
GERNER Jovan, Sombor, trgovac
GINGOLD Dragutin, Subotica, industrija ribljih konzerva

GJERMANOVIĆ Gojko, Beograd, direktor Jugoslovenske udružene banke
GJIVOVIĆ Teddy, Subotica, profesor Trgovačke akademije
GJURKOVIĆ Petar, Split, atletika
GLAVINIĆ Milan, Beograd, viši savjetnik (sokolstvo)
GLUŠČEVIĆ Ante, Vršac, lekar specijalista za očne bolesti
GOROG Vilim, Osijek, vlasnik Grand i Royal Hotela
GOLD Bela, Novi Sad, direktor »Produktive« d. d. (žitarska trgovina)
GOLDBERG Makso, Sarajevo, pretstavnik tvrtke Siemens d. d. (elektro-industrija)
GOLDSTEIN Armin, Vukovar, vlasnik firme Armin Goldstein (kemijskč industrija)
GOLIA Adolf, Ljubljana, generalni tajnik Zveze industrijalcev za Dravsko banovino
GOMBOŠ Lajče, Subotica, direktor osig. društva »Rossija Fondier«
GONDA Ladislav, Bitolj, vlasnik (prodaja droga)
GORJANC Fran, Kranj, lastnik lesne industrije in trgovine
GORUP Aleksandar, Sušak, (past member service)
GOSPODINJAČKI Branko, Stari Bečej, advokat
GRABOVAC Pavle, Subotica, advokat
GRAČANIN I. Gaja, Novi Sad, direktor »Putnika«
GRAHO Ivan, Karlovac, odvjetnik
GRAMBERG Hermann, Pančevo, susopstvenik pivare Weifert d. d.
GRAMBERG Ferdinand, Beograd, pretstavnik Borskih rudnika
GRBIĆ Miodrag, Beograd, kustos Muzeja Kneza Pavla
GREGORIČ Benon, Ljubljana, lastnik drogerije
GRGUROV Kosta, Sombor, zubni lekar
GRIMM Viktor, Subotica, industrijalac šešira
GRIMS Dragutin, Varaždin, urar
GRINER Armia, Stara Kanjiža, direktor »St. Kanjiške prve štedionice d. d.
GROF Oskar, Sarajevo, direktor Tehničke škole
GROJ Jovan, Pančevo, susopstvenik firme Dermanović i Groj (kožarstvo)
GROSS Zlatko, Vinkovci, suvlasnik tt. Ferolim (proizvodnja željezne robe)
GRUBER Franjo, Vukovar, advokat
GRUBER Stjepan, Osijek, profesor
GUSTETIĆ Ivan, Dubrovnik, reprezentant »Croatie« d. d. za industriju drva
GVOZDIĆ Milan, Vukovar, sudac

H

HADŽIĆ Jovan, Brčko, trgovac suvom šljivom
HAISER Robert, Pančevo, trgovac, susopstvenik firme A. Haiser
HANAMAN Frane, Zagreb, profesor tehničkog fakulteta zagrebačkog sveučilišta
HARAZIM Lujo, Beograd, generalni zastupnik koncerna F. Krupp
HARTLIEB Oskar, Subotica, direktor Tvornice papira Smith & Meynier
HEINRICH Oton, Zagreb, član uprave Ukod d. d. (drvna industrija)
HEINRIHER Franc, Ljubljana, suvlasnik tvrtke F. Heinrihar
HEINRIHAR Minko, Ljubljana, solastnik tv. Elektroindustrija d. d. (električni predmeti)
HELLER Artur, Kranj, lastnik tovarne Textilindus
HEN Otmar, Beograd, direktor »Tvornice vagona strojeva i mostova«
HENN Ernest, Vinkovci, suvlasnik tt. Henn i Herzog (veleprodaja drva)
HERCER Andrija, Slavonski Brod, građevinski poduzetnik

HERGEŠIĆ Vladimir, Vinkovci, upravitelj Gradske električne centrale
HERMAN Iso, Sarajevo, zastupnik Standard Vacuum Oil Company
HILLIER Ljudevit, Velika Kikinda, direktor električne centrale
HINIĆ Dušan, Osijek, ravnatelj podr. »Astra« d. d. industrija kemijskih proizvoda
HOLEČEK Jaroslav, Osijek, zamj. ravnatelja Lanena ind. d. d.
HOPPE Adalbert, Karlovac, ravnatelj Edison kina
HORVAT Viktor, Zagreb, zastupnik restauracije »Pivovara«
HORVATH Josip, Zagreb, glavni urednik »Jutarnjega Lista«
HORVATH Šandor, Bitolj, član uprave firme Toth d. d. (veleprodaja drva)
HRDLIČKA Edo, Slavonski Brod, sreski lekar
HRNČIR Josif, Beograd, arhitekta
HROZNIČEK Bogomil, Dubrovnik, reprezentant Našičke tvornice tanina i paropile
HRŠAK Rudolf, Varaždin, zamjenik ravnatelja Gradske štedionice
HUSEDŽINOVIĆ Seid, Sarajevo, direktor Tkaonice ćilima
HUTTER Josip, Maribor, solastnik tv. Hutter in drug, tekstilna industrija

I

ILIĆ Milan, Skoplje, sopstvenik tvornice makarona
ILIĆ Sima, Beograd, lekar, priv. docent
ISAILOVIĆ Vasa, Pančevo, pretsednik opštine u p.
IVKOVIĆ Arsa, Novi Sad, vlasnik štamparije
IVKOVIĆ Joca, Subotica, apotekar

J

JAKAC Božidar, Ljubljana, akademski slikar
JAKIL Julije, Karlovac, industrijalac
JAKOVLJEVIĆ Nenad, Vukovar, upravitelj tvornice »Stolin« (tekstilna industrija)
JAKOVLJEVIĆ Marko, Šibenik, vlasnik Grand Hotela »Krka«
JAMNICKY Fedor, Zagreb, ovl. inženjer za teh. kemiju i tehnologiju
JANČULOVIĆ Danilo, Skoplje, trgovina boja i ulja
JANKOVIĆ Dimitrije, Vinkovci, ekonom-veleposjednik
JANJIĆ Đorđe, Leskovac, suvlasnik firme Janjić i Marjanović (žitarsko-brašnarska trgovina)
JEFTANOVIĆ Dušan, Sarajevo, veleposjednik i industrijalac
JEFTIĆ Nikifor, Bitolj, vlasnik »Grand Hotela Jeftić-a«
JEGLIČ France, Ljubljana, ravnatelj tt. »Zmaj« tovarna za galvanične elemente in elektrotehniko
JELAČIĆ Aleksij, Skoplje, profesor, p. docent filozofskog fakulteta
JELIĆ Slobodan, Niš, apotekar-vlasnik
JENČ Franjo, Zemun, industrijalac (cigljarska industrija)
JERINIĆ Rudolf, Karlovac, liječnik
JEŽEK Rihard, Maribor, lastnik tvrdke K. R. Ježek železolivarne i poljedelski stroji
JEŽINA Šime, Šibenik, upravitelj Pomorsko-građevinske sekcije
JOHN Julije, Novi Sad, direktor Beočinske fabrike cementa

JOKIĆ Vojin, Beograd, industrijalac (izrada obuće)
JOVANOVIĆ Dragomir, Beograd, profesor univerziteta-tehnički fakultet
JOVANOVIĆ Mašo, Sarajevo, ovlašteni grad. inženjer
JOVANOVIĆ Veljko, Sarajevo, direktor Jug. čelika
JOVIĆ Jovica, Stari Bečej, priv. činovnik (platnena industrija)
JURHAR Franjo, Kranj, sreski šumarski referent
JURIŠIĆ Bartul, Niš, poslovođa filijale »Moster« d. d. prodaje boja
JURKOVIĆ P. Nikola, Maribor, lastnik veleposestva, Grad Radvanje (reja plemenske živine)
JUVAN Alojz, Maribor, predsednik mesta

K

KAC Rudolf, Maribor, stomatolog
KAĆANSKI Danilo, Novi Sad, vlasnik preduzeća za inženjersko projektovanje i gradnju
KAĆURA Emil, Pančevo, vlasnik štamparije
KALAFATIĆ Velimir, Varaždin, liječnik OUZOR-a
KAPAMADŽIJA Kosta, Subotica, šef filijale Narodne banke
KARAMATA Ozren, Zemun, prokurista »Sartid« a. d. (prerada gvožđa)
KARLAVARIS Vjekoslav, Novi Sad, direktor Gradske štedionice
KARLOVSKY Ljudevit, Vukovar, graditelj
KASPER Udo, Maribor, glavni urednik »Maribor Zeitung«
KATALINIĆ Ljubo, Split, činovnik i član zastupstva osiguravajućeg društva »Sava«
KAVČIĆ Josip J. Ljubljana, suvlasnik i poslovođa tvrtke Hribernik & Comp., tekstilna industrijska družba
KEMENJ Geza, Stara Kanjiža, ovl. grad. inženjer
KIEPACH Milan, Maribor, ravnatelj falske elektrarne
KISELIČKI Bora, Sombor, direktor filijale Štedionice Dunavske banovine
KIŠ Đura, Pančevo, advokat
KIŠ Julije, Osijek, ravnatelj »Granum« trg. d. d. (trgovina žitaricama)
KMET Stane, Ljubljana, apotekar
KNEZ Tomo, Ljubljana, suvlasnik i poslovođa firme »Desa« (prodaja automobila)
KNEZ Zdenko, Ljubljana, pretsednik poslovodstva firme Peko (proizvodnja cipela)
KNEŽEVIĆ Rudolf, Zagreb, šef prodajnog odjeljenja tvornice aluminija
KOEN Stevan, Beograd, (kožarska trgovina)
KOH Arnold, Stara Kanjiža, lekar
KOJIĆ Vladislav, Sušak, generalni konsul Kralj. Jugoslavije na Rijeci
KOKL Matija, Kranj, lastnik manufakturne trgovine
KOMAN Milivoj, Novi Sad, direktor osiguravajućeg društva »Sava«
KOMESAROVIĆ Paja, Šibenik, vlasnik Carinsko posredništvo
KOMLOŠ Izidor, Bitolj, član firme Fišer & Co. (limen iindustrija)
KOMLJENOVIĆ Janko, Sušak, šef kirurškog odjeljenja Ban. bolnice
KON Ivan, Zemun, direktor Drž. trgovačke akademije u penziji
KONEČNY Mihajlo, Velika Kikinda, zemljoposjednik
KONJOVIĆ Edo, Vršac, direktor Pučke banke
KORNEL Josip, Skoplje, zubni lekar
KOS Gojmir Anton, Ljubljana, akademski slikar i profesor tehničke srednje škole
KOSANOVIĆ Bogdan, Beograd, lekar-hirurg

KOSEM Stanko, Karlovac, ravnatelj Karlovačke tvornice koža
KOSTIĆ Dušan, Leskovac, vlasnik manufakture Đorđe Kostić »Sabinče«
KOSTIĆ Dušan, Skoplje, upravnik pošte
KOSTIĆ Milivoje, Beograd, izvoznik
KOSTIĆ Nićifor, Skoplje, vlasnik kolonijalne radnje
KOSTIĆ Petar, Petrovgrad, direktor Srpske fabrike tepiha
KOSTIĆ Staniša, Leskovac, advokat
KOŠČEVIĆ Petar, Karlovac, upravitelj »Ilovac« tvornica glin. crijepa
KOŠČE VIĆ Slaviša, Karlovac, sudija Sreskoga suda
KOVAČEC Janko, Maribor, ravnatelj banovinske hranilnice
KRAJAČEVIĆ Julije, Novi Sad, suvlasnik firme Braća Kraječević (prodaja uglja)
KRAJANSKI Ernest, Varaždin, odvjetnik
KRAJNOVIĆ Stevan, Vršac, pretstojnik grad. policije
KRATKOVIĆ Luka, Vinkovci, lečnik-zubar
KRATOCHVIL Rudolf, Karlovac, generalni ravnatelj d. d. domaće tvorn. pred. i tkanja pamuka
KREJČI Anton, Maribor, ravnatelj tovarne za dušik d. d. Ruše (komprimirani plini)
KREJČI Viljem, Ljubljana, advokat
KRESINA Martin, Dubrovnik, upravnik filijale Narodne banke
KREŠIĆ Bernard, Osijek, vlasnik tt. »Industrija drva i kamena Bernardo Krešić«
KRISTIĆ Dimitrije, Petrovgrad, dermato-venerolog
KRISTOFOROVIĆ Ivan, Sombor, direktor mlina
KRON Karlo, Vršac, šef električne centrale
KRONAST Robert, Varaždin, ravnatelj podružnice Praštedione
KUNER Josip, Slavonski Brod, vlasnik krojačke radnje
KURTEŠ Miloš, Subotica, vlasnik kolonijalne trgovine

L

LAH Jakob, Maribor, lastnik firme »Lama« (konfekcija)
LAKIĆ Đura, Pančevo, vlasnik apoteke
LANGER Valentin, Vršac, trgovac, vlasnik firme Valentin Langer (kolonijalna trgovina)
LASLO Dezider, Stari Bečej, advokat
LATKOVIĆ Vido, Skoplje, profesor Velike medrese Kralja Aleksandra I
LAVRIČ Božidar, Ljubljana, šef kir. odel. opće drž. bolnice
LAVRIČ Josip, Ljubljana, lastnik tv. J. Lavrič
LAVRIČ Jože, Ljubljana, generalni tajnik Kmetijske zbornice za Slovenijo
LAZAREVIĆ Vladan, Ćuprija, upravnik ban. bolnice
LAZIĆ Emil, Stari Bečej, lekar
LAZIĆ Danilo, Brčko, posjednik
LEDERER Dorde, Velika Kikinda, posjednik
LEITNER Alfred, Varaždin, suvlasnik tt. Vjek. Leitner, veletrgovina željezom i želj. robom
LETICA Dušan, Beograd, ministar u p.
LEUSTEK Vladimir, Zagreb, advokat
LIKAR Boleslav, Ljubljana, pooblaščeni strojni inženjer
LIPOLD Franjo, Maribor, advokat
LIPOVŠČAK Ivo, Karlovac, predstojnik redarstva

LIPOZENČIĆ Ladislav, Subotica, veleposjednik i advokat
LISIČIĆ Sime, Split, vlasnik pomorske agencije
LOESER Oskar, Ljubljana, ravnatelj tvrtke »Saturnus« d. d. za industrijo pločevinastih izdelkov
LONGHINO Albert, Karlovac, primarius ban. bolnice
LOOS Josip, Maribor, ravnatelj tujsko-prometne zveze
LORANT Oton, Ljubljana, suvlasnik firme »Alko« družba z o. z. (bezalkoholna pića)
LORGER Alfonz, Ljubljana, upravitelj »Standard Vacuum Oil Company of Jugoslavia«
LUCKMANN Hubert, Maribor, lastnik tovarne za smolne izdelke in terpent »Pinus«
LUJAK Jozo, Dubrovnik, sudija Okružnog suda
LUKIČIĆ Antun, Vukovar, trgovac
LULAČEK Franc, Ljubljana, pomočnik šefa tv. Kalmus & Ogorelec (pečarstvo)
LUNAČEK Aleksander, Ljubljana, ravnatelj tv. Stavbna družba d. d. (uprava gradbenih podjetij)
LUNAČEK Valdemar, Zagreb, vanredni profesor sveučilišta (politička ekonomija)
LUSTIG Zoltan, Bačka Topola, advokat

LJ

LJILJAK Stevan, Stari Bečej, šef parobrodarske stanice
LJUBIČIĆ Josip, Šibenik, tehnički direktor Električne centrale Ante Šupuk i sin (električna služba)
LJUBIĆ Josip, Ljubljana, ravnatelj podružnice »Jugoslavenske banke«

M

MAČE Josif, Petrovgrad, nastavnik građ. škole
MAGARAŠEVIĆ Branko, Novi Sad, direktor Državne realne muške gimnazije
MAHIN Todor, Zemun, glavni urednik »Ruskog arhiva«
MAKSIMOVIĆ Dragoljub, Pančevo, suvlasnik pančevačke tekstilne industrije ing. Maksimović i drug
MAKSIMOVIĆ Stevo, Vukovar, saradnik firme Bata d. d. Borovo
MAKSIMOVIĆ Tomo, Vukovar, generalni direktor tvornice Bata (industrija obuće)
MALIĆ Rajko, Banja Luka, advokat
MALIĆ Vladimir, Banja Luka, trgovac
MANČIĆ Đorđe, Bitolj, v. d. direktora Trgovačke akademije
MANDIĆ Kosta, Sarajevo, šef statističko-vojnog otsjeka gradskog poglavarstva
MANDL Stevan, Vršac, zubni lekar
MANDROVIĆ Branislav, Vinkovci, pravni referent gradskog poglavarstva
MANOJLOVIĆ Milan, Novi Sad, direktor Novosadskog električnog d. d.
MARDEŠIĆ Pavo, Split, inženjer, šef konstrukcionog biroa »Jadranskog brodogradilišta«
MARINIĆ Fran, Maribor, zdravnik
MARKOV Nikola, Split, direktor filijale Ljubljanske kreditne banke
MARKOVIĆ Miljenko, Zagreb, generalni direktor Poštanske štedionice
MARKOVIĆ Petar, Zemun, direktor Zemunske štedionice d. d. (trgovačko bankarstvo)

MARKOVIĆ Stevan, Dubrovnik, direktor Dubrovačke električne centrale
MARTINOVIĆ Berivoj, Stari Bečej, diplomirani geodet
MARTON Armin, Brčko, trg. zem. proizvoda i voća (izvoz sirovog voća)
MAŠEK Slavko, Zagreb, šef gradskog dječjeg ambulatorija
MATAČIĆ Anđeo, Šibenik, suvlasnik firme Anđeo Matačić i drugovi (veleprodaja drva)
MATEJČEK Milo, Brčko, činov. tekst. tvornice »Stolin«
MATICA Ivo, Vinkovci, apotekar
MATIĆ Miša, Petrovgrad, šef unutarnjeg odeljenja banov. bolnice
MATOŠIĆ Stjepan, Varaždin, zamj. drž. odvjetnika
MAVRENOVIĆ Stevan, Zemun, viši činovnik »Bavarskog Lloyda« (rečnobrodarstvo)
MAZIĆ Šime, Dubrovnik, upravitelj Instalacije Jug. Shell
MAZIĆ Milutin, Stara Kanjiža, upravnik pošte
MAYER Mavrilij, Kranj, posestnik
MEGUŠAR Anton, Kranj, advokat
MEICHSNER Vjekoslav, Beograd, viši činovnik
MEŠTROVIĆ Ivan, Zagreb, kipar
MIHALLIDI Filip, Bitolj, vlasnik firme »Filip Mihailidi« (trg. kožom)
MIHAJLOVIĆ Svetislav, Pančevo, javni bilježnik
MIHALOVIĆ Bela, Bačka Topola, vlasnik (prod. gvožđ. robe)
MIJAJEV Luka, Petrovgrad, advokat
MIJAJEV Luka ml., Petrovgrad, advokat
MIJIĆ Đorđe, Beograd, sekretar Francusko-srpske banke
MIKULIČIĆ-Rabić Mario, Sušak, vlasnik tt. Mario Mikuličić-Rabić
MILENKOVIĆ Jovan, Leskovac, direktor Centralne banke
MILENKOVIĆ Milorad, Skoplje, direktor mlina »Balkan« (industrija brašna)
MILENKOVIĆ Miodrag »Parizlija«, Ćuprija, suvlasnik firme Mihajlo D. Milenković (manifakt. trgovina)
MILER Dragan, Osijek, suvlasnik drogerije Gobetzky i dr. Miler
MILER Julije, Sombor, sektetar poljoprivredne berze
MILIĆ Miron, Pančevo, sudija Okružnog suda
MILIVOJEVIĆ Boško, Bitolj, šef Tehničkog odeljka (građevinarstvo)
MILOŠEVIĆ Bogoljub, Niš, činovnik Narodne banke
MILOŠEVIĆ Ljubomir, Vukovar, upravitelj Električne centrale tvornice Bata
MILOŠEVIĆ Simo, Sarajevo, direktor »Jugoslavenskog čelika«
MILUTINOVIĆ Borislav, Beograd, načelnik ministarstva poljoprivrede u p.
MILJKOVIĆ Nikola, Leskovac, suvlasnik Hotel Pluga
MINH Adolf, Beograd, pretsednik Rudnika kamenog uglja »Rtanj« braće Minh A. D. (proizvodnja ugljena)
MINICHREITER Artur, Varaždin, šef tehn. otsjeka Sreskog načelstva
MITIĆ Dobrivoje, Skoplje, direktor filijale Narodne banke
MIKULIČIĆ Vinko, Sušak, vlasnik tt. Vinko Mikuličić, trgovina žitarica i kolonijalne robe i zastupnik Standard Oil Comp.
MLADINOV Mirko, Dubrovnik, liječnik
MLINARIĆ Milovan, Zagreb, advokatski pripravnik
MLINARIĆ Stjepan, Zagreb, pravni savjetnik Jugoslavenske udružene banke d. d. (zajmovi)
MOLJEVIĆ Stevo, Banja Luka, advokat
MONTINA Edgar, Osijek, ravnatelj munjare, tramvaja i vodovoda opć. slob. i kr. grada Osijeka
MOSKOVIĆ Armin, Zagreb, novinar
MUSULIN Stjepan, Zagreb, (srednjoškolska nastava)

N

NADVINSKI Dragoljub, Petrovgrad, trgovac manufakturnom robom
NADVINSKI Ivan, Petrovgrad, glavni zastupnik Opšt. osig. društva u Beogradu
NAUMOVIĆ Milivoje, Beograd, savetnik Ministarstva inostranih dela
NAUMOVIĆ Milorad, Karlovac, član uprav. odbora Tekst. ind. i vuna
NAVRATIL Ivo, Karlovac, vlasnik medic. drogerije
NEMENZ Viljem, Ljubljana, ravnatelj pivovarne »Union«
NEMET Đura, Velika Kikinda, vlasnik firme »D. Nemet« (trgovina kolonijalne robe na veliko)
NENADOVIĆ Velja, Novi Sad, direktor osiguravajućeg društva »Srbija«
NESTOROVIĆ Bogdan, Beograd, arhitekta
NIČIN Milivoj, Subotica, vlasnik kolonijalne trgovine I Farkaš
NIHOLČIĆ Branislav, Leskovac, suvlasnik grafičkog zavoda »Soko«
NIKOLAJEVIĆ Dimitrije, Velika Kikinda, direktor Vodne zadruge
NIKOLIĆ Andra, Beograd, lekar
NIKOLIĆ Branko, Novi Sad, javni beležnik
NIKOLIĆ Emil, Petrovgrad, apotekar-vlasnik
NIKOLIĆ Jefta, Skoplje, advokat
NIKOLIĆ Mile, Paraćin, direktor firme Vlada Teokarović & Co. Paraćin (fabrikacija vunenih štofova)
NINKOVIĆ Miloš, Zemun, advokat
NOME Petar, Karlovac, ravnatelj Mustad d. d. (proizvodnja željezne robe
NOVAK Franjo, Maribor, predsednik tovarne strojil Majšprk (izdelovanje strojil)
NOVAK Miroslav, Varaždin, zastupnik »Save« društva za osiguranje
NOVAKOVIĆ Mileta, Leskovac, fabrički radnik
NOVAKOVIĆ Radomir, Niš, građevinski inženjer
NOVAKOVIĆ Svetozar, Niš, šef otseka za šumarstvo

O

OREBIĆ Vladimir, Split, apotekar
OROŽEN Janko, Maribor, namestnik upravnika podružnice Prve hrv. štedionice v Mariboru
ORŠANIĆ Marijan, Karlovac, ljekarnik
OSET Miloš, Maribor, lastnik veletrgovine s špecerijo in kolonijalnim blagom
OSTAN Franc, Bačka Topola, geodet
OSTOVIĆ Pavle, Zagreb, zastupstva britanskih industrijalaca

P

PALJAGA Drago, Maribor, solastnik tovarne za volnene izdelke
PANCE Pavel, Kranj, zdravnik
PANIĆ Ilija, Beograd, vlasnik ciglane
PAPEŽ Oton, Kranj, tehnički vođa Jugoslavenskih tvornic gume
PAPIĆ Tomo, Brčko, trg. drvetom
PAPO Moric, zubni lekar
PAQUOR Josip, Novi Sad, sekretar društva »Fruška gora« (planinarska društva)

PARČETIĆ Andreja, Pančevo, vlasnik firme M. Parčetić (trgovina sa južnim voćem)
PASCUTTINI Josip, Varaždin, vlasnik klesarske radnje
PATRNOGIĆ Hadži Dragi, Skoplje, član firme Patrnogić i komp. (izvoznik)
PAUL Đorđe, Subotica, vlasnik draguljarske radnje
PAVELIĆ Ferdo, Sušak, advokat
PAVEŠIĆ Dušan, Zemun, profesor Državne trgovačke akademije
PAVLON Ćiril, Ljubljana, ravnatelj tvrtke »Zadružne papirnice Vevče, Goričane in Medvode«
PAVLOV Milorad, Stara Kanjiža, veterinar
PAVLOVIĆ Božidar, Beograd, direktor Beogradske opštine
PAVLOVIĆ Dragomir, Beograd, direktor Francusko-srpske banke
PAVLOVIĆ Milorad, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, direktor učiteljske škole
PAVLOVIĆ Miloš, Subotica, sekretar Udruženja industrijalaca
PAVLOVIĆ Pavle, Petrovgrad, vlasnik firme Pavlović Pavle (prodaja gvozdene robe)
PAVLOVIĆ Stevan K., Beograd, pomoćnik ministra inostranih dela u p.
PAVLOVIĆ Stojan, Stari Bečej, direktor »Bačko-Potiske banke«
PECENOVIĆ Petar, Vršac, zastupnik osiguravajućeg društva »Rosija-Fonsier«
PEČERIĆ Danilo, Subotica, trgovac manufakturne robe
PEHANI Igo, Ljubljana, univ. profesor
PEJCHA Josif, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, agronom
PEJČIĆ Teodor, Beograd, državni savetnik
PELIVANOVIĆ Stanoje, Beograd, opunomoćeni ministar i izvanredni poslanik
PETKOVIĆ Dragutin, Niš, vlasnik Niškog sanatoriuma
PETKOVIĆ Vlada, Beograd, profesor univerziteta i pravi član Akademija nauka
PETLJANSKI Borivoj, Stari Bečej, direktor »Putnika«
PETLJANSKI Ivan, Stari Bečej, upravitelj Državne narodne škole
PETROVIĆ Branko, Novi Sad, glavni sekretar Novosadske produktne i efektne berze
PETROVIĆ Čedomir, Beograd, trgovac (prodaja vunenih proizvoda na vel.)
PETROVIĆ Kosta G., Zemun, posednik
PETROVIĆ Ljuba, Vršac, kraljevski javni beležnik
PETROVIĆ Milenko, Sombor, upravnik banovinske bolnice
PETROVIĆ Miloš, Novi Sad, ekonom-zemljoposednik i pretsednik opštine
PETROVIĆ Nikola, Niš, suvlasnik firme Mihailo Petrović
PETROVIĆ Veselin, Novi Sad, viši savetnik Socijalnog odeljenja Banske uprave
PILIŠ Josip, Subotica, direktor filijale Hrv. sveopće kreditne banke
PILPEL Vjekoslav, Osijek, generalni ravnatelj Osječke ljev. željeza i tvornica strojeva
PINTER Ferdo, Maribor, solastnik tv. Pinter in Lenart, trgovina z železnino
PIN Paja, Petrovgrad, ovlašćeni civilni geometar
PINTEROVIĆ Milovan, Osijek, odvjetnik
PIYADE Velizar, Leskovac, zdravstveni savetnik pri načelstvu sreza
PJANIĆ Miloš, Bitolj, član advokatske kancelarije M. Pjanić i J. Altiparmaković
PLIVERIĆ Branko, Zagreb, generalni direktor Prve hrvatske štedionice
PODUJE Jozo, Zagreb, advokat
POGAČIĆ Dragutin, Dubrovnik, građevni poduzetnik
POHL Karlo, Beograd, inženjer fabrike »Zorka«
POLAČEK Živko, Sombor, trgovac
POPOV Milorad, Novi Sad, advokat
POPOVIĆ Aleksandar, Leskovac, suvlasnik izvozničke radnje Popović i Mitić (izvoz konoplje)

POPOVIĆ Aleksandar, Zemun, knjižar
POPOVIĆ Bogdan, Petrovgrad, šef odeljenja za grlo, uho i nos
POPOVIĆ Dušan, Stara Kanjiža, komandant vatrogasne čete
POPOVIĆ Đura, Subotica, profesor pravnog fakulteta
POPOVIĆ Isa, Sombor, školski nadzornik
POPOVIĆ Kosta, Skoplje, član firme Braća Popović (zanatstvo)
POPOVIĆ Ljubomir, Stari Bečej, javni beležnik
POPOVIĆ Milan, Banja Luka, proizvodnja mlijeka
POPOVIĆ Pavle-Pecija, Novi Sad, ekonom zemljoposednik
POPOVIĆ Velimir, Beograd, direktor beogradske Finansijske direkcije
POPOVIĆ Vlastimir, Bitolj, profesor gimnazije
POPP Alfred, Vukovar, trgovac
POSMODI Miroslav, Varaždin, šef Doma narodnog zdravlja
POTOČNIK Drago, Ljubljana, gospodarski urednik »Slovenca«
POTOČNIK Ferdinand, Maribor, lastnik tovarne za pohištvo
PRAVICA Vojislav, Banja Luka, direktor Fil. Narodne banke
PREDIĆ Radivoj, Pančevo, gradski arhitekt
PRESSBURGER Ernest, Subotica, izvoznik (izvoz svinja)
PREZELJ Josip, Ljubljana, profesor Drž. trg. akademije
PRICA Dragutin, Beograd, admiral u p. i rezervi
PRIKRIL Zlatko, Subotica, gradski inženjer
PRNJATOVIĆ Stevo, Sarajevo, vlasnik tt. Simo Prnjatović (trgovina vunenih tkanina)
PROTIĆ Dragan, Beograd, savetnik Ministarstva inostranih dela
PROTIĆ Milan, Beograd, generalni direktor Narodne banke u p.
PRŽIĆ Ilija, Beograd, profesor univerziteta

R

RAC Lujo, Subotica, gradski inženjer
RADAKOVIĆ Dušan, Leskovac, lekar Okružnog ureda
RADANOV-Radićev Dragoljub, Petrovgrad, vlasnik firme Rad. Radićev Dragoljub (trgovina kol. robom)
RADIĆ Đura, Pančevo, upravnik pošte
RADOJEVIĆ Nikola, Sombor, trgovac
RAJMAN Vjekoslav, Karlovac, profesor Trgovačke akademije
RANT Jelko, Kranj, obratovođa tovarne »Peko« (fabrikacija čevljev)
RANZINGER Rajmund, Ljubljana, vlasnik firme R. Ranzinger, špedicija, carinsko posredništvo
RAPOTEC Vinko, Maribor, Agent Consulaire de France a Maribor
RENDULIĆ Stanko, Karlovac, advokat
RICHTMANN Zvonimir, Sušak, direktor Jugosl. udružene banke
RIFFER Dragutin, Slavonski Brod, zamjenik direktora »Standard Oil Comp.«
RISMONDO Petar, Split, liječnik, primarius bolnice
RISMONDO Vjekoslav, Šibenik, vlasnik ambulante
RISTIĆ Božidar, Niš, zubni lekar
RISTIĆ Dragi, Niš, suvlasnik firme Mita Ristić i sinovi (pamučna industrija)
RISTIĆ Svetozar, Pančevo, trgovac kolonijalne robe
RISTIĆ Vaso, Sarajevo, generalni direktor »Srpske centralne privredne banke«
RIZEVIĆ Vlada, Bitolj, vlasnik firme »Ilija Rizević« (trgovina kolonij. robom)
ROCK Antun, Vinkovci, trgovac mešovite robe
ROGLIĆ Drago, Maribor, lastnik tovarne za čevlje »Karo«

ROSENBERG Makso, Vršac, advokat
ROŠIĆ Niko, Subotica, činovnik tt. Ant. Rošić & Co. (trgovina drvetom)
ROTANIĆ Dragan, Varaždin, direktor Prve hrvatske štedionice
ROTH Antun, Bačka Topola, direktor firme Toth d. d. (vel. prod. građevinskog materijala)
ROTH Dezider, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, industrij. šešira
RUŽIĆ Đuro, Sušak, (past service member)
RUŽIĆ Viktor, Sušak, (past service member)
RYBAR Miloš, Maribor, pomočnik upravnika — Narodna banka

S

SABOTHY Henrik, Maribor, vinogradnik, pukovnih v p.
SALHER Rikard, Sušak, kontraadmiral u m. pretsjednik Jadranske Straže
SARTORI Antun, Zemun, suvlasnik hotela »Central«
SAVNIK Ivan, Kranj, trgovac
SAVNIK Viktor, Kranj, solastnik tovarne rokavic in trikotaže
SCHREGER Mirko, Subotica, izvoznik
SCHULZ Đura, Pančevo, mašinski inženjer, susopstvenik firme brodarstvo Schulz Sima
SCHUSTER Janko, Osijek, ravnatelj »Drva« d. d. za proizvodnju žigica
SEKULIĆ Hrista, Bitolj, suvl. firme »Sotir Sekulić« (pamućna industrija)
SEKULIĆ Milan, Novi Sad, javni beležnik
SEKULIĆ Toma, Niš, upravnik filijale Francusko-srpske banke
SELIMOVIĆ Bakija, Brčko, trgovina zem. proizvoda (uljarice)
SEMZO Ladislav, Velika Kikinda, ljekar
SENEŠ Đorđe, Subotica, trgovina gvožđa
SEPEŠI Jene, Bačka Topola, ekonom
SERVO Jovan, Velika Kikinda, vlasnik firme Servo (urarstvo)
SEVER Miloš, Osijek, sreski vet. referent
SIMIĆ Milan, Bitolj, upravitelj filijale »Francusko-srpske banke«
SIMIĆ Savo J., Subotica, vlasnik tt. »Central spedicija« (međunarodni transport)
SIMONOVIĆ Mihailo, Leskovac, šef tehničkog odseka Načelstva sreza
SIMOVIĆ Miloš, Beograd, primarius Opšte državne bolnice
SINDIK Ilija, Velika Kikinda, direktor gimnazije
SIRC Franjo, Kranj, lastnik tekstilne tovarne in predsednik tiskarne »Sava« d. d. (tiskarstvo)
SIVČEV Milorad, Stari Bečej, vice-direktor (pilane)
SKUBEC Rihard, Ljubljana, generalni ravnatelj »Trboveljske premogokopne družbe« d. d. (proizvodnja ugljena)
SLANI ing. Teodor, Velika Kikinda, zemljoposednik
SLANKAMENAC Prvoš, Skoplje, profesor filozofskog fakulteta
SLOKAR Ivan, Ljubljana, generalni ravnatelj »Zadružne gospodarske banke« d. d. (trgovačko bankarstvo)
SMOKVINA Milorad, Sušak, upravitelj Prve hrv. štedionice
SMOLČIĆ Filip, Šibenik, član Advokatske kancelarije dra Vinka Smolčića
SMRKOLJ Albin, Ljubljana, suvlasnik firme Smrkolj d. z o. z. (prodaja žitarica)
SMUTKA Ervin, Varaždin, pretstojnik odjeljenja Tekstilne industrije
SOKOLOVIĆ Milan, Niš, lekar
SOKOLOVIĆ Milivoj, Dubrovnik, carinski posrednik
SOKOLOVIĆ Nikola, Zemun, javni bilježnik i bivši nar. posl.

SOKOPPE de Zabronski Edmond, Pančevo, sekretar »Prve mehaničke fabrike stakla«
SONDERMAJER Tadija, Beograd, generalni direktor »Aeroputa« (vazduhoplovstvo)
SPEISER Josip, Osijek, veleposjednik
SPIŠIĆ Božidar, Zagreb, profesor medicinskog fakulteta
SRBINOVIĆ Ilija, Bitolj, vlasnik firme Ilija Srbinović (izvozna trgovina)
SRDANOVIĆ Dejan, Pančevo, apotekarski sopstvenik
SREMAC Jovan, Velika Kikinda, advokat
SRETENOVIĆ Miloš, Beograd, pomoćnik Min. poljoprivrede u. p.
STAMOL Frane, Maribor, zobozdravnik
STANAREVIĆ Nikola, Beograd, načelnik Ministarstva finansija
STANGER Ulikse, Split, advokat
STANOJEVIĆ Miloš, Sombor, profesor drž. realne gimnazije
STAVRIĆ Velimir, Skoplje, šef tehničkog odeljenja skopske opštine
STEFANOVIĆ Aleksandar, Zemun, suvlasnik firme »Kosta Stefanović i sin« (kolonijalna trgovina)
STEFANOVIĆ Branko, Slavonski Brod, advokat
STEFANOVIĆ Ivan, Pančevo, gvožđarski trgovac
STEFANOVIĆ Milan, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, gradski lekar
STEFANOVIĆ Nikola, Vršac, advokat
STEFANOVIĆ Tasa, Leskovac, direktor »Leskovačke pivare«
STEINER Aleksandar, Vukovar, suvlasnik firme Mirko Steiner i sinovi (industrija drveta)
STEINER Hinko, Vukovar, suvlasnik firme Mirko Steiner i sinovi (industrija drveta)
STELE France, Ljubljana, univerzitetni profesor
STERNBERG Vilim, Osijek, veletrgovac
STEVANOV Sava, Sombor, gradski pravni savetnik
STEVANOVIĆ Jovan, Skoplje, suvlasnik firme »Aero« (industrija sapuna)
STIGER Albert, Maribor, lastnik tovarne za jedilna olja
STILINOVIĆ Zvonimir, Subotica, direktor električne centrale
STIPANIĆ Josip, Stara Kanjiža, apotekar
STOJADINOVIĆ Milan, Beograd, pretsednik Minist. saveta u p.
STOJANOVIĆ Jovan, Velika Kikinda, direktor Srpske banke
STOJILJKOVIĆ Dušan, Leskovac, suvlasnik automatskog mlina Živko Stojiljković (industrija brašna)
STOJILJKOVIĆ Milan, Niš, suvlasnik firme Živko Stojiljković (prodaja govzdene robe)
STOJŠIĆ Svetolik, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, inžinjer hemije
STOŠOVIĆ Dobrivoje, Beograd, ministar u. p.
STRAŠNIK Lojze, Maribor, lastnik »Podravske tiskarne«
STREIM Hinko, Zemun, vlasnik apoteke
SUBOTIN Stevan, Novi Sad, inspektor Banske uprave

Š

ŠAFER Stevan, Stara Kanjiža, direktor »St. Kanjiške prve parne ciglane i crepane«
ŠARABON Vinko, Ljubljana, kr. gimn. profesor
ŠAŠEK Zorislav, Karlovac, suvlasnik tt. Nikola Šašek (prodaja polj. strojeva)
ŠEFER Ernest, Stara Kanjiža, juniorše f firme Geza Šefer, mlin na valjke

ŠEPER Kornel, Osijek, suvlasnik tt. Pivara C. Seper
ŠIRCA Stanko, Zagreb, upravitelj prodajnog ureda Mustad d. d. fabrika Jelenc, Karlovac (veleprodaja željezne robe)
ŠLAJMER Ferdo, Banja Luka, direktor Elektrobosne, Jajce
ŠLAJMER Vladimir, Maribor, solastnik gradbenega podjetja in teh in tehn. pisarne Jelenc in Šlajmer
ŠMIT Aleksandar, Zagreb, advokat
ŠOKIĆ Josip, Subotica, novinar
ŠOLC Antun, Zagreb, direktor Zagrebačke ledane
ŠOLC Ljudevit, Varaždin, odvjetnik
ŠOLJAN Tonko, Split, profesor realne gimnazije
ŠORLI Ivo, Kranj, notar
ŠPERAC Feliks, Split, građevni inženjer
ŠRAJ Josip, Maribor, lastnik trgovine z manufakturo
ŠREPEL Eugen, Slavonski Brod, vlasnik apoteke
ŠTEFAN Zdravko, Vinkovci, vlasnik tt. Johan Štefan i sin (vunena industrija)
ŠTEPANSKY Vjenceslav, Osijek, ravnatelj osiguravajuće banke »Slavija«
ŠTERNBERG Arnold, Sarajevo, ljekar
ŠTIGLIĆ Aleksa, Subotica, direktor »Margit« paromlina
ŠTUKELJ Leon, Maribor, sodnik srez. sodišča
ŠUPUT Velizar, Stari Bečej, vazduhoplovni pukovnik u penziji
ŠUŠNJAR Mane, Sarajevo, vlasnik parne pekare
ŠVRLJUGA Božidar, Sušak, direktor »Oceania« brodarsko a. d.
ŠVRLJUGA Milan, Sušak, direktor Jadranske plovidbe

T

TABAKOVIĆ Đorđe, Novi Sad, ovlašćeni civilni inženjer i arhitekt
TASIĆ Milutin, Ćuprija-Jagodina-Paraćin, suvlasnik paromlina »Morava«
TASIĆ Tasa, Bitolj, vlasnik mlina »Dragor«
TATARČEVIĆ Danilo, Bitolj, upravnik Tekstilne industrije
TEKE Antun, Subotica, umjetni stolar
TEODOROVIĆ Nestor, Velika Kikinda, šef hirurškog odeljenja
TEOKAREVIĆ Lazar, Leskovac, vlasnik fabrike vunenih prerađevina, Vučje
TEOKAROVIĆ Vlado, Beograd, suvlasnik fabrike štofova Vlada Teokarović i komp.
TODOROVIĆ Bogdan, Sarajevo, član tt. Todorović & Dohan (trgovina drveta)
TODOROVIĆ Čedomir, Skoplje, upravnik Đačkog doma Kralja Aleksandra
TOMIČIĆ Juraj, Beograd, potpretsednik »Jugoslovenskog Ganza« (prodaja mašina)
TOMIĆ Mileta, Pančevo, v. d. upravnik filijale Narodne banke
TOMLJENOVIĆ Rudolf, Zagreb, prokurista tt. »Moser« tvornica laka i boja
TOSO Ivan, Karlovac, profesor muške realne gimnazije
TRČKA Rudolf, Brčko, direktor tekstilnih tvornica »Stolin«
TREBIĆ Mihajlo, Sarajevo, vlasnik firme Stanišić i drug (staklarstvo)
TURATO Tomo, Maribor, sodnik okrožnega sodišča
TURINA Viktor, Sušak, prokurista tt. Prvi sušački mlin na valjke Srećko Turina
TURKOVIĆ Milan, Sušak, vlastelin

U

URBANETZ Karlo, Sušak, zakupnik Hotel Miramare
USMIANI Josip, Čuprija-Jagodina-Paraćin, vlasnik apoteke
UVEJS Muhamed, Sarajevo, pomoćnik finansijskog direktora
UZELAC Prokopije, Osijek, sanitetski referent osječkog sredskog načelstva

V

VAGNER Stevan, Beograd, advokat
VAJS Martin, Bačka Topola, lekar
VAJSKOPF Karlo, Novi Sad, direktor »Vojvođanske livnice«
VANER Josip, Varaždin, liječnik
VARON Jakov, Niš, prokurist filijale Francusko-srpske banke
VASIĆ Veljko, Zagreb, suvlasnik knjižare Vasić
VASILJEVIĆ Dimitrije, Bitolj, vlasnik radionice nameštaja »Dimitrije Vasiljević«
VASILJEVIĆ Ljuba, Petrovgrad, pretsednik Okružnog suda
VEJVODA Ivan, Karlovac, tvornica pokućstva
VELIĆ Vladislav, Leskovac, tehnički direktor fabrike guma Josip Culjković
VELJKOVIĆ Vasilije, Zemun, upravnik d. d. za elektr. promet i industr. preduzeća
VELJKOVIĆ Vojin, Beograd, direktor Prvog akcionarskog mlina
VERBIĆ Anton, Ljubljana, vlasnik firme Anton Verbič (trgovina kol. robom)
VESELINOVIĆ Mladen, Velika Kikinda, javni beležnik
VIČIĆ B. Jerko, Šibenik, zamjenik direktora Gradske štedionice
VIDMAR Ivan, Maribor, lastnik lekarne »Pri sv. Arehu«
VIDOEVIĆ Matija, Dubrovnik, advokat
VIKTOROVIĆ Vojin, Beograd, apotekar
VILIČIĆ Vladislav, Subotica, pretsjednik gradskog siročadskog stola
VIRANT Stanko, Ljubljana, glavni direktor »Jutra«
VITANOVIĆ Julije, Subotica, proizvodnja ženskih šešira
VITOROVIĆ Dušan, Niš, učitelj
VLACH Josip, Karlovac, industrijalac
VLADISAVLJEVIĆ M., Vršac, lekar
VLAISAVLJEVIĆ Nikola, Pančevo, direktor »Dunavsko-Tamiške vodne zadruge«
VLAHOVIĆ Stevan, Velika Kikinda, apotekar
VLAJČIĆ Desimir, Leskovac, suvlasnik fabrike sapuna »Jovan Vlajčić i sinovi«
VOJINOVIĆ Branislav, Beograd, upravnik Narodnog pozorišta u. p.
VRCAN Stjepan, Split, trgovina ribarskih i brodskih potrepština
VRVIĆ Milenko, Vršac, inženjer Ministarstva građevina
VUIČIĆ Stjepan, Osijek, ovlašteni geodeta
VUJIĆ Jaša, Subotica, hirurg
VUJIĆ Samko, Sušak, apotekar
VUKADINOVIĆ Živojin, Beograd, novinar
VUKIĆEVIĆ Janko, Skoplje, načelnik banske uprave u p.
VUKOVIĆ Jovan, Pančevo, susopstvenik firme Vuković i Janković (manufaktura trgovina)
VUKOVIĆ Tone, Karlovac, suvlasnik tt. Bakšića nasljed. (veleprodaja živež. namirnica)

VULANOVIĆ Milan, Stari Bečej, starešina sreskog suda
VULIČEVIĆ Dragutin, Skoplje, oblasni inspektor Državnih monopola u p., glavni sekretar Poljoprivredne komore

Z

ZEČEVIĆ Dušan, Novi Sad, vlasnik firme »Velauto« (prodaja automobila)
ZEMBIĆ Slavko, Brčko, direktor »Jedinstva« paromlina
ZLATAR Muhamed, Sarajevo, zlatar i draguljar
ZORIČIĆ Milovan, Zagreb, predsjednik upravnog suda
ZORIČIĆ Mladen, Slavonski Brod, šef pogona Tvornice vagona
ZSILLE Stjepan, Osijek, suvlasnik tt. Makso Neurath i dr. (tehničke instalacije)
ZUPANC Florijan, Maribor, upravnik podružnice Prve hrv. štedionice v Mariboru
ZVEKIĆ Boško, Zemun, potpukovnik u penziji i posjednik (vinarstvo)

Ž

ŽAJA Ivan, Šibenik, suvlasnik firme Žaja Ivan i brat (veletrgovina kožama)
ŽENKO Janko, Ljubljana, ravnatelj »Splošne maloželezniške družbe« (tramvaji)
ŽEPIĆ Vladimir, Zagreb, inženjer
ŽERAJIĆ Boško, Skoplje, pretsednik upravnog odbora »Lepenac« a. d. preduzeće za cementnu industriju
ŽIROVNIK Janko, Ljubljana, advokat
ŽIVKOVIĆ Dušan, Zemun, suvlasnik firme »Avala« mehanička tkaonica (tekstilna industrija)
ŽIVKOVIĆ Sotir, Niš, upravnik glavne fil. Drž. hip. banke u penziji
ŽUGČIĆ Franjo, Karlovac, šef grad. građevnog ureda

W

WACHSLER Manfred, Vukovar, vlasnik firme Marko Wachsler i sin (trgovina vina na veliko)
WEIGNER Karlo, Stari Bečej, vlasnik kameno-rezačke industrije
WEISS Vilim, Novi Sad, vlasnik hemijske fabrike Hermina Weiss (farbanje tkanina)
WEISS Viljem, Pančevo, direktor »Pančevačke pučke banke«
WILHEIM Miroslav, Banja Luka, direktor firme »Bosna-bois« (prodaja drvenih produkata na veliko)
WITZMAN Edvin, Kranj, poslovođa trgovine s železnino.

Pavao DESPOT

Pjesnik, Rašeljka i more

Josipu Pupačiću

»Prava je kolijevka ljudske duše
svagdje gdje možemo prepoznati
lice svoje prve nade.«

Elie Faure

Uvijek, kad se s morem družim,
želim Tebe vidjet, čuti;
nadi Tvojoj ruke pružim,
i oko se moje muti...

Grč, čuđenje, strah i slutnje
oca dobra, hrabra sina;
i, odane moru, lutnje
nikle su iz sveta čina...

— More, more! — eno, trči
iz Slimena, pa te zove;
i hrvatskoj knjizi krči

staze zdrave, čiste, nove...
— More, more! — to Rašeljka
javlja. Nade tonu, plove.

Danica BARTULOVIĆ

Oluja

Zagrmjelo u meni
stisnuo se obzor
sručila oluja

Ante JAKŠIĆ

Koliko sam sreo ljudi

Koliko sam sreo ljudi i slušao njihov govor
u kojemu se skriva ljepote i ljubavi dar!
Oko čela se svio pod rosnim kapljama lovor,
u očima je bdio budućih zora žar.

I znao sam da nije uzaludno što volim
zalutali oblak ili večernjih voda muk,
za izgubljene što se pod kasnom zvijezdom molim
i želim da se svije nad svima blistavi luk.

Mnogi su koraci prošli po trnju i po travi
i zaborav je skrio sjenom njihov trag.
Da li je sve to bilo u snu ili na javi
i zašto mi je suton u alejama drag?

Tko mi doziva pticu zalutalu u mraku
i u dnu srca budi davne mladosti sjaj,
tko mi u stvarnost vraća slomljenu granu jaku
i za utjehu kasnu otkriva zavičaj?

Koliko sam sreo ljudi i slušao njihov govor
u kojemu se skriva ljepote i ljubavi dar,
a sad je oko čela trnje zamijenilo lovor
i u očima suznim tinja negdanji žar!

Drago KRPINA

Tuga u predvečerje

Iz daljine,
krišom,
oblaci donijeli veče.
Na kraju grada,
zagledan u modru rijeku,
sjedi plavokos dječak
i plače.

Dr. Velimir Deželić sin (desno) i dr. Božidar Širola (lijevo)
(s Ljubom Babićem-osnivači prvog stalnog kazališta lutaka u Zagrebu)

Počeci Marionetskog kazališta u Zagrebu

Moja sjećanja i zapisi

Prigodom 17. međunarodnog festivala kazališta lutaka u Zagrebu pročitao sam u »Večernjem listu« od 18/19. kolovoza 1984. članak pod naslovom »Kerempuh je bio prvi« i s podnaslovom »Mnogo je toga neistraženog«. To me je ponukalo da napišem kako i kada je osnovano Marionetsko kazalište u Zagrebu. I ja sam, naime, sudjelovao kod prvih predstava toga kazališta davne godine 1916. Prve marionetske predstave, koje smo u Zagrebu prikazivali, bile su za vrijeme prvog svjetskog rata a organizirao ih je i vodio moj brat dr. Velimir Deželić, tada mladi književnik, urednik časopisa »Krijes«, lista za odrasliju mušku i žensku omladinu. On je okupio i oduševio za marionete skupinu entuzijasta, dao izraditi malu marionetsku pozornicu i uputio nas kako se izrađuju marionete, rekviziti i kulise.

Svi smo mi bili tada srednjoškolci, osim naše majke Antonije i brata Velimira. Prve marionetske predstave priredili smo u dvorani »Djetićkog doma« na Iličkom trgu (sada Britanski trg 10). Velimir Deželić sin napisao je i tekstove za prve marionetske predstave, priču DUGONJA, VIDONJA I TRBONJA i u skraćenom obliku opernu priču IVICA I MARICA, prema E. Humperdincku. Pjevanje je uvježbala naša majka i preuzela sviranje na klaviru.

Sačuvao sam fotografiju na kojoj se vidi mala pozornica i članovi prvog Marionetskog kazališta u Zagrebu.

Prema tome nisu prve lutkarske predstave u Zagrebu prikazivali članovi Češke Besjede godine 1918.

Možda je zanimljivo spomenuti kada je Velimir Deželić sin došao u dodir s marionetama. Bilo je to za vrijeme njegovih studija na sveučilištu u Münchenu 1913—1914. Tada je posjećivao predstave znamenitog tamošnjeg Teatra marioneta a kao student sociologije posjećivao je također Socijalnu studentsku centralu. U jednom pismu iz godine 1913. piše Velimir iz Münchena:

»Došao sam u socijalnu đačku centralu (Sozialstudenten Zentrale) pa upoznao njihov praktični rad. Svi su aktivno uposleni u pojedinim odsjecima, kojih ima deset. Prvi odsjek, koji se brine za najmlađe,

za predškolsku djecu i osnovce, ne za »gospodsku« djecu nego za onu koja nemaju guvernante, nisu upisana u dječja zabavišta, nemaju zbirki igračaka, pa ni pravog roditeljskog doma. Ove okupljaju članovi đačke socijalne centrale — na igranje — pričaju im priče uz projekcije slika, priređuju predstave lutaka (Marionettentheater). Neki članovi priređuju tekstove, drugi crtaju ilustracije na staklu za projekcije, treći prave mehanizme pokretnih lutaka, četvrti rade kulise i rekvizite. To rade studenti i studentice raznih fakulteta i umjetničke i muzičke akademije, a i srednjoškolci viših razreda. Zanimljivo je to vidjeti, a tek da vidite radost male publike!«

Kada se Velimir početkom rata 1914. vratio iz Münchena u Zagreb, pričao nam je o marionetskim predstavama a mi smo ga pozorno slušali, ali tada još nije mislio da osnuje marionetsko kazalište. Poticaj za to dala mu je jedna neznatna dogodovština. U kasnu jesen 1915. posjetio je Velimir sa svojom zaručnicom Boženom Kralj njezinu sestru koja je tada bila privremena učiteljica u Sv. Nedjelji kraj Samobora. Zamjenjivala je učitelja koji je bio mobiliziran. Marijana se upravo vratila iz škole s lutkarske predstave i na dušak ispripovijedala:

»Došao je u naše selo neki lakrdijaš s lutkama, pa smo velečasni i ja dali po krunu da priredi predstavu za našu školsku djecu. Lutke su se svađale, tukle i poubijale. Ostale su ležati na 'pozornici' među vratima školske sobe. Djeca su grohotala, a ja sam požalila svoju krunu. Na izlazu me dočekalo nekoliko mališana pitanjem: 'Prosim, gospodična, gda bu sprovod za mrliče?'«

Velimir je na to primijetio: »Žalosno da se našoj djeci pružaju tako primitivne i neukusne lutkarske lakrdije koje nemaju nikakvu odgojnu tendenciju, već djeluju suprotno. Mi bismo mogli organizirati lutkarske predstave kao prave marionetske igre poput onih koje sam gledao u Münchenu. U ovo tmurno i strašno ratno doba trebalo bi pružiti djeci bar malo dobre zabave.« Marijana je odmah prihvatila tu njegovu zamisao i obećala mu da će ga u tom poslu svesrdno pomagati. (Iz zapisa Velimira Deželića sina).

Ipak nije odmah došlo do ostvarenja jer je Velimir 15. prosinca 1915. pozvan u vojsku i upućen kao pravnik vojnom sudu u Šibenik. Sredinom 1916. prekomandiran je u Zagreb »Odboru za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Hrvatske i Slavonije«. Sada nalazi vremena da u jesen 1916. osnuje s Marijanom Kralj prvo marionetsko kazalište u Zagrebu, pa je s punim pravom spomenuto u njezinoj biografiji da je godine 1916. osnovala prvi hrvatski teatar marioneta (vidi »Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u Hrvatskoj povijesti od 925—1925«, Zagreb 1925, str. 144). Zbog ratnih prilika morale su predstava marioneta doskora prestati.

Bili su to prvi pokušaji stvaranja marionetskog kazališta u Zagrebu. Trebalo je to spomenuti jer je skupina oduševljenih pregalaca iz 1916. bila kasnije glavni oslonac kod stvaranja stalnog Teatra marioneta u Zagrebu, koji je počeo djelovati 1920.

U našoj kući nije zamrla misao o ponovnom oživljavanju kazališta lutaka. Naša sestra Zlata Deželić, učiteljska pripravnica, napisala je

članak »Kazalište lutaka« i obradila prema hrvatskoj narodnoj priči igru za lutke pod naslovom »Kako su radile, onako su prošle« u 6 slika. U toj priči dolazi zla maćeha, dobar otac i dvije kćerke, jedna dobra (pastorka), a druga »zločesta«, zatim se pojavljuje zeleni šumski kralj i aždaja ala. Fantastična lutkarska igra (vidi »Krijes«, god. 1917, str. 47—51).

U časopisu »Omladina«, listu za zabavu i pouku srednjoškolske omladine, koji je izdavalo Društvo srednjoškolskih profesora, piše Heliodor o Teatru marioneta. Među ostalim pisac spominje da je prije nekoliko godina uspjelo jednoj skupini oduševljenih pregalaca da pred otmenijom publikom prikazuje dramu »Dugonja, Vidonja, Trbonja« (vidi »Omladinu«, god. V, 1922, str. 7—9).

Prvi lutkari i lutkarska pozornica u Zagrebu (1916. g.)
S lijeve strane pozornice (odozgo prema dolje): Zlata, Antonija i Mladen Deželić. S desne strane sjede (u istom redu): Marijana Kralj, Ivo Senk i Miroslav Didek; iznad njih stoji Josip Vlahović a dalje je Milorad Deželić.

Nakon završetka prvog svjetskog rata Velimir Deželić sin nastoji da oživotvori svoju davnu zamisao o osnivanju stalnog marionetskog kazališta u Zagrebu. Temeljito se za to pripremao. Nabavio je češku i njemačku literaturu o marionetama.

U ono vrijeme stanovao sam zajedno s bratom Velimorom u djedovoj kući i u istoj sobi a bio sam tada uz njega i urednik »Krijesa« pa točno znam kako je došlo da stvaranja stalnog Teatra marioneta u Zagrebu. Bilo je to u proljeće godine 1919. Velimir je razgovarao sa

skladateljem Božidarom Sirolom, s kojim je bio vjeran prijatelj još iz gimnazije, a sada s njim i rodbinski vezan kao šurjakom, mužem naše sestre Đurđice. Velimir je Božidaru govorio da bi trebalo osnovati marionetsko kazalište na umjetničkoj razini; u njemu bi se prikazivale odgojne i korisne predstave za djecu. Upravo u ono vrijeme Božidar Širola ostvario je sa slikarom Ljubom Babićem balet »Sjene« (prikazan istom 1923. u Hrv. nar. kazalištu u Zagrebu). Božidar je Velimiru predložio da pozove Babića na suradnju. On će se kao bivši student umjetničke akademije u Münchenu sigurno odazvati. Da li je Babić također htio osnovati teatar marionete, nije mi poznato, ali znam da je nedugo nakon razgovora Velimira s Božidarom došlo do sastanka s Babićem.

U našem stanu na Prilazu Đure Deželića 23 (sada Prilazu JNA 23) sastali su se u proljeće 1919. Ljubo Babić, dr. Božidar Širola i dr. Velimir Deželić sin. Bilo je to prije mjeseca lipnja, jer se Velimir Deželić 21. lipnja 1919. vjenčao s dr. Boženom Kralj i tada se preselio u drugi stan. Spomenutom sastanku prisustvovao sam i ja kao neke vrste zapisničar. Babić, Deželić i Širola zaključili su da se odmah pristupi osnivanju stalnog Marionetskog teatra u Zagrebu kao zasebne umjetničke ustanove. *Kao osnivači, odnosno direktori, fungirat će akademski slikar Ljubo Babić kao scenograf, književnik dr. Velimir Deželić sin kao organizator, pisac i redatelj i kompozitor, dr. Božidar Širola kao skladatelj i muzički voditelj Teatra marioneta.* Babić se odmah ogradio da ne želi sudjelovati u organizacionim i financijskim poslovima, nego isključivo kao umjetnik slikar.

Od tih razgovora i zaključaka proteklo je još dosta vremena do realizacije. Prije svega trebalo je riješiti niz tehničkih poslova, regulirati pravne formalnosti, doći do tekstova, to jest stvoriti repertoar, dati izgraditi marionetsku pozornicu te pronaći i oduševiti besplatne suradnike — voditelje lutaka i recitarore. Sve je te predradnje obavljao dr. Velimir Deželić. Spomenuo sam *besplatne* suradnike: marionetski teatar u osnivanju nije imao nikakve financijske potpore, pa se Velimir morao pobrinuti da namakne sredstva za početak.

Brat Velimir je želio, da prve marionetske drame napišu naši poznati pjesnici. Zamislio je da prva predstava bude o Petrici Kerempuhu, pa je zamolio pjesnika *Dragutina Domjanića* da napiše izvornu kajkavsku marionetsku igru za djecu. Domjanić se oduševljeno prihvatio tog posla. (Dopustite da ovdje načinim malu disgresiju. Dragutin Domjanić bio je prijatelj moga oca, rodio se na imanju Krče u Adamovcu (bivši kotar Sv. Ivan Zelina), koje je imanje njegov djed Gerechtshammer kupio od moga djeda Đure Deželića, a Božidar Širola uglazbio je mnoge kajkavske pjesme Domjanićeve, pa su tu postojale i sentimentalne veze.) Domjanić je došao u našu kuću na Prilazu i s Velimirom se dogovarao o pojedinostima kako bi igrokaz najbolje odgovarao za marionete. Domjanić nije htio da na plakatu stoji njegovo ime, nego je izabrao pseudonim Vujec Grga. Tako je nastala izvrsna kajkavska marionetska igra u 3 čina PETRICA KEREMPUH I SPAMETNI OSEL.

Ali jedan igrokaz nije dovoljan da se započne s redovitim predstavama. Zbog toga je *Velimir Deželić sin* počeo pisati marionetske igre, poslužavši se djelima umjetničke i narodne književnosti koja su bila dramski i scenski efektna. Obradio je za marionete lijepu *Tolstojevu* priču NEPOSLUŠNI ANĐEO i komediju *Marina Držića* SKUP, što je za ono doba bila mala senzacija. Veći broj igrokaza za marionetsko kazalište napisao je i *Stjepan Širola.*

Zanimljivo je spomenuti kako je pjesnik *Vladimir Nazor* odlučio da napiše marionetsku igru. Bilo je to za vrijeme ljetovanja Velimira Deželića i Božidara Širole u Sv. Jeleni (danas Dramalj) kraj Crikvenica godine 1920. Nazor je tada bio upravitelj Dječjeg doma u Crikvenici. Zamoljen da napiše jedan igrokaz za Teatar marioneta, koji je upravo počeo u Zagrebu prikazivati Domjanićeva »Petricu Kerempuha« s velikim uspjehom, Nazor se rado odazvao. Napisao je CRVENKAPICU, pravo remek-djelo lutkarske književnosti. Glazbu je skladao Božidar Širola za veći instrumentalni ansambl.

Prije početka marionetskih predstava trebalo je naći dvoranu u kojoj će se održavati marionetske igre. U ono vrijeme bio je Božidar Širola član ravnateljstva Hrvatskog glazbenog zavoda, pa je isposlovao da se prve marionetske predstave održavaju u velikoj dvorani HGZ. Marionetska pozornica bila je upravo pri završetku izgradnje, Lj. Babić izradio je skice za lutke i scenarij za »Petricu Kerempuh«. Kada je Velimir doznao da je u Ljubljani slikar Milan Klemenčič pokrenuo marionetsko kazalište, odmah je otputovao s Marijanom Kralj u Ljubljanu da vide to njegovo kazalište. Da li je brat Velimir tada dao načiniti neke preinake na pozornici, ne znam. Naša je marionetska pozornica bila prilično velika sa svim električnim instalacijama. Iza kulise u pozadini (»postscenijumu«) bio je povišen podij na kojem smo stajali i vodili lutke. Veličina lutaka bila je redovno 30 do 35 cm. Lutke su visjele na tankoj čeličnoj žici koja je kroz glavu lutke bila pričvršćena za trup. Noge lutke bile su vezane tankim koncima za pločicu—polugu na vrhu žice. Pomicanjem poluge micale su lutkine noge. Ruke lutke bile su vezane posebnim koncima i mogle su se pomicati. Trebalo je dosta vještine da lutke hodaju uvijek po podu a rukama da gestikuliraju što prirodnije. Kod nekih lutaka bila su pomična i usta. A nije šala govoriti, pjevati i voditi lutku! Lutkin »govor«, gest, koraci, sve je to moralo oživjeti i pobuditi maštu malih gledalaca. Velimir Deželić kao redatelj pazio je da se svaka riječ izgovara razgovijetno a isto tako da se razumiju i riječi kod pjevanja. Marijana Kralj redovno je stajala iza pozornice i pazila da sve teče brzo i bez zastoja a ujedno je preuzela dužnost šaptača.

Napokon je došao dan prve predstave stalnog Teatra marioneta u Zagrebu: 9. travnja 1920. u velikoj dvorani HGZ (Konzervatorija). Izvodio se PETRICA KEREMPUH I SPAMETNI OSEL od Vujca Grge.

Dan prije izvedbe napisao je u »Jutarnjem Listu« predobjavu *id.* (Branimir Livadić) uz opširni osvrt na marionetske igre. U toj je predobjavi spomenuto kako je umjetnik Lj. Babić zaposlio u svom teatru marioneta mnogo umjetničkih ruku da taj teatar postane uistinu

umjetnička atrakcija. *Od tada se Teatar marioneta nazivlje Babićavim.* Niti u toj predobjavi, a niti na programu prve predstave, nisu spomenuti ni Velimir Deželić kao redatelj ni Babić kao scenograf a dakako ni ona važna »skupina oduševljenih pregalaca«, koja je vodila lutke, govorila i glumila jer je jasno da gđa F. Hajman i g. S. Bojničić nisu mogli sve uloge recitirati. Zato ih ja ovdje spominjem: Marijana Kralj, Mirka Peičić, Zlata i Ruža Širola, Mladen Širola, Miroslav Didek, Josip Vlahović i pisac ovih redaka Mladen Deželić.

Plakat i program prve marionetske pretstave Teatra marioneta u Zagrebu glasio je ovako:

Teatar Marioneta
u Zagrebu
Umjetnička igra za djecu
PETRICA KEREMPUH I SPAMETNI OSEL
Izvorna kajkavska marionetska igra u 3 čina s predigrom
Sastavio *Vujec Grga*
Predigra:
Djetinstvo Petrice Kerempuha
(40 silhueta, rezale gđice Zdenka Križ i Nada Pleše)

Marionete:

Petrica Kerempuh
Osel
Mlekarica
Šoštarski dečko
Štefek Suhorepec iz Blata
Vučenjak
Filarka
Gospon stražar
Jeden Luftinšpektor
Barek i ostali svet
i još sakojaki ludi

Prvi i drugi čin događaju se na savskom mostu, a treći se zbiva u Zagrebu na Harmici (Jelačićevom trgu).

Marionete izvele su gđice A. Martinić, M. Janka, T. Paulić i M. Srića
Recitacija: gđa F. Hajman i g. Stj. Bojničić

Prve izvedbe »Petrice Kerempuha« bile su 9. IV. 1920. u 18 sati, 11. IV. u 10, 16 i 18 sati. Zatim na sveopći zahtjev 18. IV. u 10, 16 i 18 sati, sve u Hrvatskom glazbenom zavodu.

Sve zagrebačke novine veoma su pohvalno pisale o »Babićevu Teatru marioneta« i izvornoj kajkavskoj marionetskoj igri Vujca Grge (Dragutina Domjanića). Velimira Deželića, koji je bez sumnje imao najviše zasluga da je došlo do osnivanja tog teatra i koji je vodio režiju, nisu u novinama spomenuli. A mi, koji smo s oduševljenjem radili i uložili mnogo truda da predstave uspiju, ostali smo neznani junaci. Kada smo to Velimiru spomenuli, rekao nam je da je važno da naš teatar postane poznat, da stekne renome i da se održi. Babić

je poznat kao umjetnik slikar i kazališni scenograf a to je najbolja preporuka za naš teatar.

Mislim da Velimir nije niti želio da se spominje njegovo ime u vezi s marionetama jer je tada bio narodni poslanik.

HRABRI KASIJAN od *A. Schnitzlera,* marionetska igra za veliku djecu, izvođen je 29. V. i 1. VI. 1920. u HGZ. Recitirali su Tito Strozzi, Josip Papić i Paula Trauttner. Uspjeh te predstave nije bio takav kao »Petrice Kerempuha«, djeca je nisu s oduševljenjem prihvatila, pa se ta predstava više ne pojavljuje na repertoaru marionetskog kazališta u Zagrebu.

Nakon prvih marionetskih predstava u HGZ nismo više vidjeli Ljubu Babića, iste je godine (1920) otputovao u Španjolsku. Poslije njegova povratka u Zagreb nastala je njegova mapa litografija Toledo (1921) i niz odličnih akvarela iz Španjolske i Italije. Babićev je interes otada bio usmjeren na druga umjetnička područja i nije se brinuo za takozvani »svoj« Teatar marioneta.

Doskora se uvidjelo da se marionetske predstave ne mogu stalno prikazivati u HGZ jer je dvorana bila često zauzeta drugim priredbama. Prilično glomazna marionetska pozornica morala se sklanjati a to je bilo skopčano s teškoćama. To je razlog da je nastao prekid u marionetskim predstavama sve dok se nije našla druga dvorana. Istom na početku 1921. nastavilo se s predstavama u Helios-kinu u Frankopanskoj ulici (danas Dramsko kazalište »Gavella«).

Prva predstava koju smo prikazivali u Helios-kinu bila je nanovo uvježbana i prerađena kajkavska marionetska igra PETRICA KEREMPUH od Vujca Grge, i to 19. veljače 1921. u 14,30 sati i 20. veljače 1921. u 10 sati.

Druga predstava bila je CRVENKAPICA, stihove napisao *Vladimir Nazor* a glazbu za veći instrumentalni sastav komponirao je dr. *Božidar Širola.* Izvedbe: 5. ožujka 1921. u 14,30 i 6. ožujka u 10 sati, zatim 12. i 13. ožujka u 10 sati u dvorani Helios-kina. Recitirali su i pjevali te vodili lutke članovi marionetskog kazališta. Crvenkapicu je pjevala mala Ruža Širola, baku je glumila i vodila lutku Mirka Peičić, lovca Luku recitirao, pjevao i vodio lutku Mladen Deželić a vuka je glumio i vodio Mladen Širola. Crvenkapica je kod male i velike publike imala izvanredan uspjeh.

Treća predstava bila je PAUN-DJEVOJKA. Prema narodnoj priči napisao ju je *Velimir Deželić sin.* Fantastična marionetska igra s čarobnom opremom i sjajno odjevenim lutkama. Prikazivana je 9. travnja 1921. u 14,30 sati i 10. travnja u 10 sati u dvorani Helios-kina. Predstava je postigla velik uspjeh.

Četvrta predstava: NEPOSLUŠNI ANĐEO. Prema priči *L. N. Tolstoja* za marionete priredio *Velimir Deželić sin,* glazbu skladao *Božidar Širola.* Ova lijepa Tolstojeva priča prikazivana je 16. travnja 1921. u dvorani Helios-kina s velikim uspjehom.

Peti igrokaz DIVKONJIC, nastao je prema hrvatskoj narodnoj priči. Napisao ga je *Stjepan Širola* a muziku komponirao *Božidar Širola.* Prikazivan je 16. travnja 1921. u dvorani Helios-kina. Mali su

posjetioci i tu marionetsku igru oduševljeno prihvatili.

Zbog pregradnje Helios-kina ostao je Teatar marioneta neko vrijeme bez dvorane. Moram primjetiti da dvorana Helios-kina nije bila najpodesnija za kazalište lutaka, bila je suviše velika a predstave su se mogle održavati samo u vrijeme kada nije bilo kino-predstava.

Sretna je okolnost bila da se upravo tada počela graditi Jeronimska dvorana u dvorištu Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima. Gradnja je počela 5. rujna 1921. prema planu ing. Pavla Jušića a izvodilo ju je Građevno poduzeće Špiler i Šurina.

Ova je dvorana po svojim dimenzijama najbolje odgovarala za marionetsko kazalište. Gradilo se brzo i do konca 1921. dvorana je bila gotova. Odmah se u nju uselio Teatar marioneta.

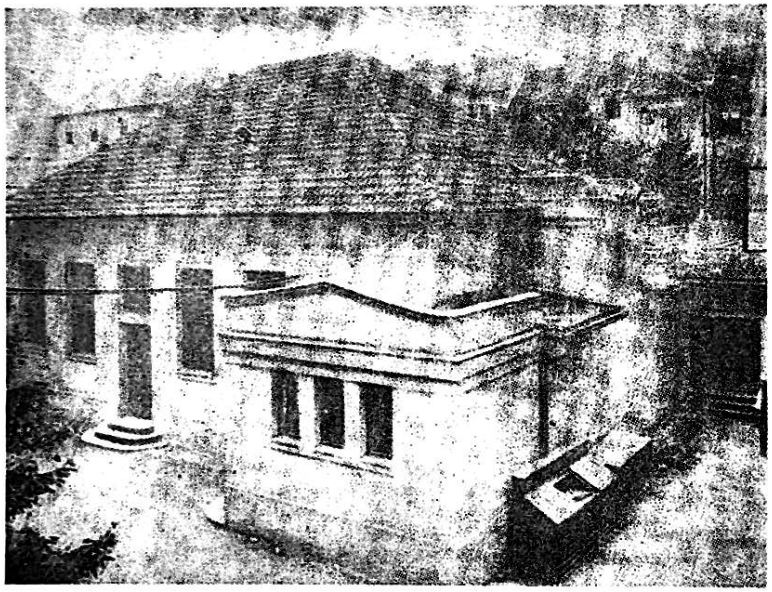

JERONIMSKA, DVORANA POSLIJE DOVRŠENJA 1922. GODINE

Od početka godine 1922. mogle su se u toj dvorani priređivati redovito marionetske predstave. U toj se dvorani i sada nalazi stalno zagrebačko kazalište lutaka.

Godine 1922. pridošli su Teatru marioneta kao suradnici: Katja Marjanović, Kalman Mesarić, Ahmed Muradbegović i Ljubo Fröbe.

U svojim sam zapisima našao da sam surađivao u Teatru marioneta u godinama 1921., 1922. i do kraja siječnja 1923. U tom razdoblju prikazivane su sljedeće marionetske predstave:

1. *Petrica Kerempuh i spametni osel od Vujca Grge* (Dragutina Domjanića);
2. *Crvenkapica,* stihove napisao *Vladimir Nazor,* glazbu skladao *Božidar Širola;*

3. *Ivica i Marica,* operna priča, muzika od *E. Humperdincka;*
4. *Paun-djevojka,* prema narodnoj priči tekst napisao *Velimir Deželić sin,* glazbu skladao *Božidar Širola;*
5. *Neposlušni anđeo,* prema priči *Tolstoja* za marionete priredio *Velimir Deželić,* glazbu skladao *Božidar Širola;*
6. *Čarobna vlas,* prema narodnoj priči napisao *Stjepan Širola,* uglazbio *Božidar Širola.*
7. *Divkonjic,* prema narodnoj priči napisao *Stjepan Širola,* uglazbio *Božidar Širola;*
8. *Kobilić i Lakat-brade pedalj-muža,* prema narodnoj priči napisao *Stjepan Širola,* uglazbio *Božidar Širola;*
9. *Skup Marina Držića,* za marionetsko kazalište priredio *Velimir Deželić,* glazbu komponirao *Božidar Širola;*
10. *Bastien i Bastienne,* muzička igra u jednom činu, muzika *W.A. Mozarta.* Pjevali su operni pjevači, a malim orkestrom dirigirao je *Božidar Širola.* Nisam zapisao imena pjevačica, ali znam da je Colasa pjevao *Josip Križaj* (jer sam ja vodio lutku Colasa).

Sve spomenute predstave *režirao je Velimir Deželić* a muzički voditelj i dirigent bio je *Božidar Širola.*

Sve predstave u Jeronimskoj dvorani bile su izvrsno posjećene od djece i odraslih. Iza male pozornice, zastorom sakriveni od publike, mi akteri, glumci i pjevači, znojili smo se i često smijali do suza kada smo čuli primjedbe i uzbudljive povike male publike. Bila je naša družina složna i kod igara su jedni drugima u svemu pomagali. Marionete prelazile su po potrebi iz ruke u ruku. Posao u kazalištu lutaka veselio nas je, pa smo se nazvali »Družba veselijeh«. Bio sam vješt voditelj marioneta a uz to sam recitirao i pjevao, često glavne uloge.

Kulise, rekvizite, drvena trupla lutaka i njihove kostime izrađivali su članovi i članice Marionetskog kazališta dok su drvene glave lutaka izrađivali studenti Visoke škole za umjetnost i umjetni obrt.

Pod nadzorom Božidara Širole koji je i sam bio vješt crtač slikali su (iz veselja i bez naplate) kulise mladi studenti Stjepan Kralj, Lavoslav Horvat i Rudi Wichra, koji su kasnije postali poznati arhitekti. Slikarske radove obavljali su u suterenu kuće u kojoj je stanovao Širola (»Dobrotvorov« dom, Haulikova 4). Kao uzorci za dekoracije i lutke služile su često ilustracije iz dječjih priča, bajki i slikovnica. Prve vrlo uspjele inscenacije mladih umjetnika bile su za predstave »Crvenkapice« i »Paun-djevojke« (Babić tada nije više bio u Zagrebu).

Kada je vodstvo Teatra marioneta preuzeo Mladen Širola (1923), počeo je sam izrađivati drvene lutke.

U mjesecu siječnju 1923. gostovalo je naše marionetsko kazalište u Beogradu. Prepisujem iz mojih zapisa:

»Otputovali smo 5. siječnja 1923. iz Zagreba navečer u 22 sata vlakom u Beograd. Stigli u Beograd drugi dan ujutro u 8,30. Naša marionetska pozornica, kulise, rekvizite i lutke već su prije stigle u Beograd.

Vođa naše trupe bio je dr. Božidar Širola a članovi trupe bili su: Mladen i Branko Širola, Kalman Mesarić, Ahmed Muradbegović, Miro-

slav Didek, Mladen i Tihomil Deželić, Mirka Peičić, Katja Marjanović, Danica, Zlata i Ruža Širola. Smjestili smo se u Hotelu »Balkan«, koji je tada bio nasuprot Hotelu »Moskva«.

Prvi dan boravka u Beogradu (6.I) razgledavali smo grad i prevezli se lađom u Zemun.

Drugi dan (7.I) ujutro proba a poslije podne u 14,30 i 16 sati predstava Nazorove *Crvenkapice*.

Treći dan (8.I) prije podne u 11 sati prikazivali smo priču *Neposlušni anđeo* od Tolstoja a poslije podne u 14, 30 sati predstavu *Kobilić i Lakat-brade pedalj-muža* od Stj. Širole.

Četvrti dan (9. I. 1923.) cijelo prijepodne održavali smo probe a poslije podne davali smo dvije predstave: u 14,30 sati opernu priču *Ivica i Marica*, muzika E. Humperdincka, i u 16 sati čarobnu priču *Paun-djevojka* od V. Deželića.

Sve predstave u Beogradu bile su rasprodane. Doživjeli smo velik uspjeh kod male i velike publike.

Gostovanje u Beogradu bilo je ujedno moje posljednje sudjelovanje u Teatru marioneta. Morao sam se spremati za profesorski ispit kemije, fizike i matematike. Nisam više imao vremena da pratim kako se je dalje razvijalo kazalište lutaka u Zagrebu.

Moj brat dr. Velimir Deželić već je nešto prije prestao raditi u Teatru marioneta. Zanimali su ga veći scenski zadaci, pripremao je staro hrvatsko kazališno djelo *Posvetilište Abrahamovo* Vetranića-Držića, izvedeno u Zagrebu 1923.

Na početku godine 1923. preuzeo je vodstvo Teatra marioneta *Mladen Širola*. Citirat ću riječi *Kalmana Mesarića* (vidi »Prolog« 28):

»Ogroman i odgovoran posao izrađivanje lutaka morao je doskora od učenika Više škole za umjetnost i umjetnički obrt preuzeti Mladen Širola na kojega je s vremenom pala sva briga za rad i prosperitet zagrebačkog Marionetskog kazališta. Spretan, ambiciozan i požrtvovan, brzo je svladao tu vještinu i postao nenadoknadiv u radu Marionetskog kazališta.«

U istom broju »Prologa« Mesarić se osvrće na osnutak Marionetskog kazališta u Zagrebu 1920. godine a spominje i njegovo gostovanje u Beogradu u siječnju 1923. Kaže da su se predstave održavale u Manježu. Navodim i slijedeće Mesarićeve riječi: »Ono uporno insistiranje na Marionetskom kazalištu Ljube Babića u 'Prologu' bilo bi za živog Lj. Babića enervantno. Poznavajući ga, a poznavao sam ga vrlo dobro, jer sam bio u situaciji da dugi niz godine surađujemo u HNK, on kao scenograf, ja kao redatelj, uvjeren sam da bi on takav nametljivi kompliment ismijao. Ljubo Babić bio je, to je uostalom notorno, velik umjetnik slikar, bio je invenciozni scenograf, bio je odličan pisac i veoma uspješan profesor-predavač, bio je univerzalna intelektualna ličnost, ali neki teaterski principal niti je bio, niti je želio da bude. Bio je, kako sam već rekao, jedan od trojice osnivača zagrebačkog Marionetskog kazališta.«

Vojmil Rabadan, koji se i sam mnogo bavio kazalištem lutaka, napisao je »in memoriam« dru Velimiru Deželiću sinu:

»Premda se izrazitije istakao kao pripovjedač, Velimira Deželića oduvijek je privlačila kazališna djelatnost, kao dramskog autora i kao redatelja, za što je oboje bio neosporno veoma nadaren.

Već godine 1921., u »svojemu« kazalištu marioneta, Deželić je prvi u Hrvatskoj obnovio na sceni komediju »Skup« Marina Držića, a 1923. iznenadio je Zagreb prvom izvedbom jednog starog hrvatskog kazališnog djela »Posvetilišta Abrahamova« Mavra Vetranića, kojemu je i riječi priredio za prikazivanje u naše doba i sam ga uspješno režirao...

Dodajmo ovdje i to da je i prvo naše kazalište marioneta, kojega se osnivanje redovito pripisuje slikaru Ljubi Babiću, pokrenuo, u Zagrebu, naprotiv, Velimir Deželić (V.R., »Danica«, hrv. kat. kalendar 1977).

* * *

Dr Velimir Deželić sin uvijek je smatrao umjetnika prof. Ljubu Babića suosnivačem Teatra marioneta u Zagrebu, ali sebe začudno nije isticao, kao da mu bavljenje marionetama nije bilo dosta značajno u njegovu književnom i redateljskom radu. U svojim opširnim zapisima samo se kratko osvrnuo na svoj rad u vezi s Teatrom marioneta:

»U Zagrebu smo osnovali (kao zasebnu ustanovu) prvo kazalište lutaka — i to ne kao vašarski »Kašperl!« U vodstvu je bio akademski slikar Ljubo Babić, muzičar dr. Božidar Širola, profesor hrvatske književnosti dr. Marijana Kralj i ja kao organizator. Prve tekstove dali su pjesnici Dragutin Domjanić: »Petricu Kerempuha«, Vladimir Nazor: »Crvenkapicu« i zatim drugi. U nijednom pravom teatru ne mogu nastupiti onako vuk i magarac kao u marionetskom. Opreme su mogle biti raskošne, jer je za kulise trebalo samo par kvadratnih metara kartona i boje, a za kostime lutkica krpice šarenih tkanina. Desetak se studenata i studentica okupilo oko »Marionetskog teatra« koji su izrađivali opremu i lutke, pa ih vodili i recitirali tekstove. Među njima su bila moja tri brata i dva Širolina. I moja majka je svojski pomagala svojom intuicijom i znanjem koje je nekoč stekla na bečkom konzervatoriju. Ona nam je bila i gardedama« (Dr. Velimir Deželić sin: *Kakvi smo bili?* — Zapisi mojoj unučadi, Zagreb 1960, u rukopisu).

* * *

Velimir Deželić je spomenuo da je u vodstvu T.M. bila i dr. Marijana Kralj, koja sada u svojoj devedesetoj godini, živi u Domu umirovljenika »Božidar Adžija« u Zagrebu. Smatrao sam da bi i ona trebala saopćiti nešto iz svojih sjećanja o Teatru marioneta. Mojoj želji i molbi ona se odazvala, pa sam 17. listopada 1984. primio njezino pismo, iz kojega, evo prepisujem:

»Poslije jučerašnjeg razgovora, razmišljala sam o 'Babićevom Teatru marioneta'. Možda bi Ti mogao u svom članku spomenuti i slijedeće činjenice: Babić nije bio donator. On nije ničim financirao to kazalište. Nije se brinuo za prostor gdje će se igrati, nije unio tehničko

znanje kako se igra lutkama. On nije bio organizator glumačke skupine. Trebalo je pronaći besplatne oduševljene suradnike — on ih nije tražio. Babić nije imao nikakve brige za repertoar. Naprotiv, Velimir Deželić je pronalazio autore ili je sam narodne priče i umjetnička djela prerađivao u dramske tekstove za marionetske igre. Babić nije vježbao s glumcima ni govor ni manipuliranje lutkama. Sve takve zadatke rješavao je Deželić, a kada je trebalo da prikazivanja prati muzika, Božidar Širola je stvarao originalnu muziku. Prema tome bi se uz prvo zagrebačko marionetsko kazalište morali svakako uvijek spomenuti i Deželić i Širola, a ne samo Babić. Isključivo Babićevo kazalište lutaka čista je fatamorgana, nastala u glavi nekog neupućenog novinara, a tu netočnost ustrajno ponavljaju.«

I ja poput Marijane Kralj smatram da najviše zasluga za osnutak Teatra marioneta u Zagrebu pripada Velimiru Deželiću a zatim i Božidaru Široli. Zahvaljujući njihovu nastojanju to je kazalište kontinuirano nastavilo s radom u Jeronimskoj dvorani. Ove godine proslavit će Kazalište lutaka u toj istoj dvorani u Zagrebu 65-godišnjicu postojanja.

Anita PAVIĆ

Jeremija

u borbi s jaucima
ustaje nesmiljeni Jeremija
u naprsloj ljudskoj koži

i kaže:
»Zašto je bol moja bez prebola?«
i kaže

nad dolinama smrti nevjerne
zalazi i posljednji glas
smisla

Jeremija hodi uspravno
a upada u čatrnju

i kaže:
»Zašto je bol moja bez prebola?«
i kaže

Tomo VEREŠ

Matija Mamužić — naš prvi kršćanski socijalist?

Uvod

U posljednje vrijeme u nas se sve češće javljaju rasprave o tome može li kršćanin biti socijalist. Iznose svoja mišljenja o tome složenom društvenom problemu ne samo novinari, sociolozi i političari nego također svećenici, teolozi i poneki biskupi jer je posrijedi presudno egzistencijalno pitanje kršćana u ovome socijalističkom društvu. Radi se u krajnjoj liniji o tome da se pronađe put kako da kršćani postanu punopravni članovi ovoga društva, ne samo po pisanom zakonu nego i u stvarnom životu, i kako da budu prisutni u javnosti poput ostalih zajednica.

Marksistički autori zastupaju u tom pogledu jedinstveno stanovište prema kojemu bi vjerske zajednice mogle ostvariti svoju društvenu djelatnost u okviru Socijalističkog saveza. Osim ovoga puta, kažu oni, drugoga puta i nema. Socijalistički savez okuplja oko sebe sve građane ovoga društva bez obzira na njihovu vjeru, zanimanje ili pogled na svijet. Njemu je sporedno da li je netko vjernik ili nevjernik, idealist ili materijalist, radnik, umjetnik ili znanstvenik. Bitno je da svi teže za istim praktičnim ciljem, to jest za izgradnjom socijalizma.

Kršćanski autori nemaju jedinstven stav prema socijalizmu jer mu pristupaju s potpuno različitih gledišta.

Jedni prihvaćaju socijalizam s velikim oduševljenjem kao najsavršenije društveno uređenje koje je po svojim težnjama najbliže kršćanstvu. Socijalizam je, po njima, velika povijesna šansa za kršćanstvo, novi »kairos«, posebno milosno razdoblje novovjekovnog svijeta, jer pruža konkretan društveni projekt za ostvarenje sveopće pravednosti, ravnopravnosti, bratstva, slobode i mira među ljudima, za čim je kršćanstvo oduvijek težilo. U tom je smislu naslovni mariborski biskup i profesor teologije dr. Vekoslav Grmič izjavio u jednom intervjuu da »sve što je bitno u evanđelju, bitno je i u pravom socijalizmu«, pa prema tome: tko se »ne zalaže za socijalizam, ne zalaže se ni za evanđelje«.[1]

Ali većina kršćanskih autora ne slaže se s ovim preuhitrenim poistovjećivanjem socijalizma i evanđelja, već smatra da socijalizmu valja pristupiti trijezno i razložno kao i svim drugim društvenim pojavama ovoga svijeta. Nema nikakva razloga da se socijalizam izuzme od prosudbe i kontrole ljudskog razuma i da se od građana zahtijeva da ga prihvate kao neku božansku svetinju i tajnu. Socijalizam treba prihvatiti, odnosno odbaciti samo na temelju provjerenih činjenica i povijesnog iskustva. A dosadašnje povijesno iskustvo bjelodano svjedoči da odnos između socijalizma i kršćanstva kroz minulih dvjesta godina nije bio uvijek pozitivan. Socijalizam je, doduše, nastao u krilu kršćanskog

Zapada i razvijao se u početku pod utjecajem društvenih načela kršćanstva. Poznato je da su se prvi francuski socijalisti Saint-Simon, Babeuf, Fourier, Cabet i Leroux otvoreno priznavali kršćanima i da je društvena poruka evanđelja važan sastavni element njihova socijalnog programa.

Međutim, Karl Marx je izvršio radikalnu koperanikansku revoluciju u povijesti socijalizma. On je ne samo udaljio socijalizam od kršćanskih izvora nego ga je okrenuo protiv religije, a napose protiv kršćanstva. On je religiju već u svojim ranim radovima okarakterizirao kao »otuđenje« i »opijum naroda«. Osim toga, odbacio je društvena načela kršćanstva kao himbena, podmukla i reakcionarna te je nagovijestio stvaranje takvoga budućeg svijeta u kojemu će religija potpuno izumrijeti. Nije prihvatio nikakav dijalog ni s pojedinim vjernicima, ni s postojećim vjerskim zajednicama. Zato se ne trebamo čuditi što su Marxovi učenici također odbili svaku suradnju s kršćanstvom. August Bebel je, dapače, doveo taj nepomirljivi stav do vrhunca, naglasivši da se socijalizam i kršćanstvo odnose jedno prema drugome kao vatra i voda.[2]

Kršćani su, sa svoje strane, ipak pokušali uspostaviti dijalog sa socijalističkim pokretima jer su uočili dio istine koji se u njima krije. Ketteler je, na primjer, već 1864. godine u djelu *Radničko pitanje i kršćanstvo* ukazao na neke dodirne točke sa socijalnim programom F. Lassallea. Nakon dvije godine on je učinio novi korak u tom pravcu, izjavljujući da je glavni praktični cilj Lassalleovog Općeg radničkog udruženja potpuno u skladu s duhom kršćanstva. Prema tome moguća je suradnja između kršćana i socijalista ukoliko im je cilj promicanje društvenog i gospodarskog položaja radnika. Ali kad je socijalistička partija Njemačke pod vodstvom Liebknechta i Bebela, nakon ujedinjenja marksističke Socijaldemokratske radničke partije s Lassalleovim radničkim udruženjem u Gothi 1875. godine, stubokom izmijenila svoju strukturu, stavljajući u prvi plan ideološke ciljeve, a ne praktičnu pomoć radnicima, Ketteler je došao do zaključka da je suradnja sa socijalistima postala nemoguća. U jednom nedovršenom spisu iz 1877. godine on se bavi upravo rješavanjem toga aktualnog pitanja (»Može li katolički radnik biti član socijalističke radničke partije?«) i tvrdi sljedeće: kršćanin može bez oklijevanja prihvatiti sve praktične mjere socijalističke partije kojih je cilj konkretna pomoć obespravljenim radnicima, ali mora odlučno odbaciti utopijsku i totalitarističku ideologiju koja prožima te mjere i koja se čak smatra važnijom od njih. Kršćanin se ne može složiti s utopijskim obećanjem nekoga raja na Zemlji koji će se pojaviti, navodno, u dalekoj budućnosti u obliku savršenog socijalističkog društva i u kojemu će tobože biti riješene sve zagonetke ljudskog života. Kršćanin se također ne može složiti s nasilnim i krvavim mjerama što ih zahtijeva socijaldemokracija za ostvarenje svoga zamišljenog budućeg zemaljskog raja. »Ali sve kad bi se u toj sveopćoj radničkoj državi obistinile sve fantazije« — zaključuje Ketteler svoje misli — »i kad bi svatko bio dobro ugojen, ja bih radije u miru jeo krumpire koje sam proizvodim i oblačio se u krzno životinja koje sam gojim, a da pri tom budem slobodan, negoli da živim u ropstvu radničke države i da budem dobro ugojen.«[3]

No za nas je u današnjim prilikama posebno značajan dijaloški pokušaj katoličkog svećenika Wilhelma Hohoffa (1848—1923) iz Paderborna s marksističkim socijalistima. Hohoff je jamačno prvi katolik koji je temeljito proučio djelo Karla Marxa, osobito *Kapital*, i koji ga je ne samo visoko cijenio nego ga je proglasio najvećim ekonomistom svih vremena. Ono što je za nj bio Aristotel u filozofiji i Toma Akvinski u teologiji, to je Marx bio u ekonomici.

U čemu je, prema Hohoffu, Marxova veličina? U tome što je otkrio da je višak vrijednosti izvora kapitalističkog izrabljivanja radnika i temelj na kojemu počiva apsolutna dominacija iluzornog novčanog bogatstva nad stvarnim ljudskim potrebama u ekonomskom životu novoga vijeka. Marx je na taj način eklatantno dokazao opravdanost tradicionalne nauke Katoličke crkve o nedopustivosti lihve koja je stoljećima uspješno sprečavala postanak kapitalizma na Zapadu. Marxova nauka o vrijednosti je, dakle, najoštroumnija moderna apologija katoličke društvene nauke. Međutim, katolička javnost Njemačke nije prihvatila Hohoffov optimističan dijalog s Marxovim djelom. Neki su, dapače, Hohoffa zajedljivo nazivali prvim katoličkim marksistom dok je on sebe nazivao samo svojevrsnim socijalistom koji nije htio stupiti ni u jednu socijalističku partiju.

Osamljenost Hohoffa bila je to sudbonosnija što s marksističke strane također nitko nije prihvatio njegovu pruženu ruku. Naprotiv, dok je on iskreno tražio šanse dijaloga s Marxovim djelom, Bebel je nemilosrdno napao Crkvu kao suradnicu države u podjarmljivanju naroda i tražio je brzu likvidaciju kršćanstva u ime napretka. Hohoff je bio ne samo iznenađen tim napadom nego mu je do temelja bilo uzdrmano povjerenje u socijalizam. Bebelov je napad ocijenio kao krajnje nemoralan budući da je došao u trenutku kad je pruska država jednakom žestinom progonila kako socijaliste tako i katolike. Osim toga, kad je Bebel u daljoj raspravi s Hohoffom osorno izjavio da je uzaludan svaki pokušaj zbližavanja socijalizma i kršćanstva jer su to dvije oprečnosti kao vatra i voda, koje se nužno međusobno uništavaju, Hohoff je počeo slutiti da socijalizam zato nastupa kao nepomirljiv suparnik kršćanstva jer sebe smatra jedinim spasiteljem čovječanstva. Stoga se mora neprestano boriti protiv ostalih spasitelja i dobročinitelja ali pri tom, na žalost, mora zanemariti i svoju prvobitnu zadaću, to jest borbu za dobrobit čovječanstva.

Zaključujući ovaj kratki prikaz odnosa između socijalizma i kršćanstva moramo također spomenuti pokret takozvanog »religioznog socijalizma« koji se pojavio u germanskim zemljama između 1880. i 1933. godine.[4] Taj pokret okupljao je oko sebe pretežno protestantske teologe koji su nastojali premostiti jaz između tradicionalnog kršćanstva i suvremenog ateističkog društva. Među značajnije nosioce toga pokreta ubrajaju se Paul Göhre, Christoph Blumhardt, Hermann Kutter, Leonhard Ragaz, Walter Rauschenbusch, Karl Mennicke Tillich. Oduševljeni proročkim i revolucionarnim sadržajem marksizma oni su tumačili socijalizam kao izraz Božjeg djelovanja u povijesti novoga vijeka. Prema Göhreu svaki kršćanin koji ozbiljno uzima svoju vjeru mora biti socijaldemokrat i svatko tko se istinski zalaže za dobro potlačenih ljudi mora priznati Krista svojim moralnim idealom. Za religiozne socijaliste klasna borba je sastavni dio otkupiteljske zadaće kršćanstva u svijetu, kraljevstvo Božje se ostvaruje oslobođenjem proletarijata a opredjeljenjem kršćanina za socijaldemokraciju nužno proizlazi iz Kristove zapovijedi ljubavi prema bližnjemu. Kao što vidimo, religiozni socijalisti bili su gorljivi teološki pobornici i branitelji socijalizma, usprkos njegovu ateizmu, dok su istodobno bili krajnje kritični prema Crkvi, pa su neminovno dolazili u sukob sa svojim vjerskim zajednicama. Neki su od njih, protestativno napustili Crkvu, pristupili su socijaldemokraciji i pozivali vjernike da ih slijede. Ali pokret religioznih socijalista nije imao nikakva značajnijeg utjecaja ni na vjernike, ni na socijaliste svoga vremena: upravo po njihovu primjeru svakome je bilo očito da je nemoguće biti u isti mah i gorljivi socijaldemokrat i autentičan kršćanin.

Neuspjeh spomenutih dijaloških pokušaja u zapadnim zemljama zacijelo je razlog zašto oni nisu imali odjeka ni u našim krajevima. U nas je naime socijaldemokracija potkraj XIX. stoljeća i poslije bila poznata kao izrazito protukršćanski pokret s kojim nitko s kršćanske strane nije ni pomišljao stupiti u dijalog ili suradnju. Jedini izuzetak predstavlja, po mom znanju, slučaj Matije Mamužića, kapelana Župe sv. Terezije u Subotici, koji je 1885. godine stupio u jedno radničko udruženje prosocijalističke orijentacije, ali je već nakon mjesec dana istupio iz njega. Taj slučaj pobudio je u ono vrijeme pozornost šireg općinstva te se o njemu živo raspravljalo i na osnivačkom kongresu Mađarske socijaldemokratske partije u Budimpešti 1890. godine. Pogledajmo, dakle, što je našega sunarodnjaka potaklo na tu suradnju i zbog kojih ju je razloga prekinuo, da bismo pomoću njegova slučaja došli do nekih korisnih zaključaka za naše današnje i sutrašnje dijaloške pokušaje. No razmotrimo najprije ukratko život Matije Mamužića jer inače spomenuti njegov pothvat nećemo moći dokraja razumjeti.

Život za dobro naroda

Matija (Maća) Mamužić rođen je u Subotici 22. listopada 1847. godine. Potječe od ugledne bunjevačke obitelji koje su mnogi članovi čitava dva stoljeća igrali istaknutu ulogu u društvenom, političkom, kulturnom i vjerskom životu Subotice. Spomenimo samo Josipa i Martina Mamužića, prve senatore gradskog magistrata, koji su se u XVIII. stoljeću uspješno borili za status slobodnog kraljevskog grada Subotice u Austro-ugarskoj monarhiji, kao i Matijina vršnjaka Lazara Mamužića, glasovitog gradonačelnika, koji je potkraj prošloga stoljeća, okupivši oko sebe sposobne suradnike, u panonskom blatu počeo graditi moderan grad Suboticu. Mamužići su po obiteljskoj tradiciji bili takvi da su se osjećali pozvani učiniti u životu nešto vrijedno i zapaženo, nešto što nadilazi uske privatne interese i doprinosi zajedničkom dobru čitavog naroda i zavičaja.

Matija je djetinjstvo i ranu mladost proveo u Subotici, gdje je završio osnovnu školu i niže razrede gimnazije.[5] Budući da je već tada pokazivao sklonost prema svećeničkom zvanju, roditelji su ga poslali u Kaloču da u nadbiskupskom sjemeništu završi više razrede gimnazije i nastavi teološke studije. Matija je, prema svjedočenju školskih kolega, bio marljiv učenik i vrlo savjestan u obavljanju svih dužnosti. Štoviše, često je djelovao previše ozbiljno za svoju dob. Ali ta ozbiljnost nije bila izraz neke namještenosti, nego iskrenog uvjerenja da se za svećeničku službu valja pripremiti odgovornim i požrtvovnim životom. Kao student teologije osobito se zalagao za osnivanje literarnog društva na bogosloviji jer mu je bilo očito da sama skolastička izobrazba ne može osposobiti svećenika za sve zadaće koje ga očekuju u životu. On mora stalno širiti horizonte, osluškivati događaje i znati zrelo prosuđivati znakove svoga vremena.

Matija je zaređen za svećenika 1872. godine. Prve dvije godine svoga svećeništva bio je kapelan u Bačkom Monoštoru. Zatim je premješten u Župu sv. Terezije u Subotici i tamo je ostao sve do smrti. Ovaj je premještaj značio važnu prekretnicu u Maćinu životu. Valja naime znati da je Župa sv. Terezije bila u ono vrijeme jedna od najvećih župa u Monarhiji. Imala je oko 60.000 vjernika a obuhvaćala je uže gradsko područje, neka predgrađa i raštrkana salašarska naselja. U njoj su se dakle pružale mogućnosti za različite oblike apostolskog djelovanja koji u drugim naseljima Bačke nisu bili mogući. Matija

je kao kapelan obavljao isprva klasičan pastoralni rad propovijedanja, posjećivanja bolesnika, ispovijedanja i dijeljenja ostalih sakramenata. Ali kasnije je, upoznavši se pobliže sa životom svoje župe, otkrio nova područja apostolata koja su dotada bila zanemarena ili nepoznata.

Prije svega, pažnju je usredotočio na obnovu vjeronauka i promicanje školstva, što mu je bilo omogućeno imenovanjem za katehetu u osnovnoj i građanskoj školi sestara Naše Gospe (1883. g.). Naglašavao je da kateheza mora biti prilagođena dobi učenika i da se ne smije izroditi u stereotipno ponavljanje katekizamskih pitanja i odgovora. Djeci treba govoriti slikovito a omladini tako da bude potaknuta na samostalno razmišljanje i osobno prihvaćanje vjerskih istina.

Drugi značajan pothvat Matijin bio je pokušaj suradnje sa socijalistima u rješavanju radničkog pitanja (o čemu ćemo poslije opširnije govoriti). Doduše, taj pokušaj nije uspio, ali je dao povoda Crkvi da spozna svoje socijalne dužnosti prema siromasima i da pristupi organiziranom rješavanju njihovih teških životnih problema. Zahvaljujući tim naporima osnovane su u Subotici prve kršćanske socijalne ustanove: Katoličko momačko kolo (1885), Sv. Vincencija društvo (1888) i Pučka kuhinja sv. Antuna.

Ovdje, naravno, nije moguće detaljno prikazati sve ono što je Matija poduzeo ili učinio kao župnik i prepošt sv. Terezije od 1885. do 1900. godine. Možemo slobodno kazati da je u tih petnaest godina izmijenio duhovno i vjersko lice Subotice kao što je Lazar Mamužić u istom razdoblju izmijenio materijalni i kulturni izgled grada. Matija je obnovio katedralu izvana i iznutra. Okupljao je narod na molitvu i pozivao ga na obraćenje života. Bio je neumoran ispovjednik. Organizirao je prve pučke misije. Vodio je hodočašća u Rim, Lurd, Loreto i u druga marijanska svetišta. Zauzimao se za gradnju sedam novih crkava i za osnivanje sedam novih župa po salašima oko Subotice i svu je ušteđevinu namijenio u tu svrhu (no te planove nije mogao ostvariti, nego je to učinio kasnije biskup Budanović). Osnovao je »Katolički krug« (1892), društvo katoličkih intelektualaca, kojemu je cilj bio da osposobi svoje članove za kršćansko svjedočenje u suvremenom svijetu i da utječe na ona područja javnoga života s kojih je Crkva bila potisnuta.

Jedno od najtežih i najosjetljivijih pitanja s kojim se Matija suočavao kao župnik bilo je nacionalno pitanje. Ono je nerijetko stavljalo na ozbiljnu kušnju jedinstvo katoličkog puka u župi i temeljne kršćanske vrednote po kojima su vjernici različitih narodnosti složno živjeli u istoj zajednici. Naime, pod utjecajem snažnog nacionalnog buđenja (koje je u ono vrijeme zahvatilo cijelu Europu) pretjerane nacionalističke težnje sve su jače dolazile do izražaja ne samo u političkom životu naroda nego i u životu Crkve. A to je neminovno moralo uroditi međunacionalnim trzavicama i sukobima. Njihove su se posljedice najbolnije osjećale u višenacionalnim crkvenim pokrajinama.

Matija se odmah od početka odrešito suprotstavio tim razornim utjecajima, ali njegovi napori za očuvanje katoličkog jedinstva nisu uvijek nailazili na razumijevanje. S jedne strane neki su mu sunarodnjaci prigovarali da se nije zauzimao za prosvjetu i kulturni napredak svoga roda, dok je s druge strane bio optuživan da je izdao ljubav prema domovini jer nije dopustio da se u crkvi pjeva mađarska nacionalna himna. O čemu se zapravo radilo? Matija je doista zabranio pjevanje mađarske himne u crkvi, ali ne zbog nacionalnih

razloga, nego zbog toga što je ta himna, po njegovu mišljenju (kao i većina nacionalnih himni ondašnjega vremena), odviše »liberalna«. Drugim riječima: ona pretjerano naglašava ljubav prema vlastitom narodu i njegovoj slobodi pa je u raskoraku s kršćanskom porukom o sveobuhvatnoj ljubavi prema svim narodima.

Sve u svemu, Matija je u liberalizmu vidio najveću opasnost za kršćanstvo, a ne u socijalizmu i komunizmu koji su se tada tek počeli javljati u našim krajevima. Zato je njegova politička djelatnost bila usmjerena prvenstveno protiv vladajuće Liberalne stranke i protiv liberalnog gradonačelnika rođaka Lazara Mamužića. Matija je bio jedan od stupova katoličke Pučke stranke. Organizirao je njezinu treću skupštinu u Subotici i bio je njezin kandidat na izborima 1896. godine. Nije pobijedio jer je Liberalna stranka tada imala čvrsta uporišta u gradu. Potkraj života pokušao je okupiti sve društvene sile katolicizma u snažan jedinstven pokret, ali ga je u izvedbi toga plana spriječila iznenadna smrt u jezeru Palić 28. rujna 1900. godine.

Pokušaj suradnje sa socijalistima

Rekli smo da je između svih događaja u Maćinu životu za naše današnje prilike posebno značajan njegov pokušaj suradnje s radničkim udruženjem prosocijalističke orijentacije u Subotici. Pogledajmo sada kako je došlo do te suradnje, kako se razvijala i kakvu je sudbinu doživjela.

Budimpeštanska »Opća radnička zdravstvena i invalidska blagajna« osnovala je u Subotici svoju ispostavu 15. ožujka 1885. To je bila velika novost u povijesti grada jer se prvi put pojavilo udruženje koje je uzelo u zaštitu život i interese radnika. Svrha mu je bila pružanje novčane pomoći članovima-radnicima u slučaju bolesti, invaliditeta i smrti. U programu i pravilniku udruženja nije se spominjala društveno-politička djelatnost, ali je bilo općenito poznato da je Radnička blagajna bila tijesno povezana sa socijaldemokracijom, da je pružala znatnu materijalnu pomoć njezinoj tiskari i tiskovnoj propagandi i da je otvoreno širila njezine revolucionarne stavove među radnicima. To se moglo lako razabrati već i iz činjenice da su osigurani radnici besplatno primali socijaldemokratske listove *Népszava* (Glas naroda) i *Arbeiter Wochen-Chronik* (Nedjeljna radnička kronika).[6]

Matija je stupio u ovo udruženje kao kapelan Župe sv. Terezije. Kako je to uopće bilo moguće? Zar Matiji nije bila poznata socijalistička usmjerenost udruženja i njegovi kritički stavovi prema Crkvi i religiji? Možemo s razlogom pretpostavljati da mu je to bilo poznato, ali on u početku nije pridavao veliku važnost toj ideološkoj agresivnosti koja je bila opće obilježje ondašnjega vremena. Za nj je bilo bitno da je udruženje stavilo u prvi plan konkretnu materijalnu pomoć radnicima, što je s kršćanskog gledišta bio dovoljan razlog da se prihvati praktična suradnja s nekršćanskim radničkim pokretom. Osim toga, radničko udruženje sa svoje strane nije imalo nikakva prigovora protiv primanja Matije u svoje redove, nego ga je, naprotiv, izabralo u užu upravu da bi kao predstavnik Crkve (koja je imala nemali utjecaj na narod) što više pridonio ostvarenju društvenih ciljeva.

Danas nemamo, na žalost, konkretnih podataka o tome kako se odvijala suradnja Matije s udruženjem, ali znamo da se već nakon mjesec dana raspala

zbog teških doktrinarnih i praktičnih nesuglasica.[7] Prije svega, Matija je zamjerio udruženju što je iz članarine radnika namijenjene njihovu zdravstvenom osiguranju financiralo socijaldemokratske listove *Népszava* i *Wochen-Chronik* koji su oštro napadali vjeru i Crkvu. Ta je zloupotreba radničkog novca u propagandne svrhe bila to više za osudu što je Radnička blagajna pružala osiguranicima nedovoljnu zdravstvenu pomoć, a posebno je zapostavljala žene i starije osobe.[8]

Ono što je Matiju definitivno odbilo od suradnje s prosocijalističkim radničkim udruženjem bili su netolerantni dogmatski stavovi koji su dolazili do izražaja u spomenutim socijaldemokratskim novinama. U njima su se propagirali »komunizam, anarhizam i revolucija« kao neke mesijanske društvene sile koje su »jedine« sposobne spasiti radnički svijet. Dosljedno tome, Crkva je sa svojom porukom ljubavi i spasenja bila nužno odbačena i osuđena na izumiranje. Te su novine, nadalje, neprestano produbljivale klasne razlike među ljudima, pozivajući »siromašne na mržnju prema bogatima«, umjesto da su težile za ukidanjem klasnih razlika na temeljima pravednosti. Napokon, ti su listovi uvijek iznova napadali religiju kao opijum naroda, otuđenje i mračnjaštvo, a time su još više zaoštravali međuljudske odnose na bazi vjere i ateizma. Produbljavajući tako jaz u ljudskom društvu na klasnoj i religijskoj osnovi i dajući tim oprekama i njihovim međusobnim sukobima pozitivan povijesni smisao socijaldemokracija je zapravo pripremala tlo za sudbonosna apokaliptička razračunavanja među ljudima.

Iz rečenoga je vidljivo da je Matijino istupanje iz radničkog udruženja bilo motivirano mnogo dubljim razlozima nego što se pokušalo prikazati. Posrijedi je bila spoznaja da socijaldemokracija nastupa kao totalitaristička moć koja želi suvereno vladati na svim područjima ljudskog života i ne podnosi pored sebe nikakva ravnopravnog suradnika, nego samo takvoga koji se stavlja u službu njezina povijesnog projekta. Budući da je Matija shvatio da Crkva unutar toga projekta nema budućnosti, da ne može sačuvati ni svoju samostalnost ni svoju egzistenciju, nije mu preostao drugi izlaz nego da prekine suradnju s prosocijalističkim udruženjem i da osnuje samostalna katolička društva. Tako je već iste godine osnovao »Katoličko momačko kolo« za mlade obrtnike a kasnije »Sv. Vincencija društvo« i Pučku kuhinju sv. Antuna za siromahe.

* * *

Ako se sada zapitamo što znači ovo Matijino iskustvo za nas današnje kršćane, valja reći da nas ono, usprkos svom neuspjehu, upućuje na praktičnu suradnju sa socijalistima i socijalističkim društvima za dobro ljudi, ali nas ujedno upozorava na neke ideološke elemente socijalizma koje ne možemo prihvatiti i koji nerijetko osujećuju tu suradnju. Socijalizam nije naime puki karitativni pokret niti je samo socijalna revolucija nego je u većini slučajeva također cjelovita vizija i sveobuhvatni projekt izmjene cijeloga svijeta. Osim promjene društvenih i gospodarskih prilika on teži za stvaranjem potpuno novoga svijeta. On ima u vidu apsolutnu slobodu i beskrajno stvaralaštvo čovjeka a konačna mu je svrha obogotvoreni svijet, raj na Zemlji.

Socijalizam ima, dakle, neosporna teološka, odnosno pseudoteološka obilježja, po kojima pokazuje mnogo sličnosti s monoteističkim religijama, osobito s kršćanstvom. Na ovu je sličnost bilo ukazano već u pokretu prvih socijalista

Saint-Simona, Fouriera i njihovih učenika, koji su nagoviještali socijalizam kao novo razdoblje kršćanstva (»nouveau christianisme«), kao ostvarenje kraljevstva nebeskog na Zemlji. Mi se danas, istina, ne suočavamo ni sa socijalizmom Saint-Simona ni s onim socijaldemokrata s kojim su se suočavali Ketteler, Hohoff i Matija Mamužić. Ali bili bismo žrtve kobne iluzije kad bismo mislili da su religijske komponente u suvremenom socijalizmu odsutne ili nevažne samo zato što se on priznaje ateističkim. Funkcija je naime toga ateizma da zaniječe transcendentnog Boga, no on istodobno afirmira božansko biće i bogoliko ponašanje čovjeka. Bacimo li samo letimičan pogled na neke suvremene socijalističke zemlje, uvjerit ćemo se da su religijske komponente u današnjem socijalizmu upadnije nego ikada.

Socijalizam danas nedvosmisleno jasno ističe univerzalnost i izuzetnost svoje misije — poput kršćanstva. On želi biti posvuda prisutan i djelotvoren, jedino mjerodavan i spasonosan. Tvrdi da samo on može riješiti zagonetku svjetske povijesti, da je samo on pozvan izbaviti svijet iz carstva nužnosti i uvesti ga u carstvo slobode.

Socijalizam ima također svoju dogmatiku, to jest neke nepromjenjive istine koje nikakva »radikalna kritika« ne smije staviti u pitanje. Čovjek kao biće prakse, primat infrastrukture nad superstrukturom, klasna borba kao zakon povijesnog razvitka i komunizam kao svrha povijesti osnovne su istine koje se mogu samo interpretirati, produbljavati, braniti, prilagođavati novim prilikama i osvijetliti s novih gledišta, ali se ne mogu dokraja problematizirati.

Religiozno obilježje socijalizma osobito jasno izlazi na vidjelo u brojnim proslavama kojima on prožima svakidašnji život ljudi. Gotovo svaki dan slavi se neki blagdan, uvijek se iznova komemoriraju neki spasonosni zemaljski događaji koji svojim značenjem nadilaze običnu povijest te se oni, kao i njihovi sudionici, glorificiraju kao »legendarni« i poprimaju vječnu vrijednost. Mnoge svečanosti pokazuju upravo zapanjujuću sličnost s crkvenim manifestacijama, s hodočašćima, procesijama, klanjanjima, žrtvama, zakletvama i zavjetima. Stavimo li, osim toga, pred oči bezbrojna svjetovna svetišta, hramove, kapele, oltare, muzeje, relikvijare, Betleheme i Kalvarije gdje se zbivaju spomenuti religiozni čini, lako je uvidjeti da socijalizam sve više ispunja svijet slavom jednoga novoga boga koji želi nadomjestiti Boga Isusa Krista i drugih religija.

Jamačno ne treba naglašavati da su upravo te činjenice glavni izvor nepovjerenja, nesuglasica i sukoba između kršćanstva i socijalizma. Jer sukobi uvijek nastaju oko nečega istoga: contraria sunt circa idem. Možemo sa sigurnošću ustvrditi da ti sukobi neće nestati dok god njihov uzrok ne bude uklonjen. Od cara Konstantina do francuske revolucije kršćanstvo je bilo u trajnoj napasti da prekorači religijsko područje i zavlada političkim. Ali od francuske revolucije naovamo politička moć stalno podliježe suprotnom iskušenju da suvereno zavlada područjem Crkve i religije. Međutim, povijesno iskustvo svjedoči da je svaka dominacija tuđim područjem samo privremena te da prije ili kasnije nužno dolazi do prevrata koji uspostavlja pravedne odnose među snagama i stavlja svaku vlast u okvire svoga djelokruga. Tako se dakle uvijek iznova potvrđuje aktualnost Kristovih riječi po kojima pravda i mir u ljudskom društvu vladaju samo onda kad se caru daje carevo, a Bogu Božje, odnosno još jasnije rečeno: kad se ne daje caru ono što je Božje, ni Bogu ono što je carevo.

1. Usp. *Duga* od 5—19. svibnja 1984, str. 11, 12.
2. Iz toga vidimo da je Crkva bila primorana osuditi socijalizam i komunizam kako bi upozorila na ozbiljne prijetnje koje joj odatle dolaze. — Na žalost, V. Grmič grubo falsificira povijesne činjenice kad tvrdi da je najprije religija bila protiv socijalizma, da se poslije toga socijalizam okrenuo protiv religije i da je to razlog ateizma u socijalizmu. Istina je upravo suprotna, što potvrđuje i život K. Marxa koji je najprije ateist, a zatim je kao takav postao socijalist i komunist.
3. Usp. E. Iserloch/ch. Stoll, Bischof Ketteler in seinen Schriften, Meinz 1977, str. 213.
4. Usp. Wolf-Dieter Marsch, *Theologie und Marxismus im Religiosen Sozialismus*, u: Internationale Dialog Zeitschrift, br. 1/1972, str. 6—23.
5. Mačin životopis još nije napisan. Podatke o njegovu životu crpim iz komemorativnog govora i članka njegovih kolega dra Steec Györgya i Lukacsy Istvana (usp. novine *Szabadka es Videke*, 1901, februar 26, i godišnjak *A Miasszonyunkrol elnevezett iskolanenek vezetese alatt allo szabadkai kath. elemi es polgari leanyiskola ertesitoje az 1900—1901 iskolai evrol*, Szabadka 1901, str. 3—15). Također se koristim nekim sjećanjima svoje rodbine. Naime, moja baka, Cecilija Mamužić, bila je Maćina sestrična.
6. Usp. S. Vincze Edith, *Az utkereses evtizedei* (Desetljeća traženja puta), Budapest 1977, str. 375—376.
7. Usp. Petkovics Kalman, *A kerdojeles ember* (Čovjek pod znakom pitanja), Subotica 1977, str. 73—74, gdje se donosi »Izjava« M. Mamužića u kojoj on navodi razloge svoga istupanja iz udruženja. Petkovics tvrdi da je Maća ušao u udruženje da bi ga »iznutra minirao«, ali to ničim ne dokazuje.
8. U navedenoj knjizi (str. 72) Petkovics detaljno ukazuje na neke manjkavosti toga osiguranja.

Drago MARŠIĆ

Svjetiljka

Šta li su
lisice
u meni našle
lovci vani
napetih pušaka
očnjaka oštrih
čekaju
kurjaci gladni

Rajmund KUPAREO

Epifanija proze

Pod umjetničkom prozom podrazumijevamo djelo izraženo riječima u pripovjedačkom, narativnom obliku. Ti se književni proizvodi nazivaju pripovijetke, novele i romani. Redovito su pisani izravnim, upravnim govorom (prorsus = ravno, odatle »proza«) za razliku od metaforičkog (»prenesenog«) govora poezije i dijaloškog (»razgovora«) izlaganja drame. To ne znači da metafora ili dijalog ne ulaze u prozne proizvode, ali i *metafora i dijalog shvatljivi su* u sklopu cijeloga dijela.

U umjetničku prozu ubrajaju se katkada eseji, putopisi i kritike. Umjetničkoj je prozi bitan stvaralački čin, koji u nekom konkretnom, doživljenom ili izmišljenom, povijesnom ili suvremenom događaju uviđa (intuira) sveopću ljudsku stvarnost, zbivanje. Putopis kao takav ne nadilazi konkretne događaje, osim ako oni nisu povod, izlika, da se u njima iznese neki ideativni (sveopći) osjećaj. Esej izlazi iz okvira konkretnoga. Uopćava, makar to bilo zanimljivo i privlačno napisano; umjetnost, naprotiv, utjelovljuje apstraktno u konkretnome. Kritiku zaobilazim jer se ona temelji na nečemu što je već stvoreno. Pravi kritičar mora biti sposoban reintuirati umjetnikovu zamisao te iznijeti dobre i loše strane njezina ostvarenja. On zapravo ponovno stvara već ostvareno.

U nizu knjiga *Pet stoljeća hrvatske književnosti* spominju se sljedeće vrste umjetničke proze: pripovijesti, novele, romani. Kako razlikovati jednu vrstu od druge? Po kojem kriteriju? O tomu su pisali dosta strani i naši teoretičari književnosti. Teorija umjetničke proze ne smije se temeljiti na tematici, izvanumjetničkim faktorima, na sadržaju, određenoj strukturu, »kozmovizijama«, a pogotovu ne na kvantitativnom razlikovanju, kao što je to, na primjer, izneseno u jednoj poznatoj enciklopediji: »Roman je izmišljeno (fiktivno) djelo, znatne opsežnosti. Da bi se razlikovao od pripovijetke, općenito se smatra da mora biti sastavljen barem od 50.000 riječi.«[1]

Za analizu umjetničke proze mogu poslužiti mnogi uvidi i postupci: psihološki, psihoanalitički, sociološki, politički, ideološki, povijesni, vjerski, moralni, ontološki, sociolingvistički, fenomenološki, strukturalistički, dekonstruvistički, hermeneutički, semiološki itd. Svi oni pomažu da potpunije shvatimo djelo, ali ne i njegovu bit. Umjetničku prozu ne smijemo prosuđivati po morfološkim osobinama ni po načinu i sredstvima izražavanja drugih vrsta umjetnosti. U analizi umjetničke proze nećemo primjenjivati metode ostalih ljudskih vrijednosti. Ona nije i ne treba da bude kopija povijesno-društvene stvarnosti; njezin »govor« mora odgovarati prirodi lica (spol, dob, stalež, kulturna razina itd.) i okoline (fizičke i psihičke); taj se »govor« razlikuje od »govora« pjesničkog, dramskog, znanstvenog i slično; lica umjetničke proze posjeduju vlastiti život i autor ga mora dosljedno poštivati. Umjetnička proza posjeduje vlastitu osobitost, kao uostalom i svaka druga vrsta umjetnosti. Pjesma se npr. ne može »ispričati«, a ni pripovijetka (novela, roman) »ispjevati«, kao što se drama ne može »novelizirati«, niti novela »dramatizirati«. Djela umjetničke proze

mogu poslužiti kao motiv za nastanak neke drame ili filma, ali se to novo djelo neće vrednovati tako da ga uspoređujemo s novelom ili romanom koji su mu služili kao nadahnuće. Svako se djelo prosuđuje u sebi, prema vlastitim izražajnim sredstvima.

Mnogi »preceptisti« (tumači poetike) zahtijevaju u noveli (romanu) dramsku strukturu: izlaganje (ekspozicija), zaplet, razvoj, uspon (klimaks), rasplet. Razvoj (progresija) u drami nije isti kao onaj u noveli ili romanu. Roman može započeti smrću glavnog junaka, ali drama bi u tom slučaju završila u prvom prizoru. »Kad neki roman Grahama Greenea započne, već je gotovo sve završeno. Prisustvujemo zapravo nekoj vrsti tumačenja. Pred nama se odvija ono neizbježno; odatle atmosfera zagušenosti.«[2]

Uza sve to možemo ustvrditi da ipak nije sve dovršeno kad započne jedan takav roman: ideativni će događaj biti jasan tek na kraju djela. Zato je i struktura romana (novele) drukčija od one u drami.

Iako nismo skloni nikakvim ustaljenim shemama u umjetnosti, donosimo ipak, kao teoretsku mogućnost, sljedeću strukturu umjetničke proze: obavijest o događaju (informacija), napetost (tenzija), razvoj događaja (progresija), dostignuće najvećeg stupnja napetosti (paroksizam) koje se razrješava ili u opuštanju ili u slomu, nakon čega se otkriva čitatelju smisao ili poruka djela (epifanija). Taj je smisao bio skrivan u svim spomenutim dijelovima strukture, ali on je redovito najbolje izražen u završnim epizodama djela. Sjetimo se npr. posljednjih epizoda romana Braća Karamazovi F. M. Dostojevskoga gdje se opisuje pokop malog Iljuše. Jasno nam se otkriva misao da život, patnja, grijeh *(etiam peccata!,* sv. Augustin) i smrt imaju svoju transcedentnu vrijednost: »Religija govori da ćemo svi ustati iz mrtvih, i oživjeti i opet vidjeti jedan drugoga i sve, i Iljušu.« Navedimo, također kao primjer, završnu epizodu romana *Absalom, Absalom* (u hrv. prijevodu: *Abšalome, sine moj)* W. Faulknera: Crnci su ne samo ravnopravni Bijelcima nego će jednom ovi potonji biti njihovi potomci, jer će »ti Jimi Bondi (potomci Crnaca) osvojiti zapadnu hemisferu. To neće biti baš u naše vrijeme i dakako da će oni, kad se budu širili prema polovima, opet izblijedjeti kao što izblijede kunići ili ptice, pa se neće jasno ocrtavati na snijegu. Ali to će i dalje biti Jimi Bondi; i tako, za nekoliko tisuća godina, ja koji te gledam također ću biti ponikao iz bedra afričkih kraljeva.« Nestaje tako grešne svijesti Bijelaca. Sjetimo se također posljednjih epizoda romana *Moć i slava (The Power and the Glory)* Grahama Greena u kojima se opisuje tajanstveni dolazak novog svećenika u Meksiko poslije smrti grešnog protagoniste. Bez tog bi dolaska roman izgubio svoj duboki smisao (»epifániju«), Milost bi bila poražena.

Kao u svakoj vrsti tako i u umjetničkoj prozi simbol mora davati iluziju jednakosti znaka i označenoga. Događaj postaje simbolom iako se kadikad protivi ustaljenim zakonima prirode. Užarena peć nije mogla rastopiti olovno srce *Sretnog kraljevića (The Hapoy Prince),* u pripovijesti O. Wildea, jer ljubav je jača od fizičkih zakona.

Kad pak simbol ne daje iluziju istovjetnosti između znaka i označenoga, onda se radi o paraboli (»parabalein« u grčkom znači i »uspoređivati«) u njezinim raznovrsnim oblicima: basni, mitu, alegoriji, apologu itd. Parabolom se želi osvijetliti neki nauk ili razjasniti neka moralna obaveza. Wolfgang Kaiser kaže: »U paraboli se svi elementi radnje odnose u isto vrijeme na drugi niz predmeta i procesa. Jasno shvaćanje zbivanja prvog plana osvijetljuje, preko usporedbe, način bivstvovanja drugog plana. Ukočenost konstrukcije parabole proizlazi iz njezine didaktičke naravi. Vrlo su poznate evanđeoske parabole.«[3]

Ipak sve spomenute vrste parabole mogu postati jezgrom velikih umjetničkih djela, kao što je mit bio za grčke tragičare a pučke priče i legende nadahnuće

za Ibsena, Goethea, Šenou, Andrića, Selimovića itd. Umjetnička proza ima svoju kolijevku, a to je parabola u mnogostrukom značenju. Ali parabola može postati klopkom i za velike pisce.

Parabolizam je nespojiv s prirodom umjetničke proze jer nema svrhu u sebi (kao što je sadrži svako umjetničko djelo), nego je u službi izvanestetskih nakana. Ovdje ne kanimo govoriti o »usmjerenoj književnosti« (»litterature dirigee«) ni o onoj koja je u službi neke ideologije (»litterature engagee«) jer i jedna i druga žele nametnuti ideje (vjerske, socijalne, revolucionarne itd.) koje nisu sveopćeljudske. Prozni parabolizam, naprotiv, nije izravna propaganda neke ideje, ali nije ni čista proza, to jest nije bez skrivenih izvanestetskih čimbenika. Tako npr. J. B. Pristley u romanu *Dobri drugovi (The Good Companions)*, iznosi idealizirani svijet drugarstva, međusobne pomoći, ljubavi, veselja itd. Umjetsnost nije idealiziranje života, nego jedan njegov vid, makar bio iznesen u nekom fantastičnom obliku. Steinbeckovi *Grozdovi srdžbe (The Grapes of Wrath* — izdani kod nas pod naslovom »Plodovi gnjeva«) zapravo su alegorija, usporedba, između činjenica koje su se dogodile za vrijeme velike depresije u Sjedinjenim Američkim Državama i one koje su pritiskivale Izraelce za vrijeme faraonske vladavine. Suša (pogl. 1—10) odgovara tlačenju Izraelaca od Egipćana; putovanje (pogl. 11—18) jest židovski »exodus«; boravak u Kaliforniji (pogl. 19—30) sliči zadržavanju Izraelaca u zemlji Kanaan; velika depresija u USA otvrdnuto je faraonovo srce; suša i erozija pošasti su u Egiptu; Kalifornija je Kanaan, ali Kalifornijci su neprijateljski raspoloženi prema doseljenicima kao Kanaanci prema Izraelcima; banke i poslovna udruženja predstavljaju egipatske ugnjetače. Joad postaje novi Mojsije: on vodi narod prema slobodi, jednakosti i pravednosti. Jim Casey naliči Isusu (čak i njegova početna slova J. C. to daju naslutiti). Jim, smrtno ranjen, izgovara Kristove riječi: »Ne znate što činite« (You dont know what you are a- dóin). Conie Rivers naliči Judi izdajniku, itd.

Očiti parabolizam nalazi se u romanu G. K. Cherstertona *Čovjek koji je bio Četvrtak* (The Man who was Thursday). U tom se djelu sve ponavlja kao u danima stvaranja. Osobe se zovu prema danima tjedana. Tko je Nedjelja? Lako je unaprijed pogoditi. Uostalom, on sam kaže: »Ja sam Sabbath, Počinak Božji.« Bog stoji iza svih ljudskih zbivanja. Cherstertonovo djelo svodi se na paradoks, ali i paradoks je jedna vrsta parabole: uspoređuje dva mišljenja međusobno protuslovna.

Taj parabolizam nije primjenjiv na Faulknerov roman *Absalom, Absalom.* Samo dobri poznavatelji Sv. pisma mogu opaziti daleku sličnost između tog romana i trinaestog poglavlja Druge knjige o Samuelu, koja govori o rodoskvrnuću Amona, prvorođenog sina Davidova (prije nego je prisvojio Bat-Šebu), koji je oskvrnuo svoju sestru Tamaru. Mogli bismo učiniti sljedeću usporedbu: Thomas Sutpen bio je David; Charles Bond, sin prve Sutpenove žene koju je ovaj otjerao, bio bi Amon; Helen, druga žena, bila bi Bat-Šeba a njihova djeca koji i ne pomišlja na Sv. pismo, nego na tragičnu sudbinu protagonista. Steinbeck se pak u *Grozdovima srdžbe* poslužio alegorijom da izbjegne naturalizam koji ipak ostaje u njegovu *Izgubljenom omnibusu* (The Wayward's Bus) i drugim romanima.

Umjetnička se proza razlikuje ne samo od svih vrsta parabole nego i od pučkih priča, basnā, koje iznose nešto čudnovato, magično. Čini nam se da u basnama prestaju vrijediti zakoni prirode. One redovito počinju sintagmom: »Bio (Bila) jednom...« Basne su omiljele kod djece i priprostog puka; njihovi su karakteri stereotipizirani. Radnja i njezin konac prilagođuju se željama čitatelja. Sintagma »bila jednom« daje naslutiti odsutnost određenog prostora

i vremena: ljudsko i nadljudsko, stvarno i magično, sadašnje i prošlo, kozmičko i zemaljsko, moguće i nemoguće — na istom su planu. Umjetnička pripovijetka, naprotiv, razlikuje ove planove i podređuje ih ljudskom planu, ali ne s nakanom da poučava ili da zabavlja, nego da sugerira neku ljudsku vrijednost. Autor može poseći za fantastičnim svijetom *(Le Petit Prince* A. de Sanit- Exuperyja) ili za stvarnim svijetom *(Sreća* P. Šegedina), ali uvijek se radi o čovjeku, njegovim borbama i porazima, ljubavima i mržnjama, velikodušnosti i egoizmu. U basni pripovjedač postaje njezinim koautorom; svaki pripovjedač je priča na svoj način. Radi se o nečemu sličnome što se u kazalištu zove »Commedia dell' Arte« (1560—1760); tu su glumci bili u isti mah i stvaraoci svojih tekstova. Umjetnička pripovijetka, naprotiv, ne može biti »ispričana«, rečena »ukratko«, nego onako kako ju je napisao autor.

U čemu je razlika između pripovijetke, novele i romana? Ne ulazim u povijesni razvitak tih proznih vrsta, niti želim nabrajati njihove »kategorije« (pikareskna, povijesna, poučna, društvena, psihološka, ljubavna, vjerska, satirična, humoristička, fantastična, itd.) koje »preceptisti« obilno pronalaze u novelama i romanima. S obzirom na to mnoštvo kategorija pitamo se da li postoji nešto zajedničko u svim vrstama umjetničke proze? Ili se pak po nekom obilježju međusobno razlikuju, pogotovu kad u španjolskom i engleskom ne postoji termin »roman«? Po mom mišljenju to se obilježje sastoji u različitom načinu pripovijedanja, a pripovijedanje (naracija) zajedničko je izražajno sredstvo svih spomenutih vrsta umjetničke proze. Način razlikovanja, dakle, sastoji se u analizi onoga *kako*, a ne *što* se priča ni *zašto* se priča neki događaj.

Pripovijetka je ispričana u »ravnom pravcu« (in linea recta) bez znatnijih skretanja u epizode (episodis — nešto što ulazi u put, umetnuto; radi se o sporednim događajima koji se upliću u glavnu radnju). Uzmimo kao primjer pripovijetku Petra Šegedina *Sreća*. Miko Pastir osjeća da jedino vrijeme daje raznolikost jednostavnosti njegova života: koza, njezino kozle, gušterica — male su epizode koje ne mijenjaju tijek Pastirova sanjarenja.

Kad pak u taj »ravni pravac« uđu značajne varijacije, ali tako da ne zasjene glavni događaj, nastaje novela (franc. nouvelle, španj. novela corta, engl. short novel). Čak su i Angloamerikanci počeli govoriti o »novella«, »nouvelle«, da bi je razlikovali od romana, »novel«. Kao primjer uzmimo opet Petra Šegedina i njegovu pripovijest *Sunce na zalazu* (koja je zapravo novela). Djed, kojega zovu »Bilakva« glavni je agens događaja: u sveopćoj prolaznosti »upleću« se sjećanja na njegovu suputnicu na brodu za Sidney; na njegovu mladenačku ljubav (tu djevojku nalaze mrtvu u drači) itd. Osim toga, tu je unuk Jere sa svojim brigama, pa zajedljivi barba Jende i drugi. Sve je prolazno »na zalazu«, iako bi dječak želio »da bude kao i njegov djed«, ali i to je časoviti zanos koji nestaje. Kao i ljubavi, mržnje i nadanja.

Kad se pak radi o događajima koji su izneseni u kontrapunktu, to jest u paralelnim ili oprečnim linijama *(Point and Counterpoint* Aldousa Huxleyja), onda se radi o romanu (engl. novel, španj. novela). Kontrapunkt se sastoji od različitih melodijskih linija koje teku istovremeno.

Takvi životni kontrapunkti ili kontrapunktističke varijacije nazočne su, npr., u romanu *Djeca Božja* Petra Šegedina. Grižnja savjesti prožima sve čine dječaka Stankana; ona postaje uzrokom njegove duševne patnje. Ali to se ne događa samo njemu nego i župniku don Petru, njegovoj suludoj sestri Marceli (da ne nabrajamo ostale, kao sakristana, učitelja, Stankanove drugove, njegova sušičavog strica Antunicu, itd.). Grijeh tu nije jasno izražen kao u djelima Grahama Greena ili Francoisa Mauriaca: grijeh ne postaje »felix culpa« i ne vodi k preobraženju i miru. Grijeh je u Šegedina nešto praiskonsko, ovijeno tajnom, kao u grčkih tragičara, ili Kafke. Usidrio se u savjesti. Monolozi

svijesti ne vode ničemu: nikakve transcedencije nema na pomolu. Moderni se čovjek vrti u začaranom krugu svojih sumnji. Sve su to jasno izražene varijacije, polifonijski sastavljene, koje oponašaju neku melodiju, kao neka muzička »imitacija«.

Pripovijest je jezgra svih ostalih vrsta umjetničke proze. Pronaći neku crtu koja bi jasno dijelila spomenute vrste vrlo je teško. Lijepo kaže čileanska spisateljica Maria Elena Gartner: »Pripovijest je melodijska linija izražena riječima.« Drugi pak čileanski pisac, Jaime Laso, tvrdi: »Pripovijest je prava maquette (skica, model) romana.«[5]

Ponavljamo: Princip razlikovanja između tih triju vrsta umjetničke proze jest način kako se nešto priča. To se može postići različitim metodama. Spomenimo samo dvije: (1) formalnu, koja se postiže opetovanjem sličnih vremena i prostora ili epizoda; preuzimanjem struktura drugih vrsta umjetnisti, kao slikarstva ili glazbe; stalnim ponavljanjem »simboličkih« gesta, predmeta ili riječi, itd. Struktura je ipak u većini slučajeva (2) slobodna, to jest služi se ne samo opažanjem nego i istraživanjem (napose u romanu koji oponaša »policijsku metodu«, kao npr. G. Greene) introspekcijom, »tijekom svijesti«, utvrđenim činjenicama, itd. »Svaki romanopisac mora pronaći svoj način izražaja. Nikakav recept ne može nadoknaditi ovo neprestano pronalaženje... Knjiga stvara svoja vlastita pravila.«[6]

Ideativni (simbolički) događaj ne smije se poistovjetiti s događajem ili događajima koji se iznose u nekom djelu umjetničke proze. On nije ni zbroj događaja ni skup epizoda koje se u njemu nalaze, kao što ni jedna metafora ili zbroj metafora ne čini bit pjesme. Bilo bi neispravno reći da je netko shvatio pjesmu navodeći samo jedan ili više njezinih stihova ili da je netko shvatio simfoniju slušajući samo jedan njezin stavak. Umjetničko je djelo organska cjelina. Roman se ne može shvatiti ako se ne pročita čitav. Ne smije se čitati »na preskok«, tražeći radoznalo kako je završio glavni junak. Pružati učenicima sadržaj romana ili novele (ad usum Delphini) znači kvariti njihov estetski odgoj i ukus. Ideativni događaj nije podijeljen ni na poglavlja ni na epizode. On je u svim njima, ali ih, u isti mah, nadvisuje.

Vrijednost umjetničke proze nije toliko u savršenom ocrtavanju »karaktera« (lica) koliko u prikazivanju djelovanja iz kojeg se otkrivaju karakteri. U drami, naprotiv, karakter protagonista ili antagonista uzrokuje događaje. Dosta se sjetiti »karaktera« (lica) Shakespeareovih ili Ibsenovih drama.

Andre Gide u romanu *Les Faux-Monnayeurs* (Krivotvoritelji novca) želi preko glavnog junaka Eduarda definirati roman. Ide u potragu za »čistim romanom« (le roman pur) što odgovara njegovoj etičkoj zamisli prema kojoj se čovjek mora udaljiti od svake privezanosti za obitelj, prošlost, sjećanja (usp. *Les Nourritures Terrestres* — Zemaljske hrane). Njegova je nakana pročistiti roman od svega što nije roman, ali takav »čisti roman« ne postoji: umjetnost ne može biti odijeljena od drugih vrijednosti (ćudorednih, vjerskih, društvenih, itd.). Takav bi roman bio »prazan«, a ne »čisti« roman. Sve druge ljudske vrijednosti postaju »predmetom« (sujet) romana; romanopisac ih preoblikuje u »apsolutne« (neovisne) znakove ili simbole. Gide, u stvari, ne piše roman (mislim na Krivotvoritelje novca) nego brani svoje estetsko-etičke pretpostavke, kao što G. Lukcacs u svojoj *Teoriji novele* služeći se novelom ne iznosi teoriju novele, nego svoju filozofiju.

Clade-Edmond Magny, francuski kritičar, kaže da pisac nekog romana »ne smije zatvoriti vrata logičkom tumačenju svojih »lica« (sur-roman ferme: Sartre, Camus, Simon de Beauvoir), niti im dati slobodu bez kontrole (sur--roman uovert: Gide), a ni upasti u zamku nekog non-roman delibere, kao što je to učinio P. Valery u romanu *Monsieur Teste*, iz kojeg su namjerno

(délibéré) udaljeni svi elementi specifično romaneskni«.[7]

I u poeziji i u umjetničkoj prozi nazočan je autorov »ja«. U umjetničkoj prozi on može biti u prvom ili trećem licu. Taj »ja« ne smije se poistovjetiti s »ja« novinarskih izvješćivanja (reportaža). Govorenje u trećem licu čini da narativni »ja« izgleda objektivnijim od pjesničkog. Ipak tu objektivnost ne smijemo shvatiti u nekom stvarnom iznošenju činjenica (kako ih npr. niže kroničar ili povjesničar). Autor (pripovjedač) uvijek se krije iza »lica« koja pričaju. A tih pripovjedača može biti više, kao npr. u Faulknerovim romanima *Dok ja umirem* (As I lay dying) ili *Absalom, Absalom.* U prvom romanu ih je 15 a u drugom su 4. U biti tu je samo jedan pripovjedač: W. Faulkner. Događaj u umjetničkoj prozi nije samo dokument nečega što se dogodilo. On u isti mah postaje »znakom« nečega što nadilazi prostor i vrijeme u kojima je događaj smješten.

Dok nam se poetski »ja« čini potpuno subjektivan, a onaj u umjetničkoj prozi čini da nije autorov, dotle dramatski »ja« izgleda da je potpuno neovisan o autoru. Nastaje tako postupna desubjektivizacija u odnosu poezije, proze i drame. Ima, doduše, monologa i u drami, ali to je zapravo prerušeni dijalog. Sjetimo se u tom smislu npr. drame E. O'Neila *The Emperator Jones.*

Rekli smo već da treba razlikovati metafore u poeziji od onih u romanu ili u drami. U poeziji je metafora vrijednost za sebe, nije podložena ničemu, dok ona u prozi služi lakšem razumijevanju nekog događaja (snijeg, npr., u *Symphonie Pastoral* A. Gidea sugerira čistoću i prostodužnost Gertrudinu). U drami ona želi pojačati smisao radnje, napose u ekspresionističkom teatru Georgea Kaisera. U njegovoj drami *Od jutra do ponoći* grana jednog stabla koja odnosi šešir protagonista ili orkan što raznosi snijeg odrazuju duševno stanje glavnog junaka.

Mogli bismo još govoriti o transpoziciji vremena i prostora, to jest o proznom asinkronizmu i asinkorizmu, ali o tome sam pisao na drugom mjestu.[8] »Događaj svojstven romanu uključuju pojam prošlosti, onoga što se već dogodilo, ali dopušta romanopiscu da se igra s vremenom i prostorom. Prošlost može biti ispričana kako on to želi; roman nije mehaničko-vremenski slijed događaja (to bi bio sinkronizam) niti su prostori stavljeni u njihovoj prirodnoj susljednosti ili dodirljivosti (to bi bio sinkorizam). Da se vrijeme i prostor pretvore u život, u intuirani osjećaj, romanopisac skraćuje, zgušnjuje, rasteže, vraća natrag, preskače ili anticipira vrijeme: kreće se u vremenskim spiralama ili u kružnicama: postavlja usporedo ili sjedinjuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Prostor se tako zatvara ili otvara, umanjuje ili uveličava pred ovim dinamizmom: prestaje biti neutralnim i homogenim skloništem kako bi mogao ući u simbiozu ili otvoreni sukob s ljudskim bićima koja se u njemu nalaze... U svakom proznom umjetničkom djelu iza događaja stoji neka novost koja otkriva pozadinu transcedentnoga u svakodnovnom životu, koju ne može otkriti ili opisati neka kronika ili reportaža.«[9] A to je ono što smo nazvali »epifanijom«.

BILJEŠKE

1. Usp.: *Encyclopedia Collier's*, vol. 17, str. 697.
2. Usp. Jacques Madaule: *Graham Greene* (u španj. prijevodu Desclee de Brower), Buenos Aires 1959.
3. Wolfgang Kayser: *Interpretacion y analisis de la obra literaria*, Madrid, Gredos, 1954, str. 200.
4. Usp. Henry Seidel Canby: *A Study of Short Novel*, New York, H. Holt, 1913, str. 46. — Robert L. Welker & Herschel Gower: *The Sense of Fiction*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall, 1966, str. 48.

5. Usp. *Antologia de nuevo cuento chileno.* Uredio Enrique Lafoureade, Santiago de Chile, Zig-Zag, 1954.
6. Alain Robbe-Grillet: *Pour un nouveau roman*, Paris, Gallimard, 1963, str. 12—13.
7. Claude-Edmond Magny: *Histoire du roman francais depuis 1918*, vol. 1, Paris, Du Seuil, 1950, str. 229.
8. Raimundo Kupareo: *Tiempo y especio novelescos*, »Aisthesis«, Santiago de Chile 1968, br. 3, str. 11—43.
9. Radoslav Ivelić: *Sistem Estetike Rajmunda Kuparea*, u knjizi R. Kupareo: *Umjetnik i zagonetka života*, Zagreb 1982, izd. Kršćanska sadašnjost, str. 242—243.

Šimun MATIJA

JA niječno

Buktinja u meni

Što li sam kad nisam
ono što jesam?

Pod nebom svojim
padobranac

Na ognjištu rodnom
izluženo drvo

Unakrižnost u očaju

Nada u bespuću

Put u beznađu

Buktinja pri kraju

JA

niječno

Ivo BALENTOVIĆ

Zaboravljeni hrvatski književnik Mato Blažević

(U prigodi netom minule 30-godišnjice smrti)

Tko je bio Mato Blažević? Pitanje je donekle čudno ali ipak umjesno, k tome i vrlo karakteristično za današnje vrijeme tolikih naglih mijena i promjena, užurbanog tempa i nesentimentalnog odnosa prema mnogim pojavama i ljudima iz jučerašnjice, koja i nije toliko daleko kako se to na prvi pogled čini.

Mato Blažević

Mato Blažević, (1893—1953) književnik, djelomično je i »tragična figura« našeg kulturnog života jer je svoje skromne ali vrijedne uspjehe ostvario u prijelomnim godinama, u burno doba, što znači uoči drugog svjetskog rata —kad se pojavljuje prva njegova knjiga *»Zaboravljeni grobovi«* (1937) — i u finišu rata — kada mu izlazi roman *»Izgubljene bitke«* (1944). Poslije toga, iako živ i prisutan, no živeći u »dubokoj provinciji«, u Bosanskom Šamcu, potonuo je u sivilo zaborava, dulje je vrijeme pobolijevao a umro, je navršivši jedva 60 godina života, osamljen i razočaran. I nakon smrti prešućivan je i zaboravljen.

Književna ličnost Mate Blaževića ipak je donekle izuzetna, pa već i samo zbog toga zanimljiva. Blažević je bio po zanimanju brijač i književnim se radom bavio godinama uza svoj brijački posao. Prvom njegovu romanu prethodile su kratke priče što ih je objavljivao u nekim pokrajinskim listićima (u kojima i koje, nije točno utvrđeno), ali jedan veći broj i u beogradskoj »Politici«[1] povremeno, za vrijeme urednikovanja kritičara Živka Milićevića. Međutim, da je Mato Blažević, bosanski pisac, bio preskakivan i prešućivan, hotimice ili slučajno, ili i jedno i drugo, potvrđuje činjenica da suvremeni bosanski sastavljači različitih bibliografskih pregleda nemaju o njemu, začudo, pojma. Tako u sarajevskom »Životu« (br. 11—12, 1978) u bibliografskom prilogu *Pisci BiH u međuratnoj »Politici«* (iz pera Mire Miljanović) ime Mate Blaževića, višegodišnjeg suradnika »Politike« upravo u međuratnom razdoblju, uopće nije spomenuto! U istom časopisu br. 11—12 za g. 1979. i u istovrsnom prilogu Veselka Koromana *Bio-bibliografija starijih hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine*, također nema spomena o Blaževiću. Uzrok tome zaista čudnom prešućivanju, pomalo i neshvatljivom, gotovo da i ne postoji. Činjenica je, međutim, da imena Mate Blaževića nema ni u jednom časopisu ili novinama koje izlaze na teritoriju Bosne i Hercegovine, od svršetka rata pa do danas. Jedini napisi o tom hrvatskom piscu s bosanskog terena objavljeni su u hrvatskim (slavonskim) listovima: osječkom »Glasu Slavonije« g. 1953. iz pera pisca ovih redaka (»Jedan zaboravljeni književnik«), kao i u osječkoj »Reviji« (br. 3, 1963) iz pera prof. Dionizija Švagelja. Pisac ovoga članka objavio je u posebnoj brošuri kraći prikaz književnog rada Mate Blaževića pod naslovom »U znaku brijačkog tanjura« (Vinkovci, 1963). To je dakle i jedino što je o piscu objavljeno u povodu desete godišnjice njegove smrti.

U posljednje vrijeme u Bosanskom Šamcu javila se tiha inicijativa za oživljavanje uspomene na zavičajnog pisca Blaževića. Pokrenuo ju je pjesnik Rajko Krsmanović dok u Slav. Brodu istovremeno mladi bibliograf Stjepan Blažanović prikuplja podatke iz piščeva života, a to isto radi i prof. Franjo Šerić iz Modriče. Te su akcije, međutim, suviše skromne i lokalnih razmjera (premda zaslužuju pohvalu!) i po njima ni šira javnost, ni ljudi od pera i kulture u centrima neće saznati za Matu Blaževića.

Blažević je rođen u Slavonskom Šamcu g. 1893. u siromašnoj obitelji ciglanskih radnika. U rodnom je mjestu izučio brijački zanat i poslije radio u Sarajevu kao kalfa u frizerskom salonu Nikole Petrovića, kamo su, prema Blaževićevim zapisima, svraćali i mnogi političari i književnici, kao Aleksa Šantić, Nikola Kašiković (urednik »Bosanske vile«), Petar Kočić i drugi; u jednoj prigodi čak i Tomaš G. Masarik. Bilo je to potkraj prvog decenija ovoga stoljeća. Poslije je krenuo u »fremtovanje«, otputio se do Münchena, zatim do Venecije, tu se u hotelu »Lido« zaposlio kao frizer i upoznao s crnogorskim ministrom Martinovićem. On ga je poveo sa sobom na Cetinje, gdje je Blažević postao dvorski brijač i vlasuljar kralja Nikole. No nije se na Cetinju dugo zadržao. Već nakon godinu dana vraća se u Sarajevo, tu je istaknuti sindikalist, jedan je od osnivača radničkog društva »Proleter«, pisac prvih članćića u »Glasu slobode«. Kad je izbio prvi svjetski rat, već s prvim mobilizacijskim valom zahvaćen je i Blažević. Ubrzo je upućen na talijansko bojište. Ondje, u paklu bitaka i loma, počinje ispisivati svoje prve teke, stvarajući (u stalnoj sjenci smrti) kostur svog budućeg antiratnog djela »Zaboravljeni grobovi«. Taj njegov roman, bolje reći roman-kronika, kojega je napisao slučajno ostavši živ, za prvih godina kraljevske Jugoslavije, godinama nadopunjavan i dotjerivan, doista je plaćen životom i mladošću.

Svojim kratkim pričama u »Politici« zainteresirao je Blažević za svoj rad urednika (kritičara) Živka Milićevića, stupio s njime u vezu, poslao mu rukopis svoga djela i Milićević je (1936) rukopis uvrstio u biblioteku »Naša knjiga« koju je uređivao u izdavačkoj kući Gece Kona. Roman su lektori preveli s ijekavice na ekavicu, i s proljeća 1937. izišao je štampan ćirilicom u nakladi od dvije tisuće primjeraka. Pisano živo, vjerno, dojmljivo, djelo je kao istinita kronika jedne krvave stvarnosti naišlo na vrlo dobar prijem čitalačke publike, dobro su ga primili i neki kritičari, dok su ga neki primili sa skepsom jer su ga smatrali početničkim djelom čovjeka koji je po zanimanju brijač. Među prvima je o knjizi pisao prof. Umberto Urbani (poznati talijanski slavist) u tršćanskom dnevniku »Il Picolo« (1937), Vladimir Đ. Babić u »Glasniku rez. oficira i ratnika« (1938) i Đuro Gavela u zborniku »Prosvete« (1939). Neki su recenzenti pisali o knjizi s naslovima jeftine senzacije, kao R. Filnik u »Vremenu«: »Zaboravljeni grobovi, roman koji je napisao berberin iz Šamca«, ili Milan Šantić u »Politici« »Kako je jedan berberin zakoračio u književnost«, ili anonimni AN u »Pravdi« »Mato Blažević, pripovedač i nosilac nagrade Akademije po zanimanju frizer ima najlepše mišljenje o našim izdavačima«, itd. U stvari »Zaboravljeni grobovi« su vrijedno književno djelo i u toku godine izlaženja nagrađeno je novčanom nagradom Srpske kraljevske akademije nauka u Beogradu. Knjiga je i te sljedeće godine bila neke vrste bestseler. U prigodi desetogodišnjice piščeve smrti Dionizije Švagelj napisao je o njoj: »U svim stranicama zrači poezija humanizma, mada je roman rođen kao roman stresa. Djelo je postalo jedinstvena ratna monografija. Blažević je više od Jakovljevića u 'Srpskoj trilogiji' dokazao ispravnost Brechtove teze: istina je konkretna.«

Za djelo su se u to vrijeme počeli zanimati i neki inozemni izdavači, ali zbog nadolaska rata nisu mogle biti ostvarene nakane da se roman prevede na njemački (za Švicarsku) i na talijanski jezik za milanskog izdavača.

Drugo djelo Mate Blaževića »Izgubljene bitke« objavljeno je među izvanrednim izdanjima Matice hrvatske, kao prvonagrađeni rukopis na ratnom književnom natječaju. Taj roman opis je jalovih borbi seljaka na obalama rijeke Bosne koja im odnosi žetve, sav trud i muku, pa i samu zemlju, cijele komplekse plodnih oranica. Knjiga se sastoji od dva dijela a pisac je kasnije napisao i treći koji, međutim, nije ni do danas objavljen. Ne zna se, štoviše, ni gdje se rukopis nalazi i da li još uopće postoji.[2]

Uglavnom i ukratko, književni opus Mate Blaževića čine te dvije knjige, dok bi skupljene priče (pisane koncizno, nabijene radnjom i vrlo sočna jezika) iznosile jedan tom. Tri toma u svemu. A iza ta tri toma skriva se jedan skrhani život, godine pobolijevanja, mnogo planova, nešto započetih i nedovršenih radova i tada: smrt.

Mato Blažević umro je 1953. g. u Bosanskom Šamcu, tiho, samo ga je nestalo iz mahala u kojima se onako skroman i povučen kretao više od četiri decenija. Nakon njegove smrti nitko nije ni pomislio na ponovno objavljivanje koje od njegovih dviju knjiga ili pak na skupljanje širom razasutih priča. Čak su i pokušaji da se o njemu progovori na stupcima pojedinih sarajevskih listova ostali jalovi. A danas, vidjeli smo na početku ovog kratkog osvrta, tamo i ne znaju tko je Mato Blažević. Pa ni u Zagrebu nikada se nitko nije zainteresirao za Matu Blaževića: čiji je on pisac, i kamo zapravo pripada? A proteklo je punih trideset godina od piščeve smrti.

BILJEŠKE

1. U potrazi za podacima o kratkim pričama Mate Blaževića prof. Franjo Serić iz Modriče uspio je ustanoviti da su u vremenu od g. 1937. do 1940. u »Politici« objavljene sljedeće priče: *Vidovdanska priča, Grešnik, Muva, Kod Čačka 1915, Pogrešna strategija, Ratno siroče, Slučaj Gligora Kekića, Kapetan Andra priča, Bekerov zapis, Dva sveta, Ljudi su to..., Amanet, Obmana, Prijatelji Ivana Gradinca, Nešto ipak ima* i *Na ravnoj nozi*. Prvih šest priča objavljeno je 1937. g. daljih osam 1938. a posljednje dvije 1940.

2. Supruga M. Blaževića Regina, koja je umrla u Bos. Šamcu prije nekoliko godina, pričala mi je da je rukopis nastavka »Izgubljenih bitaka« poslan u Sarajevo, odmah poslije rata, republičkom izdavačkom poduzeću, no tamo se vjerojatno izgubio jer niti je objavljen, niti je vraćen.

Mato BLAŽEVIĆ

Vuk

Dogodilo se to upravo one godine, kad sam pošao u školu. Naša kuća, ili bolje da kažem koliba, u kojoj smo prebivali, nalazila se daleko izvan našeg naselja, u polju, okružena šumarcima iz kojih je tako često dolazio urlik vukova. A ti vukovi, pravili su mojim roditeljima mnogo brige i neprilika. S jeseni, dok putovi još nisu bili zavijani snijegom, izlazila bi najstarija sestra i po dva kilometra u susret, kako bi me na povratku iz škole dočekala i prihvatila. Hvatala me tada za ruku i žurila natrag u pravcu naše kuće. Vazda me čudila ta njena žurba. Moje su noge tada bile još prekratke da bih mogao bez napora slijediti njene brze korake, već sam morao poput ždrebeta cijelo vrijeme kaskati pokraj nje i slušati odmjereno kucanje početnice i tablice što je dolazilo iz prtene školske torbice obješene mi preko vrata.

Molio sam je:

— Nemoj, seko, toliko žuriti. Ne mogu više trčati.

— Još malo — tješila me ona i nastavljala hod istom brzinom.

Iz šumarka desno i lijevo od puta čuli smo više puta urlik... otegnut... promukao i neugodan. Ja sam držao da su to psi što lutaju poljima i nisam mogao objasniti zašto je ona u takvim slučajevima još jače stezala moju ruku i počinjala i sama trčati.

Tako su mi jednom prilikom udarile suze na oči, htio sam već jauknuti. Podignem pogled da je zamolim neka malo stane da odahnem, ali kada sam vidio kako zaplašeno zvjera očima preko polja i silom me vuče za sobom, odmah sam odustao od toga.

— Čega se plašiš, seko? — pitao sam je.

I ne pogledavši me zadihano je odgovorila:

— Zar ne čuješ? To je vuk! — I trčala je dalje.

Široka, nabrana suknja lepršala je iza nje i motala se oko mojih nogu. Pokušam osloboditi ruku, ali mi to nije uspjelo. Sestra me je još grčevitije stezala i vukla.

Obično smo u prvi suton bili kod kuće. Otac bi brzo iza toga s drvljanika unio sjekiru, zamandalio vrata i još ih iznutra podupro velikom cjepanicom.

Onda je pao prvi snijeg. Zima je bila kruta. Otac bi ujutro dohvatio sjekiru i prvi izlazio u dvorište koje je bilo puno tragova vučjih šapa. Čuo sam kako majka govori sa sestrama da su cijelu noć slušali urlik oko kuće i da ih je hvatao strah... Što se mene ticalo, ja nisam čuo ništa. Osjećaj straha meni je tada bio još nepoznat. A i čega sam se trebao bojati kad je uz nas bio otac! Moje vjerovanje u njegovu neograničenu snagu i zaštitu bilo je jače od straha pred zvijerima.

U takvim danima pokušali su da me odvrate od odlaska u školu.

— Danas ne možeš ići — govorio mi je otac.

Naslućivao sam njegove razloge iako ih on nije uopće spomenuo. Rekao sam molećivo:

— Pusti me, tata, da idem. Ja se ne bojim.

On me je čudno promatrao. Kao da ga sada gledam. Visok, krupan, rumen u licu, s gustim crnim brkovima povijenim preko usana. U blagom pogledu kojim me je obuhvaćao vidio sam njegovo kolebanje.

— Onda se spremaj... ja ću te ispratiti komad puta — rekao je.

Majka me je spremila i utoplila. U torbicu kraj početnice stavila mi je komad kruha i mali lončić sa šljivovim pekmezom. To mi je obrok za podne.

I mi smo krenuli. Otac je s velikom toljagom u ruci prtio snijeg ispred mene sve dok se ne pojave krovovi varoških kuća gdje je bila škola, a onda bi se vraćao natrag. Rastanak se obično dešavao kod goleme stogodišnje topole pokraj puta; na njoj se visoko gore među rašljama nalazio pričvršćen neki znak sličan krstu, za koji su bile vezane nebrojene bajke o vilama i utvarama.

Ali jednoga dana... putovi su osvanuli pusti i zavijani... Vjetar je šibao i urlikao. Tu noć vukovi su oko naše kuće neobično jako urlali. Čak sam ih i ja čuo. Otac se spremio, majka me utoplila i mi smo pošli. Toga dana otac me zbog duboka snijega pratio i dalje od stare topole.

— Hajde sa srećom — rakao je i propustio me ispred sebe.

Dugo sam išao. Snježni zameti bili su na mjestima toliko duboki da sam u njih zapadao sve do prsiju. Zastajkivao sam svaki čas da se odmorim i pri tome se uzaludno okretao da vidim hoće li s koje strane naići živo biće da mi pomogne. Nigdje nikoga. Prešao sam još komad puta i stao. Ne znam pravo jesam li već toga časa bio uznojen ili me je znoj oblio kad sam spazio tko mi se iz šumarka s lijeve strane primiče. Bio je to rijedak primjerak vuka, barem koliko sam mogao ocijeniti po snažnom vratu i velikoj glavi iz koje se na mahove pružao dugačak crveni jezik. Stajao sam kao zakovan na mjestu i promatrao kako se zvijer u velikim skokovima odbacije preko snijega da mi presiječe put. Razmak između nas bivao je sve manji, i na posljetku je vuk zastao, valjda zbog predaha u jarku što se pružao kraj druma. Tada sam vidio ono što mi se kroz cio život usjeklo u sjećanje: iz snijega je stršala koščata glava s iskešenim zubima i s dva krvava oka koja su me pogledom proždirala.

Nije se imalo kuda. O bježanju kroz duboki snijeg ni govora. Zavukao sam ruku u torbicu i izvadio nožić. Bila je to minijatura nožića, više igračka nego oružje za borbu s vukom. Zamišljao sam da će vuk u dva skoka biti preda mnom, onda će zinuti što može više a ja ću mu kao onaj mališan iz priče brzo gurnuti šaku s nožem u grlo.

Moja promrzla ručica stezala je oružje. Onda je uslijedio njegov prvi skok koji ga je zanio u duboki zavijani jarak. Za trenutak je nestalo vuka pod

snijegom. Kad je izronio i otresao glavu, bio je zaplašen onim što ga je snašlo. Napregao je snagu da svlada strminu jarka i da se dokopa druma na kojega sam sredini stajao. Grebao je prednjim šapama po snijegu i propinjao se dok na kraju nije uspio. Još jedan skok i mi smo stajali na dva-tri koraka jedan pred drugim.

Podigao sam ruku s nožem uvis i čekao. Pogledi nam se sretoše. Vuk mi je prvi pokazao oštre zube i pustio glas koji je ličio na režanje, zatim je dašćući razvalio čeljusti i isturio jezik. Učinilo mi se da na svom licu osjećam taj vreli dah koji je zaudarao na strvinu.

Toga časa počelo mi se pred očima magliti. Vučja je glava rasla i bivala sve veća i veća, u ušima mi je zujalo i ja poželih da sjednim... da se odmorim... da zaspim. Možda sam se poljuljao jer je golema glava preda mnom zarežala i pomakla se. Odnekud iz daljine dopre mi do ušiju zveka praporaca... Kako su to bili divni zvuci. Najljepša glazba koju sam ikad u životu slušao. Trgnem se. Vuk je strigao ušima i upirao pogled nekud iza mojih leđa. Još jednom me pogleda, ali je taj pogled bio uznemiren i zaplašen. Okrene glavu i uvuče je u vrat da mu je samo njuška virila, a onda je uslijedio skok. Veliko snažno tijelo poletjelo je naglavce u jarak s druge strane druma. Ovaj put je samo rep stršao iz snijega, vrtio je njime velikom brzinom i udarao lijevo i desno po strani da je snijeg oko njega naveliko prašio.

Oslobođen blizine strašnog protivnika, okrenem se. Ispod stare topole jurile su saonice, zveka praporaca na konjima bila je sve glasnija. Pogledam ponovo u jarak. Mjesto dlakave repine vidio sam cijelog vuka kako u skokovima odmiče preko polja a s vremena na vrijeme okreće glavu i kao da žali za izmaklim plijenom. Iza mene je dopirala uzbudljiva vika:

— Uha! Ha! Uha!

Bio sam spašen. Saonice naglo stadoše kraj mene. Konji su uznemireno rzali i očima zvjerali na mjesto gdje je vuk preda mnom stajao. Iskoči seljak u gunju. Dohvati me ispod pazuha i ubaci u saonice. Nešto su me pitali, ali ja sam se samo tresao i cvokotao zubima.

Moram priznati da otac nije nikada doznao za ovaj moj susret s vukom. Nisam mu to smio odati.

S. Marija od Presvetog Srca

Prebirem zrnca...

Prebirem zrnca pijeska
s obala morskih...

Tražim samo školjke...

Jer imaju sjaj...

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Dio Matkove biografije

I

Svi su ga poznavali kao poštenog čovjeka a poštivali su ga toliko koliko su poštivali poštenje. Lepršao je između ljudi kao leptir, tražeći u njima njihov ljudski sok i miris. Cestom poštenja išao je mirno i sabrano iako je bio napadan od žene i djece. Od inkasatora i zakona, od vremena i ljudskih navika. Ako se ponekad i uzrujao, onda je to bio samo taktički potez zbog obrane.

Novaca nikada nije imao toliko koliko su drugi mislili da mu treba. Zato se prema kućnom budžetu uvijek odnosio domaćinski — u okviru osjećaja za mjeru i realnost.

Nemir, svoga podmuklog neprijatelja, svladao je hladnokrvnim i strpljivim otporom, optimizmom i nadmoćnim osmijehom.

Stvari nije uzimao onakvima kakve jesu, dakle konvencionalno, nego onako kako ih je on vidio; jer sve je oko sebe sobom tumačio.

Robovao je poštenju onako kako je Leverkühn Thomasa Manna robovao glazbi. Na sličan način poštenje je bilo njegova prva i posljednja ljubav, njegovo prokletstvo i njegova sreća. Nedostajala mu je samo Leverkühnova ironija i nadmoć.

Kao čovjek nikad nije bio neugodna tajna, opasan zvuk, očajnički potez, ugašeno svjetlo, teški i prijeteći oblak. Kroz život je išao kao lijepa melodija koja je dolutala iz dalekog i čudnog svijeta.

U njemu nije bilo tuge i zavisti, neobičnog otrovnog vremena. Umjesto toga dominirala je prirodna ljudska dobrota. Ljude je cijenio kao ljude, a ne prema položaju, automobilu, mjesečnoj zaradi, stroju za pranje rublja, televizoru u boji, vikendici, tepisima i foteljama u stanu, boračkom stažu iz rata i zaduženjima u društveno-političkim organizacijama.

Bio je nenametljiv i skroman, pitom i pristupačan, dobar i naivan, iskren i otvoren, plemenit i staložen, human i miran. Iza sebe je ostavljao tragove nade i strpljenja, unutrašnje i vanjske oslonce. Njegov cilj bio je da bude takav kakvi bi drugi ljudi trebali biti.

Nije djelovao kao slika čovjeka nego kao slika mogućeg čovjeka, kao planinski izvor i putokaz u pustinji.

Njegova veličina bila je u tome što je ljude oko sebe vraćao u opustjele predjele čovjeka, što je dobrotom hrabrio sve oko sebe i što je osvjetljavao sve čega se dotaknuo.

Nije bio surov i puzav, buntovan i lukav pa se teško snalazio, ali snalazio se — kao što se snalaze valovi na uzburkanom moru.

Više je poznavao tuđe nego svoje strepnje pa ga zato nije mučilo vrijeme u kojem je živio. U njegovu životu nije bilo praznine koju nečim nije mogao ispuniti.

Primjećivao je apsurdnost i antilogičnost života a spašavao se čuđenjem i ponašanjem, bijegom u moralne oblake, velikim gestama i riječima, djelima i zaboravom.

Nije bio čovjek po mjeri svoga vremena i svijeta, ali su ga ipak svi oko njega poštivali, čak i onda kad su ga ismijavali i ogovarali, preskakali i zaobilazili.

Posjedovao je unutrašnje blagostanje duha i reda, bogatstvo mira i dobre volje, smisao za društvenu pravdu i moralnu dosljednost. Nikakve nevolje i nevaljalštine nisu ga mogle izgurati iz njegove kolotečine.

Uvijek su ga progonile iste teme: novac, cijene, oskudica, žurba i nesporazumi ali nikad nije dozvolio da ga one ozbiljno pokolebaju. Nije mu bilo lako jer je u općoj pohlepi za novcem bio klas na vjetru i početak bez početka. A mogao je izdržati samo zato što je imao srce od sunca i tijelo od granita.

Svatko nečim mora ispuniti svoj život: dobrotom, poštenjem, radom, prevarom, zločinom, grubošću, lažima ili nečim drugim što je sposoban da izmisli. A on je svoj život ispunio mogućnošću da izdrži pritisak oskudice, ljudske pokvarenosti i svoga doma.

Da je bio drugačiji, pokvario bi svoju predodžbu o sebi, izgubio bi svoje osjećanje svijeta i bio bi nesretan.

Bio je čudo od čovjeka ali nije mogao drugoga pretvoriti u čudo.

Bez njega i njemu sličnih mrak bi u ljudima bio gušći.

Što ga je tjeralo da bude čovjek? Neke racionalne stvari ili unutrašnja potreba da se bori za svoj identitet, za svoju ljudsku uvjerljivost?

Tko će znati zašto je rijeka uvijek samo rijeka, a drvo uvijek samo drvo? Priroda bi mogla odgovoriti ali s njom ne znamo razgovarati, pa nam ostaje da nagađamo i da se varamo.

II

— Kakav si ti čovjek? — rekla je Matkova žena jedno jutro kad je po kući pokupila posljednji sitniš za kruh. — Ne znaš se okrenuti. Nisi sposoban da zaradiš još nešto osim plaće. Vidiš da se od plaće ne može živjeti.

— Vidim, ali ne znam što bih mogao učiniti.

— Drugi znaju što se može učiniti.

— Ne znaju svi.

— Ne znaju samo oni koji su nesposobni i nesnalažljivi kao i ti.

— Pronađi posao pa ću raditi.

— Ni drugima žene ne pronalaze posao.

— Drugi imaju više sreće i bolju ženu, pa im je lakše.

* * *

— Tata, imaš li novaca? — pitala je kćerka.

— Nemam.

— Fino. Ti nemaš novaca a ja nemam cipela. Sitnica.

— Ima i drugih stvari koje nemaš. Ne može čovjek sve imati. Netko ima više a netko manje. Ni svi prsti na ruci nisu jednaki.

— Ti se rugaš a sve moje kolegice su bolje obučene.

— Odjeća ne čini čovjeka čovjekom. Ni najbolja odjeća ne može sakriti zlo i prljavštinu u čovjeku.

— Nevenka je dobila novi krzneni kaput.

— Lijep si mi primjer dala. Ja nisam Nevenkin tata. Ja ne švercam i ne kradem. Vidjet ćeš ti kako će oni svršiti.

— Ti si lud! — rekla je žena. S kojim pravom pljuješ na čovjeka koji se zna snaći?

— Ja živim pošteno i prema svojim mogućnostima.

— Pošteno! — dobacila mu je žena posprdno. — Razmećeš se poštenjem kao da ono nešto vrijedi. Od njega samo boli glava.

— Hoćete li da dospijem u zatvor? — upitao ih je prijekorno.

* * *

— Sjajno! Imam ideju! — rekao je sin. — Gospode, što imam ideju! Samo nižem kompliciranе radnje i roman raste dok god trebam novaca.

— S tobom nije sve u redu.

— Tata, sve je sa mnom u redu. Nije u redu ovaj svijet oko nas. Uostalom, slušaj naslove: Zločin u kupaonici, Muž na službenom putovanju, Rasprodaja masovnih sastanaka, Nevolje sustanara, Seljaci i socijalizam, Vječni zanat i policija, Droge u podzemlju, Borci i privilegije.

— Sine, to su gluposti. Kad ćeš početi nešto ozbiljno raditi, nešto čega se neću stidjeti?

— Tata, nisu to gluposti. Ti to ne razumiješ. Svi se muče da izmisle nešto zanimljivo i napeto, što nije šund i što je u vezi s našom suvremenom stvarnošću. Ja sam pronašao formulu za tu literaturu.

— E, moj sine, nikad od tebe neće biti ništa.

— Kažem ti da ću uspjeti. Svaka knjiga imat će barem trideset poglavlja a svako poglavlje svršavat će napeto i nerazumljivo. Na završetku uvijek će iskrsnuti novi događaji koji će čitaoce zbuniti. Počet ću, na primjer, s kucanjem u stanu i sa zamaskiranim čovjekom koji na neobjašnjiv način dolazi iz druge sobe, a ne kroz prozor. U drugom poglavlju opisat ću ženu koja ispituje mrlju na muževljevim hlačama i koja će, čuvši pucanj, pogledati kroz prozor, kriknuti i pasti onesviještena. I tako dalje. Razumljivo je da ću najčešće upotrebljavati riječi: mrak, nož, krik, brakolomstvo, ljubav, špijun, reakcija, sud, sloboda, fašizam, dekadent, radnik, malograđanin, narod. Tu nema misli, ali misao ionako danas nikoga ne zanima, osim one koji su zaduženi i plaćeni da misle.

— Okani se ćorava posla i radi nešto normalno.

— Tata, tebi je to smiješno jer si ti smiješan u ovom smiješnom vremenu. Tvoj je program: biti, a ne: imati; a moj je program: biti i imati.

— I moj je program: biti i imati, samo ne na tuđi račun i pod bilo koju cijenu. Do svoga biti i imati ja neću da dođem kao pustolov.

— Tata, svi smo mi pomalo pustolovi koji se nadaju da će pronaći svoju zlatnu žilu uspjeha i postati nešto, često i preko noći.

— Nesretni sine, slomit ćeš vrat jer nasrćeš na politiku.

— Ne boj se. Ja imam ideje a to je najvažnije. One vrijede i onda kad ne vrijede; nitko ih ne može zabraniti, oporezovati, protjerati, zamijeniti, zatvoriti ili otpustiti s posla.

— I kod nas postoje društvene razlike. Bolje ti je da u njih ne diraš.

— Postoje razlike ali ne postoje klase. Pa nećemo valjda ljude u tramvaju podijeliti na klase: klasu onih koji sjede i klasu onih koji stoje; nećemo ljude dijeliti po vikendicama, automobilima i visokim plaćama, po privatnom obrtu i političkoj funkciji. Ta sve su to naši zlatni građani. Kod nas razlike i suprotnosti proizlaze iz razlika i suprotnosti a ne iz klasa kojih napokon i nema jer smo besklasno društvo.

— Jesmo li doista besklasno društvo ili samo govorimo da smo besklasno društvo?

— Kod nas nema onih koji ekonomski i politički vladaju, nema ugnjetenih i eksploatiranih pa nema ni suprotnih interesa; kod nas je ukinuta privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju, svi vladaju i svi su slobodni pa nema ni klasne borbe.

U prisutnoj ironiji ležale su istine s kojima su se mogle složit samo brbljane i naivne ptice.

* * *

Porodični razgovor prekinula je galama na stepenicama.

Izašli su na hodnik i prisustvovali rješavanju životne priče koja nije bila riješena. Zanimao ih je svijet koji je u svoj bezdan trčao naglavce kao specijalna društvena metafora i sa svim obilježjima jeftinog besklasnog društva.

Pred otvorenim vratima susjednog stana svađale su se tri žene zbog useljenja. Svaka je htjela useliti i drugim je dvjema osporavala pravo na useljenje. Padale su psovke i uvrede. Cijela kuća se sletjela. Našao se tu i stambeni referent. A netko je doveo i milicionara. Kad je proslava, nek bude veselo.

Žene su vikale i turale jedna drugoj pod nos dozvolu za useljenje.

— Moj je stan!

— Moj je!

— Moj je!

— Ja sam ga platio. Stan je moj! — rekao je muškarac koji je do tada šutio i pratio igru.

— Ded sad riješi! — rekla je prva žena stambenom referentu.

— Ajde riješi! — rekla je druga žena. — Zašto sam ja s tobom spavala?

— Vrati novac! — rekla je prva žena.

— Šta kažeš sad? I ja sam s tobom ležala! — rekla je treća žena. — Nije me stid. Nisam imala novaca i platila sam onim što sam imala.

— Ovdje će pasti glava ali ja ću se useliti — rekao je smrknuti muškarac. — Na mojoj je dozvoli najnoviji datum.

— Nitko se neće useliti! — viknuo je stambeni referent. — I vas, i vaše stvari, i vaše dozvole treba izbaciti na ulicu. Ovdje se radi o zabuni! Druže, izbacite ih napolje — obratio se milicionaru, shvativši da će jedino drskošću riješiti taj slučaj.

Gužva je dugo trajala i napokon se nitko nije uselio.

Četiri ljudska prava su pogažena, četiri istine su ostavile ružne tragove — svejedno je da li u klasnom ili besklasnom društvu.

* * *

Knjigovođa Matko Plemenčić povukao se u stan i rekao je ženi:

— Eto vidiš do čega dolazi kad je čovjek snalažljiv. Taj stambeni referent spavao je s dvije žene a od treće žene i muškarca uzeo je novac. Prevario je ljude, zloupotrijebio je položaj i oštetio je ugled vlasti. Skupo će to platiti.

— Bio je nezasitan pa neka strada — rekla je Matkova žena. — Zar mu nije bilo dovoljno da od jednog čovjeka primi novac!

— Ti odobravaš kriminal koji nije primjećen. Tu se radi o poštenju. A čovjek bez poštenja nezasitni je lopov.

— Shvaćaš to previše tragično — branila se žena. — Pogledaj tko danas živi pošteno, osim onih koji su nesnalažljivi i silom prilika pošteni. Misliš

ti da kradu samo oni koje sud registrira kao kradljivce? Koliko ih ima koji kradu a da to nitko ne zna! Najviše kradu oni koji mogu krasti... Čitaj novine pa ćeš vidjeti.

— Mnogi legalno kradu — upleo se sin u razgovor.

— Ti ništa ne znaš! — prekorio ga je i omalovažio otac.

— Ne brini ti, znam ja dosta. Eto, uzmi državu. Ona je preuzela ulogu, povlastice i prava privatnih kradljivaca. Čovjek je razvio različite oblike društva, otkrio je nove naslove i svirače ali nije preuredio samog sebe. Stare klase je uništio i stvorio nove — lošije i pohlepnije. Otrcani i poznati sistem krađe zamijenio je novim i rafiniranijim sistemom. Svi kradu i svi se otimaju za bolje položaje da mogu više krasti. A krade i država — samo sistemski i stručno. Država je oblik pravne krađe. Ona je najveći kradljivac.

— To su gluposti! Kako možeš tako nešto naglas govoriti!

— Tata! Kažeš da su to gluposti. Dobro, ali na tim glupostima počiva društvena istina. Jadni su oni koji žive od svoga rada. Uvijek se živjelo i uvijek će se lakše i bolje živjeti od tuđeg rada. Pa vidiš kako je. Najviše imaju oni koji su najviše protiv tuđeg imetka.

— Ako izmaknemo ispod sebe poštenje kao princip, što će nam ostati? Vučji zubi! Svakom društvu i vremenu poštenje je snažan argument u borbi za opstanak.

— Moralno je snažan ali je nepraktičan.

— Današnji čovjek nema stida, ne boji se moralnih prepreka, kao da ga ništa ne obavezuje da bude čovjek. Ne znam zašto su ljudi sve manje dobri, zašto imaju sve manje mogućnosti da kroz život idu uspravno.

Kad je to rekao, Matko je bio uvjeren da iz jačeg oružja ne može pucati i da pred njegovom logikom mora pasti svako odobravanje kriminala.

Svi su šutjeli.

Tišina je mirno sjedila kraj peći.

Čuli su se samo koraci zimskog popodneva.

Stari Matko se brijao.

Njegova žena je krpala čarape.

Sin je pisao...

A kći je uređivala nokte.

Sve je izgledalo obično, nezanimljivo, prazno i mutno, kao na staroj i oštećenoj razglednici.

U dvorištima su kuće bestidno pokazivale svoje stražnjice i svoja sjećanja na prolaznost.

Čulo se struganje Matkove britve.

Snop sunčanih zraka ležao je na otomanu i odmarao se kao mačak.

* * *

— Zdravo, Andrija! Kako si? — rekao je Matko kad je došao njegov brat.

— Dobro je dok dva ne drže a treći ne tuče. U novinama kažu da sam dobro.

— Kako zdravlje?

— Izlazim s njim na kraj.

— Nisi baš raspoložen.

— Tko će biti raspoložen! Živiš a ništa nemaš od života. Ne možeš dobro pojesti ni popiti, ne možeš se odmoriti i razveseliti, ne možeš se obući, ne možeš dobiti stan a svi te uvjeravaju da dobro živiš.

— Svi kukaju, svi su nezadovoljni. Što je to, ljudi? Dođite k sebi.

— Nitko nije nezadovoljan zbog luksuza. Nezadovoljstvo je nužda. Za-

misli, molim te, kakva svinjarija! Nakon mjesec dana liječenja liječnica iz Socijalnog osiguranja savjetovala mi je da tražim klimatsko liječenje. Dala mi je formular i poslala me specijalisti za živčane bolesti. Prošao sam nekoliko pregleda i na svima je ustanovljeno da mi je potrebno klimatsko liječenje. Napokon sam došao i pred komisiju za klimatska i kupališna liječenja. Bio sam deseti po redu ali sam brzo došao na red. Pregledavali me uopće nisu. Samo su me pitali što mi je i rekli su da ću rješenje dobiti. Bio sam gotov za dvije minute. Otišao sam i čekao rješenje. Nisam intervenirao jer sam se držao savjeta jednog javnog radnika koji je u novinama napisao da će radnici mnogo pomoći i službi socijalnog osiguranja i sebi ako ne budu intervenirali i požurivali svoja rješenja. Šest mjeseci sam čekao. I šta? U studenom sam dobio negativno rješenje. A u rješenju piše da ne postoji stroga medicinska indikacija za kupališno liječenje, da kupališno liječenje nisam tražio i da za njega nisam predložen. Vjerujem da je moj predmet šablonski rješavan jer sam tražio i bio predložen za klimatsko liječenje, jer me komisija uopće nije gledala a onda i zato što se u rješenju spominje samo kupališno liječenje.

— Jesi li se žalio? — pitao je Matko.

— Nisam a ne bi to ni imalo smisla. Kad bi moja žalba i bila pozitivno riješena, ne bih sada išao na liječenje jer ono u gorskim krajevima ima smisla samo ljeti, kad je lijepo vrijeme.

— Lijepo je u gorskim krajevima i zimi — prekinuo ga je Matko.

— Lijepo je ali zimi meni nije do liječenja. Prije svega nemam potrebnu zimsku odjeću i obuću a, zatim, imam kod kuće važnijih zimskih briga.

— Nema ništa bez gospodina Vipa — dobacio je Matkov sin.

— Samo veza, intervencija i protekcija pomaže — složila se Matkova žena.

— Evo što može gospodin Vip — objasnio je Andrija. — Neki pojedinci idu svake godine na klimatsko ili kupališno liječenje iako su zdravi kao drijen. Događalo se da su čitave obitelji išle na more ili u planine s istim dijagnozama a socijalno osiguranje je plaćalo. Da nije bilo gospodina Vipa, sigurno ne bi išli. Za ženu i kćerku jednog uvaženog građanina gospodin Vip je trideset i tri puta telefonirao.

— Na pošten način ništa se ne postiže — rekla je Matkova žena. — Poštenje je smicalica na kojoj se nepošteni voze preko tuđeg poštenja i naivnosti.

— Umjesto da Zlo tučete Dobrom, vi se opredjeljujete za Zlo, i onda očekujete vladavinu Dobra. Vi ste nelogični i nedosljedni — rekao je Matko samouvjereno.

Posljednji traci sunca spremali su se da odu s otomana u kuhinji. Bilo je teško krenuti jer su pred njima stajale i ovakve zapreke: zabrinutost, sumnja, nezadovoljstvo, prazni džepovi i bolesti.

Matko se obrijao pa je spremao brijaći pribor.

Njegova žena pripremala je čaj.

Sin je pisao.

A kći je izašla u grad.

* * *

— Posudi mi tisuću dinara — rekao je Andrija Matku.

— Sutra moram platiti struju a nemam čime.

— Žao mi je ali ne mogu ti posuditi. Zašto ne posudiš u blagajni uzajamne pomoći?

— Pokušao sam ali prazna je. Drugi su me pretekli. Malo je u njoj novaca pa se brzo razgrabe.

Sutjeli su i gledali u zabrinutu daljinu.

— Da posudiš kod susjede? Kod one personalke? — rekao je Andrija. — Ona nam je uvijek pomogla.

— Nema ti nje više. U bajboku je.

— Zbog čega?

— To ti je duga pripovijest.

— Čim je u zatvoru, znam da je duga.

— Kao personalka u »Voću i povrću« bila je u sporazumu s namještenicima koji su joj donosili falsificirane bolesničke listove s bolovanjem čak i na godinu dana. Isplaćivala im je prinadležnosti a oni su privatno radili. Jednima je to radila za novac a drugima za ljubav. Izdala ju je njzina prijateljica zbog otetog ljubavnika. »Zašto mi ga otimaš? Zar nemaš drugih? Dušu mi razdireš i život činiš besmislenim, govorila je razjareno njezina prijateljica. »Taj čovjek je bio jedina moja razonoda i jedina moja ljepota u ovom prljavom životu. Vrati mi ga ako imaš srca!« Tako je počelo, a svršilo je zatvorom.

Matko je malo zastao, a nastavila je njegova žena:

— Zamisli, i mene su na miliciji pitali da li što znam o njezinu privatnom životu. Rekla sam da ništa ne znam jer se nisam htjela miješati u tuđe stvari. A živjela je... Eh, što je živjela! Svega je kod nje bilo, a najviše... Ma stid me ne na to i pomisliti a kamoli da o tome govorim. Inače, nije bila loša. Bila je dobra i predobra. Samo da je bila tvrđa prema muškarcima. Samo da se kod nje manje pilo i da su bili tiši!

— I da nije otimala tuđe ljubavnike — rekao je Matko zlobno. — Kad se vrati iz zatvora, neće više imati svoga jednosobnog stana. Ništa neće imati od svoje snalažljivosti.

— Zašto?

— Prije nego što si ti došao, bila je na hodniku gužva zbog useljenja u njezin stan. To ti je tako: kad te zatvore, ostaneš bez mjesta, bez stana i bez časti. A kad izađeš iz zatvora, nemaš ništa osim svoje proklete egsistencije. Nisi ni ptica. Za pticu se brine priroda. Tada se tek vidi koliko vrijedi poštenje.

* * *

— Za tjedan dana putujem po mater — rekao je Matko. — Uostalom, moram ti pročitati pismo koje sam od nje dobio.

— Ono je lijep primjer brige za čovjeka — rekla je žena.

— Ti bi pregrizla jezik kad ne bi nešto dodala.

U pismu je pisalo:

»Dragi sine! Stara sam i nemoćna ali zbog toga me nitko ne bi smio progoniti. Ti znaš da mi je poslije smrti moga pokojnika, uz malu penziju, ostala jedino soba u kojoj sam sada. Nije lako ali zadovoljna sam jer mi mnogo ne treba. I sve bi bilo dobro da me jednoga dana nisu posjetili stambenjaci iz Mjesnog odbora. A nisu me posjetili zato da bi meni, osamljenoj starici, pravili društvo, nego da mi saopće da se moram iseliti iz svoje sobe. Donijeli su i odluku po kojoj se moram iseliti iz grada i preseliti u obližnje selo, gdje nikoga ne poznam i gdje bih još više bila sama i bespomoćna. Odluka završava primjedbom: 'bez odgodne moći' i 'stranka nema pravo žalbe'. Stambenjaci me stalno salijeću. Uzeli su me na oko i tjeraju me van. I ja znam da postoje stambene rezerve, ali kod drugih, a ne kod mene. Neki stanuju previše komotno, a nekima se oduzima i ono malo što imaju. Nemoćnu staricu mogu smatrati neproduktivnom, pa čak i suvišnom osobom u gradu, ali se ne bi smjelo ravnodušno prelaziti preko njezine sudbine. Zar se tako lako mogu

gaziti pravda i ljudskost? Molim te, dođi ovamo, pa da nešto učinimo. Nije mi dobro i slabo se mogu kretati.«

— Ona pita gdje je pravda, etika, čovječnost! U novinama i u parolama — rekao je Matkov sin.

— Dovest ću je ovamo pa nek živi s nama — rekao je Matko.

— Trebao sam to prije učiniti. Govorio sam joj da dođe k nama, ali ona nije htjela. »Neću da vam smetam dok sam zdrava i dok imam snage. Ovako je bolje i za vas i za mene. Kad se jedno mjesto u čovjeka upije, kad postane dio njegove sudbine i sadržaj njegove navika, onda se čovjek teško s njim rastaje.«

* * *

Korak po korak šetali su stazama tromog zimskog popodneva i promatrali oslabljene valove koje je za sobom ostavljao život kao kakav neprijateljski brod.

Čudili su se svemu oko sebe ali nisu imali snage da pucaju na brod koji je kraj njih prolazio. Svoja usta, a i svoju maštu, punili su teškom površinom života.

Svoje tmurno vrijeme pretvarali su u sitne priče, isto onako kako su ga drugi pretvarali u revolucionarna i politička raspoloženja.

Novac je pred njima stajao u obliku praznine, upitnika i prijetnje, đavola i zavodnika.

Na stolu su tiho počivale šalice.

U peći je vatra životarila kao bolesnik.

Kuhinjski ormar umorno je disao, sakrivajući u zatvorenim ustima svoje trule zube.

Ljudi i predmeti otkrivali su svoju blagu i skromnu dušu, svoje nade i grčeve.

— Vi samo jadikujete — rekao je Matkov sin. — Smislite i učinite nešto. Ponašate se kao da vas jadikovanje veseli. Da sam ja na vašem mjestu, pisao bih pisma u inozemstvo. Koliki pišu! Mnogi pišu džabe, ali mnogi dobiju vrijedne pakete. Treba pisati bilo kome: državnicima, njihovim ženama, javnim radnicima, glumcima, piscima, trgovcima, karitativnim organizacijama i rođacima. Znam čovjeka koji je poslao sedamdeset pet pisama s istim sadržajem. Piše se o bijedi i o tome kako se ništa ne može kupiti, kako je sve što se dobija skupo i loše, kako su radni i politički uvjeti teški, kako svaka sitnica iz slobodnog svijeta predstavlja senzaciju. I ja ću pisati. Sada prikupljam adrese.

— Gdje ih prikupljaš? — pitala je mati.

— U engleskoj i američkoj čitaonici. Nalazim ih u novinama i časopisima.

— Na što sve ljudi neće doći! — rekao je Matko.

— Nevolja svašta izmisli.

— Ne radi se samo o nevolji. Tu je u pitanju moral i dostojanstvo čovjeka.

— Moral? Kakva glupost! Kakva štetna predrasuda! Nama podvaljuju moral da ne bismo vidjeli njihov nemoral.

— Na koga misliš? — upitao je Matko.

— Pa na vlast, historiju, ideologije i ljude — odgovorio je sin.

* * *

Spustila se večer.

Zapalili su svjetlo jer je Matko rekao da ne voli razgovarati u mraku.

Zabrinuto popodne približavalo se kraju.

Razgovori, ogovaranja, fina zapažanja, netočni zaključci i nemiri spremali su se da legnu u krevet.

Život se sastoji od boja a boju života predstavlja i razgovor, i svađa, i pogled, i susret, i tuga, i novac, i odijelo, i radost, i revolucija, i cijena, i bolest... Za sve ljude spremljene su iste boje. Ali, svaki čovjek izabire svoje boje i za svoje kombinacije. Do razlika dolazi zbog drugačijeg izbora. Sve je u izboru...

Svagdje gdje se susreću ljudi i gdje teče vrijeme postoje boje jer život je svagdje obojen — na svoj način i drugačije.

Kad je brod porinut u more, on mora plivati.

Crna ruka spustila se na tipku klavira, na dio društva, na jednu porodicu.

— To što se dogodilo s našom majkom, može se dogoditi samo u gradu — rekao je Matko. — Zašto? Zato što je grad moralno čudovište, afirmacija zla i životinjske spolnosti, pokazatelj nastranog društvenog ponašanja i razorenog individualnog dostojanstva. U njemu se živi da se živi, u obliku katastrofalnog ludila, bez prijateljske dobrote, ćudorednog osjećaja i socijalne pravde. A i ne može drugačije biti jer se građani svakodnevno hrane tuđim nesrećama, nasiljem i podvalama. Da je zločin najatraktivnija tema u gradu, pokazuju današnji novinski naslovi. Evo ih: »Smrtonosni bijeli prašak«, »Radioamateri slučajno uhvatio razgovor o pripremanom zločinu«, »Dvije doživotne robije za ubojstvo po narudžbi«, »Pronađeno tijelo nastranog ubojice«, »Trgovac ženskim dražima«, »Rafal na autostradi«, »Četiri mjeseca sakrivala leš u kupaonici«, »Poginuo jedan zračni ekshibicionist«.

— Susrećući se svakodnevno sa zločinima i nastranostima, građani otupljuju svoj moralni osjećaj i pomalo se na njih privikavaju — rekao je Matkov brat.

— U gradu čovjek nije ono što jest, nego anonimni i bezlični prolaznik, a na selu je svatko ono što jest — poznati gazda ili propalica, poštenjak ili lijenčina. Grad je neman i hobotnica, zvijer i strašilo, a selo je idilično čuđenje i bajka, odgovorni dodir s prirodom i korisna priredba za budući život.

— To je takva jednostranost i neobjektivnost da se kraj toga može samo s prezirom proći. I ništa više, — rekao je Matkov sin, uz odobravanje ostalih.

— Grad je lud od zla a vi to ne vidite — branio se Matko — uzalud.

III

— Ti si kriv! Ti, stara mješino! Ti, gnjila bundevo! Uvijek si se razbacivao svojim poštenjem. Na tvom voštanom licu uvijek su vijorile zastave morala. Uvijek si bio plakat pravde i kolajna časti. Nikad nisi dovoljno mislio, nikad se nisi dovoljno brinuo za nas. Uvijek si bio skroman, ravnodušan i zadovoljan. I sada si takav...

— Da se mene slušalo i da je tvoj jezik bio kraći, ne bi do toga došlo — odgovorio je Matko svojoj ženi.

— Ti tako hladnokrvno kažeš: »do toga«, kao da se radi o starim novinama, a ne o tvojoj kćeri. Ti si štetno kokodakalo i razlupano ogledalo. Ti se nisi htio boriti ni žrtvovati. Za sve si ti kriv, ti, stari klokane!

— Čovjek se pruža toliko koliko je pokrivač dug a vi se niste osvrtale ni na dužinu kreveta.

— Ja ne mogu podnijeti tvoje mirno i hladnokrvno ponašanje. Ti si ilovača a ne čovjek. Tebe nije moguće uzbuditi.

— Prestani, dok te nisam mlatnuo po toj đavolskoj glavi. Samo mlataraš jezikom kao krava repom! I meni je teško. I ja shvaćam situaciju ali ne mogu reći da si samo ti kriva. Svi smo krivi. Umjesto da se dogovorimo što ćemo učiniti, ti si navalila na mene kao stršljen. I ništa ne vidiš, osim svoje ludosti.

— Da si se više brinuo za kuću, moglo je i bez toga...

— Šta bi ti htjela? Da razbijemo glavu na zakonima, ili da samo ja svoju razbijem? Hoćeš li da plačem kako bih ti pokazao da sam samo ja kriv i da je to moja, a ne naša, tragedija?

Kad je to Matko rekao, bilo je u njemu sjajne ljepote i hrabre spontanosti, malog i plemenitog života, straha i neodlučnosti zbog činjenica.

* * *

Mjesec dana nije se znalo za Matkovu kćer Slavicu. Izgubila se kao da je u zemlju propala. Ali nakon mjesec dana sve je objašnjeno — doduše ne na ugodan način.

Matko Plemenčić i njegova žena Magda pozvani su u milicijsku stanicu radi saslušanja.

Došli su i vidjeli svoj ponor.

— Što vi znate o svojoj kćeri? — pitao je milicajac, gledajući papire pred sobom.

— Bojim se da vi u ovom času više znate — odgovorio je Matko.

— Vaša kćerka zalazila je u lokale a u njima, pod djelovanjem alkohola, volja lako oslabi, živci lako popuste. U njima, uz plač violine, samo rijetke žrtve mogu odoljeti... Predstavljala se kao studentica medicine, pri čemu je čak pokazivala i neki otrcani indeks. Tužila se da nema stana i da ne zna gdje će spavati. A da bi svoju nesreću prikazala potpunom, tužila se da je izgubila i blok za večeru u studentskoj menzi. Gospodin koga je nakon ulaska u lokal izabrala kao žrtvu i s kojim je kasnije sjedila u društvu obično je bio kavalir, naručio je večeru i piće, plesao je s njom i ... priča se nastavljala u njegovu stanu. To je bio jedan oblik njezinog rada a evo i drugog, ništa ljepšeg i ništa utješnijeg. Stanodavka njezine kolegice obilazila je lokale i diskretno je nudila muškarcima određene usluge. »Imam dvije zlatne podstanarke. Dođite!« Svodilja je svojim zlatnim djevojčicama nabavljala »mušterije«, a nesretnim, pijanim, prosijedim i nezadovoljenim muževima žensku »piletinu«. Njoj se to isplatilo jer je za svaku uslugu dobivala petsto dinara. Vaša je kći u međuvremenu otišla na Rijeku i postala jedna od onih djevojaka koje pljačkaju pijance. Obilazila je sve vrste lokala, tražeći žrtve. Ako je vidjela pripitog čovjeka, sjedala je za njegov stol, naručivala je nešto jeftino i malo pomalo uspostavljala kontakt s njim, nastojeći da mu se svidi i da ga razneži. Obično je pričala da je rastavljena, da je bez namještenja i da prije podne čuva djecu kod jedne obitelji za sobu i doručak. U svakom novom slučaju posebno je smišljala što pijanom gostu treba pričati da smekša njegovo srce. Redovito je malo pila. Više je jela i zato je ostajala trijezna. Nastojala je da se ponaša promišljeno i korisno. Raznježeni i pijani kavaliri dozvoljavali su joj da preuzme njihovu lisnicu i u njihovo ime plati račun. Dio novca iz lisnice neopazice je ukrala i onda se u zgodnom trenutku jednostavno izgubila. A pijanac, kad se otrijeznio, prisjećao se da ga je neka žena prevarila i da nije mogao potrošiti toliko novaca koliko je manjkalo u novčaniku.

Jedan je čovjek prijavio krađu, odnosno gubitak novčanika u kojem je bilo pedeset tisuća dinara. Ustanovilo se da je bio u društvu djevojke s oksigeniranom kosom, debelo namazanim usnama i tankim obojenim obrvama. Sumnja je bila opravdana i novac je nađen kod vaše kćeri. Prepoznali su je konobari a i sama žrtva. Na pitanje: zašto je uzela novac, odgovorila je šutsam cigarete i slučajno sam našla novčanik. Uostalom, novac sam uzela da ga vratim...« »Smiješno!« »Nije smiješno. Da ga nisam ja uzela, uzela bi ga

druga. Nisam bila sama s njim u društvu. Pitanje je da li bi mu ga druge vratile. Sumnjam.« »Kako možete tako govoriti!« »Meni se sviđao. Bio je moj tip.«

* * *

Milicajac je šutio i u mislima gledao lik djevojke koja je sasvim mirno otišla od kuće zbog novaca, strasti, avanture i radoznalosti. Znao je da je ta djevojka bez ikakvih preokupacija provodila dane po kavanama i gostionicama, da je pila, pušila, plesala i prodavala se, misleći na haljine, novo rublje i krznene kapute. On je znao da se ona zabavljala i da je zarađivala, osjećajući dosadu. On je o njoj znao mnogo više nego njezini roditelji. Znao je i to da je ona bez uljepšavanja vidjela svoju sliku i da se nije kajala. Znao je da ona u stvari nije loša i da je takva kakva jest samo zato što su joj prilike omogućile da ostane kod onog dijela sebe bez kojega bi, u drugačijoj situaciji, mogla biti.

Pred roditeljima se otvorio užas. Saznanje ih je peklo i razdiralo. Izgubili su ravnotežu i smotali su se u klupko očaja. Zmije su ih grizle a otrov im je razarao krv. Nijedne utjehe nije bilo da im dođe u pomoć. Silazili su u svoju provaliju, gledajući nemoćno oko sebe.

— Što kažete vi kao roditelji? Ja sam vam u grubim potezima prikazao cijelu istinu. Bolje je da sve znate.

— Sigurno je da smo krivi jer roditelji imaju najveći udio u odgoju djeteta. Tamo gdje oni zakažu, obično sve zakaže — rekao je Matko. — Ali roditelji nisu svemoćni i jedini odgojitelji. Uz njih djeluju ulica, štampa, ekonomske prilike, javno mišljenje i škola. Ne možemo se ispričati ali čitavo je današnje vrijeme protiv roditelja i dobrog odgoja. Djeca se čak huškaju protiv roditelja!

— Ti si najviše kriv — rekla je Matkova žena ali Matko se na njezine riječi nije osvrtao, nego se obratio milicajcu s pitanjem:

— Recite kako ona gleda na svoj slučaj. Sigurno ste o tome s njom razgovarali.

— Mnogo sam s njom razgovarao. Kaže da je strast za bogatom i modernom garderobom uzrok svih njezinih skretanja. Za oblačenje bi sve dala, pa i čast koja ništa ne košta i koja ništa ne koristi. Kaže da je od kuće otišla što joj je kuća dojadila i što je shvatila da u njoj ne može ostvariti svoje želje.

— Jadno moje dijete — uzdahnula je Matkova žena.

— Da je više radila a manje ljenčarila, bilo bi bolje — rekao je Matko. — Uvijek sam osjećao da je daleko od nas, da na svoj način shvaća život, da nam se ne povjerava i da do naših shvaćanja ne drži ništa.

— Do tvojih shvaćanja — upala mu je u riječ žena.

— A ti se slažeš s njezinim shvaćanjima?

— Ne slažem se, ali...

— Onda šuti. Znaš da nikad nismo moglu uspostaviti kontakt s njom i s društvom koje joj je davalo oblik i jakost.

— To je točno ali za to smo i mi krivi. Između nas i nje stajala je razlika između dviju generacija. Ti nju ne možeš shvatiti sa svojih moralnih pozicija.

— Ti si se uvijek čudno odnosila prema njoj i dozvoljavala si da čini što hoće. Nisi dovoljno kontrolirala njezino slobodno vrijeme. Sjećaš li se one nedjelje kad nikoga nije bilo kod kuće i kad je nekog muškarca dovela u stan. Saznavši za to, ja sam digao galamu a ona je istrčala na balkon i vikala: »... pa i omladina ima na to pravo.« Ako se ne varam, ti si je tada branila...

— Mislila sam da činim dobro.

— Ti nikada nisi spremna primiti na sebe dio odgovornosti. Nikada nisi pažljivo i kritički promatrala svoje i njezine slabosti. Eto ti sada tvoje široke duše! Možeš njome suze brisati!

— Tvoje poštenje nas je učinilo neotpornima. Zbog njega je svaki naš korak bio oslabljen.

— Ono je trebalo biti podrška...

— Lako je u dobru biti dobar.

— Mi našem djetetu nismo pružili podršku. Njega je pogodila naša nesloga. Ono nije imalo dobar uzor za orijentaciju. I sad smo u sosu.

Milicajac je mirno slušao prepirku. Nije intervenirao jer mu je ona najbolje govorila o prilikama u porodici, a upravo njih je htio upoznati. Napokon se umiješao i rekao:

— Ne optužujte jedno drugo! Mislite na svoje dijete!

Svi su šutjeli.

Nisu se micali, a tražili su se.

Postojali su, a nisu bili prisutni.

Podsjećali su na razbijene vaze.

Mirovali su kao neugodne lakrdije.

Čuo se samo topot promašenosti.

Bili su prisutni, a nisu mogli dosegnuti svoju prisutnost i međusobno povjerenje.

Mrtve maske i prisilne igre igrale su oko njih, oko njihovih krivih stavova, oko nepotrebne zajedljivosti, oko roditeljske tragedije. Igrale su tužnu i neizvjesnu igru.

— Što ćete učiniti s njom! — upitala je Matkova žena.

— Poslat ćemo je u Odgojni dom na preodgajanje.

— Da li je to jedino rješenje?

— Razmislite sami. Ona je u društvenom pogledu bolesnik koji se mora liječiti. Čini mi se da kod kuće nisu najpogodnije prilike za liječenje. Ali ako vi želite, ako preuzimate na sebe odgovornost mi ćemo vam je vratiti.

— Bolje je da je pošaljete u dom — rekao je Matko. — Tamo će se priviknuti na red i poslušnost; tamo će zaboraviti loše društvo i loše navike.

— Ja bih je radije uzela kući. Tko zna kakovo će društvo tamo imati i kako će joj biti — rekla je žena.

— Opet si protiv nje. Njoj je potreban sistematski nadzor, potrebna joj je čvrsta ruka, potreban joj je netko koga će moći i morati da sluša. Znaš da mi to nismo. Uostalom, mi se ne odričemo svoga djeteta i ne prestajemo ga voljeti. Mi ga samo šaljemo na liječenje.

— Tamo će se ona još više udaljiti od nas. Mi se ipak počinjemo odricati svoga djeteta.

— Ne trebate se bojati — rekao je milicajac. — Tamo će je dočekati čistoća, pažnja, ljubav i red, umjesto prijekora i kazni. Nitko je neće pitati za prošlost, pa će ona malo pomalo zaboraviti na nju. Izučit će neki zanat a do izlaska iz doma pripremit će mnogo planova. Vi ćete je moći posjećivati a i ona vas. Ljubav prema vama i prema kući postat će samo jača. A dotle se i vi pripremite da je primite.

* * *

Matko se vraćao kući sa ženom pun dobrih želja i slabe volje jer sudbina njegove kćeri njegovu savjest nije puštala na miru. Nosio je u sebi svoj plač, svoj roditeljski neuspjeh, svoju nadu i svoj strah. Igrao je samog sebe, svoj užas, svoje bespuće i svoju neizvjesnost.

Gorka je bila njegova svijest i nemoćan je bio njegov ponos.

U svakom koraku nalazio je otrovno pitanje i bodljikavu žicu.

Bio je pogažen, ojađen i nesretan. Sam.

IV

Matko se veselio susretu s majkom i njenom dolasku kući. Smatrao je da će ona ojačati njegovu dobrotu i da će odjeknuti kao draga melodija, kao svečanost svježih karanfila. Ali, isto se tako i bojao njezinog dolaska jer je znao da će u kući biti još teža situacija ako se ona i njegova žena ne uspiju sporazumjeti.

Kroz prozor putničkog vlaka gledao je šume, livade, kamenje i sela iznad kojih su plovili vječito mladi oblaci.

Kad je pao mrak, vlak je išao rubom svjetlosti i sredinom mjesečine.

Oko Matka je sve bilo pusto. Nije bilo ni maslačka da mu mahne, ni breze da ga pomiluje, ni rijeke da mu pruži ruku.

U provaliji tame susretao je zabavne kamene vaze, krikove vjetra i bezbrižne ruke crnogorice.

Njegovi živci hodali su po zagrijanoj mašti a njegove misli tresle su se kao da imaju groznicu.

Svaki je čovjek ponekad pjesnik. To je onda kad se u njegovim nebulozama javljaju tlocrti duše i skice ličnosti. Tada se približava različitim dijelovima sebe pa tako i onim dijelovima koji su daleko od svakidašnje svijesti; tada izgleda čudno i neprirodno, iako je u tim trenutcima najbliži sebi.

Vagon se drmao: tik, tak, klap...

U kupeu je vladao žamor.

Grupa šumskih radnika putovala je do Fužina. Njihov živahni razgovor zaokupio je Matkovu pažnju i udaljio ga od mraka kraj pruge. A bilo je to dobro jer bez toga tko zna u kakvu tamu bi zagazio.

— U Ameriku su iz naše zemlje otišli najsiromašniji i tamo su ti siromasi postali imućni građani. Kažem vam: treba ići u Ameriku — rekao je jedan radnik. — Da sam malo mlađi, ne bih ovdje gubio vrijeme.

— Nije ni tamo zlato sve što sja. Ni tamo plotovi nisu opleteni kobasicama. I tamo ima sirotinje.

— Nitko tamo ne traži i ne dobiva pomoć odavle, nego obratno.

— Sva ta pomoć vezana je uz sitne i pojedinačne slučajeve.

— Šta bi ti htio? Da svaki Amerikanac svaki tjedan šalje po jedan paket? Evo što piše u današnjoj »Borbi«: vrijednost paketa poslanih samo na teritorij Hrvatske u toku 1953. godine iznosi oko šest milijardi dinara, a u cijeloj zemlji iznosi trinaest do četrnaest milijardi. Kažeš: pojedinačni slučajevi. Dobro. Ali onaj pojedinac sa Šolte poklonio je svakom muškarcu u svome selu po jedno odijelo. I tako dalje. Jedni šalju pakete, drugi grade ceste, treći dižu bolnice, četvrti osnivaju dječje domove...

Iza tih razgovora smjestilo se namrgođeno lice istine i rezignacija u beskorisnoj gesti.

— Ljudi, netko mi je ukrao novčanik! — povikao je Matko i prekinuo razgovor šumskih radnika.

— A gdje ti je bio?

— Bio je u ovom džepu — rekao je Matko i pokazao zadnji džep na hlačama.

— Da ga nisi stavio u koji drugi džep?
— Nisam. Već sam sve džepove pregledao.
U kupeu je nastalo nelagodno gibanje.
Nitko nije ukrao a svatko je mogao biti lopov!
Stotinu pitanja, stotinu odgovora, stotinu mišljenja, a samo jedna činjenica: nema novčanika.
Svi su pošteni a novčanika nema.
— Nije mi do novca, nego do osobne legitimacije i vozne karte — objašnjavao je Matko.
Krađu je prijavio službujućem milicioneru koji je zapisao sve podatke i otišao.
Došle su Fužine i šumski su radnici izašli.
Matko je ostao u kupeu s još dva čovjeka.

* * *

— Molim vašu voznu kartu — rekao je kondukter poslovno i hladnokrvno.
— Ukradena mi je zajedno s novčanikom.
— Ne možete se voziti bez karte. Morate platiti novu kartu.
— Vidjeli ste da sam imao voznu kartu do Rijeke i probušili ste je. Krađu sam prijavio milicionaru. Nemam novaca jer su mi i oni ukradeni.
— Ja se vas ne sjećam. Ili platite, ili morate na slijedećoj stanici izaći iz vlaka.
— Niti mogu platiti, niti mogu prekinuti putovanje. Napravite zapisnik pa ću platiti kad se vratim kući.
— Ne znam ništa. Ili platite, ili ćete na slijedećoj stanici dolje.
— Što ću raditi noću u nepoznatom kraju?
— To je vaša stvar.
— I vaša je jer me tjerate iz vlaka.
— Ja radim po propisima.
— U propisima ne piše kako ćete postupiti s putnikom kojemu je u vlaku ukradena vozna karta.
— Ali u propisima piše da svaki putnik, koji se vozi bez vozne karte, mora ili izaći iz vlaka, ili platiti voznu kartu uz određenu globu.
— Ja nisam unišao u vlak bez vozne karte.
— To ja ne znam. Uostalom, spremite se, dolazi stanica.
— Ne mogu izaći u ovu mrklu noć.
— Ili platite, ili se spremite za silazak.
— To je nečovječno. Čovjek čovjeku mora pomoći.
— Vi ste razgovorljiv čovjek, a ja nisam. Mene samo zanima da li ćete platiti kartu ili ćete sići.
— Vi ste radoznao čovjek — rekao je Matko, pokušavajući da bude šaljiv. Čuvajte se! Radoznalost vodi i tamo kamo ne želite doći.
— Evo nas u stanici! Idemo!
Kondukter je bio uporan. Nije htio popustiti i uživao je u svojoj važnosti.
Sukobila su se dva prava, dva nesporazuma i dvije upornosti, dvije ružne istine i dva nepotrebna oblaka.
Matko nije htio izaći pa je kondukter doveo milicionara — i napokon je ipak morao izaći.
Putnici su protestirali ali to nije ništa pomoglo.
— Kako možete u noći i u nepoznatom kraju istjerati iz vlaka čovjeka bez novaca i dokumenata? Zar nemate srca?

— Imam ja srca ali nemam novaca da za njega platim globu ako me uhvati kontrola. Tko nema karte, ne može se voziti. Takvi su propisi. Uostalom, kad ste vi tako dobri, zašto niste platili kartu za njega?

* * *

Vlak je zviždao i otišao a jedan čovjek je uzalud ostao tužan, sam i razbijen, s kamenom u oku i s mrakom pod nogama. Sjeo je na bukove balvane kraj stanice i snuždio se. Tražio je izlaz, a izlaza nije bilo. Čudno i glupo ga je pritiskala njegova vlastita nemoć. Bio je u nedoumici i nije znao što da učini. Pokušavao je da ostane miran i ravnodušan, ali mu nije uspijevalo.
Pod sobom je vidio samo crnu i šutljivu zemlju.
Sitne pojedinosti života vrtjele su se oko njegove glave kao krijesnice.
Kamo krenuti? U avanturu ili poraz, u mučni crni mrak ili u svladanu stvarnost?
Najgluplja stvar na svijetu jest gubljenje vremena — ako je vrijeme novac. A ono je više od novca. Ono je život koji samo jedanput prolazi jer drugi put prolazi praznina. »I kako sad da se nagodim sa sobom?« pitao je Matko sam sebe. »Nešto moram učiniti. A što? Moram naprijed. Moram otvoriti oči jer otvorene oči vide i tamo gdje se ne vidi, samo ako naslućuju sve što se dade naslutiti. Toliko se stvari u ovom času dešava. Na bezbrojne načine ljudi postoje. Sve se dešava mimo mene i protiv mene. Cijela sadašnjost sakrila se iza debelog mraka pa u zasjedi vreba na mene. Od golemog svemira i velikog čovječanstva meni je ostao samo pusti mrak na bukovim balvanima gdje nema ni čovjeka, ni melodije, ni rješenja. Zašto na svim stranama kradu moje dobro raspoloženje i moju čestitost? Zašto se moram braniti i od žene, i od sina, i od kćeri, i od društva, i od sudbine? Zašto se moram boriti i za sebe i za njih? Zašto moram biti jači od samoga sebe? Zašto moram izdržati na svom putu iskušenja? Ne! Moralna razmišljanja sada mi neće pomoći. Sada mi može pomoći samo novac. Ipak novac! S njim možeš sve, a bez njega ne možeš ništa. Kad ga imaš, ne treba ti moral; kad ga nemaš, moral ti ne pomaže.«
Kod ove misli Matko se zgrozio sam nad sobom. Tako nešto ne bi on ranije nikada pomislio. A sada je pomislio i ostao živ. Bilo mu je teško kao da je dozvolio razbojstvo, sebičnost, pljačku i uništenje principa na kojima počiva normalno društvo.
Matkov moral bio je nagrižen i počeo se odronjavati niz strminu nužde i stvarnosti.
Nemam novaca! Nemam dokumenata. A i moralno sam počeo nestajati. Sjedim bespomoćno a morao bih se ritnuti i nešto korisno učiniti.
Mučile su ga vlastite nejasnoće i nemoći. Teško je podnosio sukobe u sebi. Znao je da bi mu bilo lakše kad bi se oslobodio svoga poštenja. No, znao je isto tako da bi morao prije propasti nego što postane ono što nije. Ili mu se to samo činilo?

* * *

Idem pješice. Barem dok ne svane.
I krenuo je... kroz mrak koji je izvirao iz neba i zemlje. Činilo mu se da pada i da se diže. Bio je sličan kamenu koji je bačen u ponor.
Hvatao se za svaku svoju pokvarenost i za svaku svoju dobrotu — da se spasi.
Vladala je sablasna i cinična tišina.
Mrak je bio debeo i nije se micao. Stajao je ukočeno i opasno, čudeći se svojim glupostima.

Sume su bile pune oblaka i kiše, strašnih dana i uzvišene ljepote, slutnji i čežnja.

Najednom se Matko počeo bojati sebe i ukočene mistike koja se oko njega prostirala.

Činilo se da će se mrak srušiti ako ga netko samo malo dodirne.

Nije bilo ni drumskog razbojnika, ni mamurne birtije, ni opasnog vuka, ni neprijateljskog groma, a ipak je sve bilo opasno.

Prvi put u životu nije mogao gledati prirodu s oduševljenjem i divljenjem a sve zbog noći koja ga je naučila da se boji.

Ima li još igdje u svijetu toliko mraka? zapitao se, ali nije odgovorio.

Koraknuti značilo je: utonuti. U što? U impresiju, u nevjerojatnost, u zebnju, u apsurd, u otuđenje.

Mrak je uporno, glasno i okrutno padao na njega i gazio njegovu svijest.

Pokušavao je da si pomogne ironijom, ali nije išlo.

Da nije bio jači od svoje nemoći, dotukla bi ga glupa i besciljna samoća.

Išao je crnom cestom, tražeći u sebi i oko sebe oslonac koji bi ga spasio.

Čeznuo je za svjetlom, za nečijom rukom, za nečijom riječi ili za nečijom dobrotom.

Patio je jer je bio nemoćan, jer nije znao izaći iz razmišljanja, jer nikome nije bio potreban.

Sve jasnoće s kojima je dolazio u dodir raspadale su se bez reda i bolno.

* * *

Nakon pola sata hoda u susret mu je dolazio auto. Stao je nasred ceste, digao je ruku i zaustavio ga. Stvari oko njega su se zaledile. Nisu bile ni pojava, ni fenomen. Oko njih je živjela magla. Na njihovim rubovima nije bilo zvukova ali je bilo mučnine i nizbrdice.

Matko je postao nesposoban da nađe u sebi nepokvarenog sebe. A htio ga je naći. Naročito kad je zaustavio auto.

Njegove suprotnosti zavladale su njime i nisu se dale odstraniti.

Htio je nešto priznati ali nije se usuđivao. Toliko se bio udaljio od sebe.

Dobro oko moglo je primijetiti da se ispod maske toga utopiste i romantičara krije privremeni cinik i realist.

Bilo je smiješno vidjeti kako je slab i kako ne želi biti slab. Spasilo ga je to što iznenađena žena u autu nije primijetila njegovu zbunjenost.

Svaki čovjek lako nađe opravdanje za sebe onakvoga kakav jest jer nikada nije teško izmišljati, jer nitko ne voli svoju ružnu istinu, jer je najlakše i najugodnije svaliti krivicu na drugoga, jer je svatko najbolji branilac lošega sebe.

Sve je bilo apsurdno ali on nije bio u stanju da gleda apsurd.

Etički je bio osamljen, slomljen i zamračen pa mu nije bilo teško da se izgubi pred navalom odgovornosti, dobrote i uviđavnosti.

Nije se mogao izvući iz sebe i mraka, a nije mogao biti ni protiv sebe. Nije se mogao prekinuti a nije mogao ostati ni uspravan. Činilo mu se da će svaki čas zanijekati sebe i da nikada više neće biti ono što je bio: dobar i pošten čovjek.

Svaki čovjek u nekom dijelu sebe nosi svoje naličje, svoju suprotnost i svoju neprihvatljivu podlogu. To nije on ali to može postati u nekom kobnom trenutku.

Iz kojeg je dijela toga dobroćudnog poštenjačine potekla odluka da zaustavi auto? Možda iz onog koji je sasvim klonuo? Ili iz onog u kojem se probudila druga krv?

Dosegao je otrov i morao ga je popiti. A popio ga je kao drugi čovjek, kao čovjek koji je izronio iz svog mračnog podzemlja, iz svoje daleke podsvijesti.

* * *

— Izađi napolje! — rekao je oštrim glasom ženi u autu. — Izađi napolje ako ne želiš da više ne izlaziš!

Ženi, kojoj je u krilu ležao kitnjasti broš, učinilo se da je vrag odnio šalu pa se digla i izašla — bez osvajačke priče u koraku i bez mirisa u struku.

Ta divna i vedra breza, puna opojne dubine i šarmantnih gesta, stala je na suhu i kamenitu zemlju, kao da je stala na svoje vlastito poniženje.

Ništa melodramskog nije bilo u njoj. Nije više bila ni nemirno stablo, ni zavodljiv pogled, ni osvajačka blizina. Poraženi ponos toliko ju je smanjio da je sama sebe jedva vidjela.

— Što hoćete, čovječe? — rekla je uplašena žena.

— Daj novac! Odmah!

Žena je izvadila iz taške novčanik i pružila ga Matku koji je, od dvadeset tisuća koliko je unutra bilo, uzeo tri tisuće, a ostatak vratio začuđenoj ženi.

— Samo toliko mi treba.

Počeo se mijenjati i približavati sebi. Njegova neprirodna uloga počela se raspadati. Samo trenutak bio je ono što nije.

— Samo toliko... — rekla je žena podrugljivo.

— Sada samo toliko. Znate, jedan lopov me okrao u vlaku a drugi me izbacio iz vlaka u ovu noć. Oprostite! Vratit ću vam novac ako mi ostavite svoju adresu.

— Vi ste ludi! Evo vam sav novac — rekla je žena nakon kraće stanke, shvaćajući da se ne radi o pravom lopovu.

— Hvala vam, gospođo! Ne trebam više.

— Vi ste smiješni!

— A vi hoćete da se još više bojim dana koji je došao.

— Ja vas ne razumijem.

— Možda me ne razumijete zato što nisam za princip: čovjek čovjeku vuk. Ili zato što nisam bezobzirno sebičan.

— Umjesto da uzmete novac, vi diskutirate. Zašto? Zato što se bojite principa koje ne poštujete?

— Vi ste za princip: svrha posvećuje sredstvo?

— Načelno nisam, ali praktički jesam. Uostalom, eto vam novac pa me pustite da idem — rekla je pomalo prezirno.

— Ne možete otići dok se ne objasnimo.

— Ne zanimaju me vaša objašnjenja.

— Morate imati razumijevanja za moju slabost jer je i ja osuđujem.

— Glupo je da s vama diskutiram u ovoj noći, u ovoj pustinji i u ovakvoj situaciji.

— Samo malo. Znate, ono s principima ne sviđa mi se. Kad bismo svi tako mislili, preostalo bi nam samo međusobno klanje kao najvažniji zakon prakse.

— Vi ste dosadni. Pa taj zakon već vlada. Zar čovjek čovjeka ne progoni i ne uništava svaki dan: ekonomski, politički, kulturno i seksualno? Šta je drugo konkurencija, špijunaža, rat, preljub, propaganda, nacionalizacija, agrarna

reforma i privatno vlasništvo ako nije, samo pod zgodnijom etiketom, zakonska potvrda načela: borba svih protiv sviju!

— Ja se s tim ne slažem.

— Nije važno ako se jedan smiješni i neupotrebljivi čovjek s tim ne slaže.

— Recite mi adresu.

— Ma nemojte! Da mi nećete pisati ljubavna pisma? — rekla je nadmoćno.

— Dovodite me u moralnu nepriliku.

Žena je sjela u auto i zatvorila vrata. Uključila je motor, krenula je i odjurila, ne osvrćući se na Matka koji je ostao sam i pokunjen, smiješan i nadvladan.

* * *

Na Matkovom sedefastom licu javljale su se pukotine stida. Odupirao se grižnji savjesti i koracima krivice, odvratnoj činjenici i bezumnom slučaju ali što se više trzao, misli su bile sve grublje i sve jasnije.

— Što sam mogao učiniti u tom prljavom času u kojem se nisam mogao oduprijeti nesvakidašnjem sebi?Moja umna sposobnost bila je umanjena, promijenjena i ušutkana a moja svijest je bila ispod jasnoće. Nisam mogao kontrolirati ni svoj rječnik, ni svoje pokrete, ni svoju volju. Sada mi je jasno da je čovjek često i ono što nije. Nešto me je tako snažno gurnulo da sam odletio do potisnutog zločinca u sebi i dodirnuo ga. To je strašna istina!

Umjesto bujice trzaja došlo je tupo smirenje.

Zavladala je bolna apatija.

Ukočena opuštenost nije sakrivala svoje lice.

Što se više približavao slijedećoj stanici, mrak ga je sve manje žuljao.

Bio je zadovoljan što nije počinio zločin a to zadovoljstvo ometala je samo pomisao da neće moći vratiti novac i da će trajno ostati poražen.

V

Nitko ne voli kao majka. Nitko ne može biti bližan, nježan, blag i dobar kao majka. Nitko ne može biti sretan i nesretan kao majka.

I majku i sina podobro su pritisnule godine ali radovali su se jedno drugom kao djeca.

I pod sijedim vlasima čovjek u čovjeku može ostati mlad i radostan, znatiželjan i temperamentan.

— Mama, hajde sa mnom u Zagreb — rekao je Matko.

— Zar je to jedino što možeš učiniti za mene? Kako možeš zamisliti da bih napustila ovaj kraj! Kad netko negdje provede sedamdeset godina, onda mu je teško drugdje umrijeti.

— Ovdje si sama.

— Ovdje je moja prošlost sa mnom. Učini samo nešto da me puste na miru. Zar im nije dosta što su mi oduzeli cijeli stan?

* * *

Matko je letio okolo. Kucao je na vrata, čekao je u predsobljima i obilazio je prijatelje. Molio je i obrazlagao, uvjeravao je i dokazivao. Bio je uporan i neumoran, sve dok mu nisu obećali da staricu neće više uznemiravati.

— Što je sa Slavicom? — pitala je mati, odnosno baka.

— Nije dobro. Krenula je lošim putom. Nije htjela učiti. Nije htjela ići

na zanat.Samo se htjela dobro oblačiti. I uvijek je trebala novaca. Voljela je večer, noć, neonsko svjetlo, kristalne lustere i atmosferu noćnih lokala. Njeno društvo bile su djevojke koje su osuđivane zbog nemorala, skitnje, prevare i krađe. Kad su je na miliciji pitali: zašto ti, mlada djevojko, ne kreneš pravim putom? — ništa nije odgovorila i samo se smješkala. Sada je u odgojnom zavodu za žensku omladinu. Ja gotovo ne vjerujem da je moguć njezin povratak u normalno društvo.

— Što ju je odvelo tim putom?

— Novac.

— Nemoj misliti o njoj najgore. Treba joj pomoći.

— Volim je jer je moja krv i sve bih dao da ozdravi no čini mi se da joj nema spasa. Jednostavno je žalim. Današnje vrijeme pušta zlo da raste kako stigne.

— Zar su ljudi doista izgubili pamet ili mi stari ne shvaćamo duh vremena?

Matko je trenutak šutio a onda je dodao:

— Možda imam krivo. Napokon, mi smo pripadnici svijeta i vremena kojemu više nema povratka.

Majka i sin razgovarali su u sjeni svojih briga, radosti, nevolja i radoznalosti. Njihove su ruke bile pune priča, u njihovim očima bilo je mnogo razgovora a pod njihovim nogama prostirali su se zabrinuti dani. Sasvim na dnu njihovih pogleda bile su budne tuge a na otkrivenim usnama tinjali su mekani nemiri.

Draga roditeljska ljubav spajala je dva sitna svjetla, dva draga zvuka, dvije ranjene ceste.

* * *

Bilo je pet sati poslije podne kad je netko pozvonio i prekinuo Matkov razgovor s majkom.

Matko je otvorio vrata i pustio u sobu nepoznatog čovjeka.

— Oprostite! Da li se ovdje nalazi Matko Plemenčić? — upitao je došljak.

— Jest. Ja sam.

Došljak je došao do stola nasred sobe, stavio je na njega veliku žutu tašku i rekao je:

— Ova taška je vaša. Ona je nagrada za tašku koju ste našli i vratili. Do viđenja!

— Ali, kako, molim vas...

Matko je pokušao intervenirati no neznanac je bio odlučan, izašao je ne osvrćući se, zatvorio je za sobom vrata sišao je brzo niza stepenice i izgubio se na ulici.

Kad se iznenađeni i zabezeknuti Matko pribrao, bilo je prekasno da trči za nepoznatim čovjekom.

Otvorio je tašku i u njoj našao kovertu sa tisuću dolara i zlatnim satom.

* * *

— Prekjučer — objašnjavao je Matko materi — iduću ulicom našao sam na cesti veliku žutu tašku, takvu kakva je ova na stolu. U njoj je bilo mnogo različitih dokumenata na engleskom jeziku. A bilo je i novaca, mnogo novaca u stranoj valuti, i to najviše dolara. Uzeo sam tašku i krenuo prema milicijskoj stanici s namjerom da sve predam. Ali, u blizini milicijske stanice, nečujno je do mene doklizala luksuzna plava limuzina i zaustavila se. U njoj

je sjedio nepoznat čovjek sa ženom koju sam susreo one noći kad sam išao k tebi.

Matko nije imao snage da ispriča materi kako je susreo tu ženu. Prešutio je dio istine da ne pogine od stida...

— Muškarac u autu lošim hrvatskim jezikom i uz pomoć žene koja je sjedila kraj njega, pitao me kamo idem i odakle mi taška. Rekao sam da sam je našao i da je nosim na miliciju. On je tvrdio da je taška njegova i ponudio mi je da se s njim zajedno odvezem do milicije. Pristao sam i tamo smo sve objasnili. Ja sam izjavio da sam našao tašku a čovjek iz auta je dokazao da je taška njegova. Zato ju je milicija njemu i predala. Vlasnik taške htio me je nagraditi i davao mi je tisuću dolara, ali ih ja nisam htio uzeti.

— Nikako! Hvala! Ja sam pošten čovjek. Ono što je vaše — neka bude vaše.

— Ja nagrađujem vaše poštenje.

— Najljepša hvala. Poštenje se ne može nagraditi a i ne treba ga nagrađivati.

— Nema nagrade za ovu i ovakvu uslugu. Čovječe, uzmite novac! Napokon, vi ga sigurno trebate.

— Hvala. Ja sam zadovoljan što me iskušenje nije svladalo.

— Čudan čovjek!

— Pošten a ne čudan. To nije isto.

Za vrijeme Matkova razgovora s vlasnikom taške žena iz automobila je šutjela i nezainteresirano gledala u stranu. Matku se učinilo da zbog nečega želi prešutjeti svoj susret s njim i on je to primio do znanja, pokazujući joj time da joj vraća istom mjerom — nadmoć za nadmoć.

— Mora postojati važan razlog zbog kojega je tom strancu toliko stalo da te nagradi — rekla je starica.

— Jest, postoji — odgovorio je Matko. — To je bio američki diplomatski službenik a u taški su se, pored novca, nalazili važni dokumenti. Vjerujem da me je zbog tih dokumenata, više nego zbog novca, htio nagraditi i sada nagradio.

VI

Za taj događaj brzo se saznalo. U novinama je o njemu pisalo. I Matko je postao popularan.

Komentari su bili različiti.

— Baš je pravi čovjek. Takvi su rijetki.

— Ima sreću, a ne zna je iskoristiti.

— Da sam ja našao tu tašku, ne bih je vratio.

— Glupan! Ne zna da mu se vlasnik smije.

— Nema šta, poštenjačina!

Ljudi su u taj slučaj ulazili pod kutom svojih etičkih i moralnih shvaćanja — prema tome da li su od njega bili jači ili slabiji.

* * *

Matkova žena je rekla:

— Slučajno si imao sreću. Naišao si na bedaka kakav si i ti. Ne radi se o vrijednosti poštenja nego o tvojem praktičkom sljepilu, o tvojem poremećenom mišljenju.

— Nisam promašio svoj moralni cilj. Lijepo je to kad čovjek ne mora

sebe izbjegavati, kad se ne mora sebe bojati i kad drugome može gledati u oči.

Matko je to rekao s namjerom da porazi sva ženina omalovažavanja ali ona to nije razumjela.

Desi se da čovjek kraj čovjeka godinama živi a da ipak ne poznaje njegovu osnovu.

* * *

Matko je bio od ljudi koji svoje iluzije o životu obrazlažu i argumentiraju samo novim varijantama tih iluzija.

On je životne probleme mirno podnosio i svladao ali ne zato što je bio jači od njih, nego zato što nikad nije vidio sve što se može vidjeti i što je živio — djelomično u mašti a djelomično u iluzijama.

Njegova razboritost i dobrota nisu rasle iz otkrivene suštine, iz moćne tajne, iz mistike događaji i stvari, nego iz vjerovanja u dobrotu i poštenje. Njegova privlačna i pametna naivnost bila je polazna točka svih njegovih putova, slojeva, obmana, skromnosti i prihvatljivosti.

Umjesto tajne života tražio je ljepotu života jer je u njoj istovremeno nalazio i dublje značenje i putokaz.

Egzistencijalna praznina čovjeka nije bila prisutna u njegovim mislima. Ako je kad i posumnjao u snagu koja ga je držala i čuvala, onda se radilo samo o trenutku.

Nije bio prkosan i svadljiv, nervozan i bezuman, nagao i nestrpljiv, zavidan i zao pa je zato mogao izdržati svako iskušenje. Katkada je samo zatvorio oči i u mašti se približavao ljudima koji su oko njega živjeli pod znakom novca.

Ipak, bio je sasvim običan čovjek koji nije mogao uvijek biti jednako jak. Ali i onda kad je popustio slabijem čovjeku u sebi, nije se naslađivao prisutnošću toga slabijeg čovjeka i brzo ga je svladao.

Kao takav Matko je svim pojavama, događajima i ljudima pristupao srcem i dobrotom, izdržljivošću i povjerenjem, mirom i pogledom u daljinu. Nije se razbijao u konfliktnim situacijama, nego ih je zaobilazio kao nešto što ne treba biti osnova života.

Posebnu snagu za svoju moralnu nadmoć crpio je iz nagrade za nađenu tašku i novce. To je bila zaštita od svih omalovažavanja i poniženja. Tu se mogao uvijek skloniti kad je trebao sačuvati mir i samopouzdanje.

Nevenka BAKOŠ

Predosjećaj

Ljeto je bilo u punom jeku. Zaredali su godišnji odmori i među stotinama turista našle su se i dvije žene, dvije prijateljice, koje su krenule na topli, plavi jug.

More ih je dočekalo sa svom ljepotom, sa svim svojim čarima. U gostoljubivoj obitelji našle su ugodnu sobicu i sve se činilo u najboljem redu. Ipak, Sanja je cijelo vrijeme bila suviše tiha. Bilo je to potpuno suprotno njezinoj naravi. Kada su prvoga dana u popodnevnim satima šetale uz more, Sanja se obratila Mariji:

— Stalno mislim kako je kod kuće. Ne znam, ali tako me hvata neka tjeskoba.

— Zašto, Sanja, pa mama je sasvim dobro?! — odgovorila je Marija.

Na pošti je kao obično u ljetnoj sezoni bila užasna gužva. Nije bilo moguće čekati i tražiti telefonsku vezu s gradom odakle su doputovale. Marija je onako usput rekla:

— Pa zašto si zabrinuta? Vidiš, već smo poslale brzojav i mama će znati da smo dobro. Javile smo se i tvojoj mami i mojima.

Kad je prošlo pet dana, a iz grada nije stigla nikakva karta, Sanja je odlučno rekla:

— Ako ni sutra ne bude pošte, ja idem kući!

— Ako ne bude ništa, čekat ćemo na pošti i tražiti telefonsku vezu — kazala je Marija.

Došle su, međutim, čak dvije karte. Pisala je Sanjina mama. Karte su odisale, kao i uvijek, toplinom, ljubavlju i vedrinom. Svaka je karta završavala: »Puno pusa — majčica!«

— No, vidiš da je sve u redu! — Rekla je Marija.

— Da, u redu je, ali...

— Ma što »ali«? — nervozno i pomalo ljutito zapitala je Marija.

— Ne znam, zaista ne znam, ali nešto neće biti dobro! — rezignirano je rekla Sanja.

Napokon je došao i posljednji dan njihova godišnjeg odmora. Sanja se vedro nasmiješila kad se ponovno našla u autobusu koji će je odvesti stotinu kilometara daleko, u njezin grad. Čim su stigle na domaći autobusni kolodvor, Sanja nije mogla izdržati a da se odmah s kolodvora ne javi majci.

— Halo! Mama!

— Tko je?

— Majči, ja sam! Stigle smo! Već smo tu na autobusnom kolodvoru. Sada ću doći kući!

— A, ti si! Stigla si? Je li i Marija stigla?

Marija je stajala kraj Sanje tako blizu da je mogla čuti svaku riječ. Nešto zaista nije bilo u redu. Sve ovo što je izgovorila Sanjina mama nije bilo u

njezinu stilu. Naime, Sanjina je mama uvijek odisala vedrinom i radišću, a sad kao da toga nije bilo. Međutim, Marija nije htjela ništa reći. Svoje zapažanje zadržala je za sebe. I nju je uhvatila neka tjeskoba. Marija je krenula u svoj stan a Sanja je pobrzala svojoj kući.

Susret s majkom bio je srdačan, ali Sanja je dobro opazila nekakvu čudnu odsutnost kod svoje majke. Ipak, Sanjin dolazak kao da je ponovno donio mir u nju. Pripremila je večeru, slušala Sanjine priče o moru, očito se radovala što joj se kći vratila.

— Pa kako si mi, majči?

— Pa, dobro sam. Malo mi je jedan dan bilo slabo i bila sam u ambulanti. Imala sam malo povišen tlak.

Sanjin godišnji odmor nastavio se sada kod kuće. Dani su zaredali naoko mirno i tiho. Mama je izgledala sasvim dobro i Sanja je polako zaboravljala na svoju tjeskobu tamo na moru.

Jednoga jutra mama je rekla:

— Ja ću malo prileći. Nekako mi nije dobro.

— Hoćeš li da zovem doktora? — pitala je Sanja.

— Ma kakvi! To će proći!

Zaista, za dva-tri sata mami je bilo bolje. Ustala je, ta što će ležati bez razloga.

— Sanja, ti si jučer rekla da ćeš danas k Mariji! Ideš li?

— Neću jer tebi nije dobro.

— Samo ti, dušo, idi! Ti znaš da mama veli kad nije dobro i kad moraš biti kod kuće. Samo ti idi! Idi sada i dovedi Mariju na večeru.

Mama je uvijek voljela da k Sanji dođu prijateljice. Uvijek je bila raspoložena i prijazna sa svima. Stoga su je brojne Sanjine prijateljice jednostavno zvale »majčica«.

Sanja je otišla k Mariji. Nakon nekoliko zajedno provedenih sati autobusom su se dovezle u centar grada. Od autobusnog kolodvora polako su hodale kroz gradski park. Vrijeme je bilo sunčano i ugodno. Iznenada Sanja prekine šutnju i reče:

— Pogledaj, Marija, koliko je ljudi naših godina u crnini!

Marija je podigla glavu i pogledala na suprotnu stranu. Tri žene u žalobnoj odjeći kretale su se svaka na svoju stranu.

— Pa jest! Ali uvijek netko nosi crninu, zer ne?

— Ma da...

Marija je morala u robnoj kući nešto kupiti. Uvijek je voljela pogledati i druge stvari, bez obzira na kupnju. I tek što se uživjela u gledanje nekih sitnica, do nje dopre Sanjin glas:

— Marija, kupi što trebaš, pa idemo kući!

Ne razmišljajući o tim Sanjinim riječima Marija je kupila što joj je trebalo i dvije su se žene našle na ulici.

— Sanja, ja bih još morala kupiti neku vunu! — molećim glasom rekla je Marija.

— Dobro, idemo, ali onda ili na tramvaj ili pješice kući.

— A zar nećemo malo prošetati? — razočarano je pitala Marija. Inače su se obično prošetale po najljepšem dijelu grada.

— Drugi put, Marija, molim te! Idemo kući!

U tom trenutku našle su se točno kraj glavne pošte.

— Hodi, nazvat ću da čujem što mi radi majčica!

Marija se nije ni snašla, već ju je Sanja povukla za ruku u zgradu pošte. Ušle su u prvu slobodnu govornicu. Sanja je već imala pripravan novac. Okrenula je svoj broj.

— Majči, ja sam! Što radiš?
S druge strane čuo se vedar majčin glas:
— Mišo, ti si! A je li Marija s tobom?
— Da, sada idemo kući!
— Dobro, samo požurite! Tko zakasni, nema ulaznice za kino! — U slušalici se začuo vedar smijeh.

Naime, toga ljeta Sanja je kupila kino-projektor. Majci se svidjela ta »igračka« i istinski je uživala u lijepim dijapozitivima s mora. Otkad se Sanja vratila, svake ju je večeri molila da projicira.

Tramvaj ih je vozio prema Sanjinoj kući. Popele su se stubama do četvrtog kata i pozvonile na vrata. Mama je s poznatim osmijehom na licu otvorila vrata. Na stolu već se pušila večera. Poslije večere Sanja je ukopčala projektor. Mamine primjedbe na svaku sliku bile su simpatične i vedre. Marija se smijala, ali Sanji nikako nije mogao smijeh preko usana.

Negdje oko devet sati navečer Marija se spremala kući. Nadala se da će je Sanja kao obično otpratiti do autobusne stanice, da će barem sada prošetati. U jednom trenutku mama je izašla iz sobe. Sanja je brzo šapnula Mariji:
— Marija, ne ljuti se, ali idi kući tramvajem, ja danas više ne idem iz kuće!
— Sanja, pa šta je tebi? — ozbiljno ju je upitala Marija.
— Ne znam, ali nešto će se dogoditi!

Mama je došla u sobu i razgovor se prekinuo. Sada je mama pitala Sanju:
— Ideš li otpratiti Mariju?
— Ne, majči, danas ne idem! Iznimno!

Već oko deset sati mama i Sanja otišle su na spavanje. Sanji san nikako nije dolazio. Čula je mamino disanje, znala je da je zaspala. Najzad je i Sanju svladao san...

Bila je još mrkla noć kad se prenula iza sna. Nešto ju je probudilo. Vidjela je kako ispod vratiju iz predsoblja prodire tračak svjetlosti. Čula je mamu kako vani kašlje. Naglo je skočila iz kreveta:
— Majči, što je?
— Ne znam što mi je. Povraćala sam a tako me ovdje boli! — pokazala je mama na lijevu stranu prsiju i leđa.
— Hoćeš li da zovem Hitnu?
— Ma ne! Samo mi daj moj lijek. Sutra ćemo zvati doktora.

Mama je opet legla i zaspala. Bilo je još suviše rano, pa je i Sanja legla. Zaspala je i sanjala kako je došla u kuhinju a tu njezina mama, mlađahna, kao djevojka, lijepa kao slika, u divnoj ružičastoj bluzi i isto tako divnoj tamnoplavoj suknji. Vadila je nešto iz neke košare i onako u prignutom stavu okrenula glavu prema Sanji. Kada ju je Sanja ugledala onako mladu i lijepu, zanosno je rekla: »Mama!« Čini se da je glasno izgovorila tu riječ. Probudila se. Čula je i mamu kako jauče na drugom kauču. Ustala je i pošla k njoj:
— Majči, da zovemo doktora?
— Ne, ne! Sad će svanuti pa ćeš telefonirati našoj doktorici.

Olovnim koracima dolazilo je jutro. Napokon je došlo sedam sati. Razgovor s liječnikom i dogovor da će doći nakon radnog vremena.
— Sanja, ja sam gladna! — javila se mama.

Najprije je popila malo čaja.
— Ali ja sam još gladna!

Čudno! Neka čudna glad zavladala je u majčinom organizmu.
— Majči, idem kupiti malo šunke! — rekla je Sanja, znajući, da se šunka smije pružiti i teškim bolesnicima.
— Dobro, idi!

Sanja je potrčala stubama. Nije prošlo ni petnaest minuta i već se vratila. Čim je otvorila vrata, začula je uzdisanje. Uletjela je u sobu k majčinu krevetu. A majka je bila žuta poput limuna i hladni joj je znoj oblio čelo.
— Majčice! Majčice! — očajno ju je počela zvati Sanja. Majka je malo otvorila oči, pogledala je Sanju, rukom pokazala na svoje srce i ponovno zaklopila oči. Sanja je drhćući uhvatila telefonsku slušalicu i ponovno nazvala liječnika:
— Ako Boga znate, dođite odmah, s mamom nije dobro!
— Dolazim! — čulo se s druge strane i za nekoliko trenutaka liječnik je bio kraj majke. Rekao je:
— Zovite Hitnu!
— A što ću im reći? — u strahu je pitala Sanja.
— Infarkt!

Dalje se sve odvijalo kao na filmu. Mamu su odveli u bolnicu. Popodne ju je Sanja posjetila i mama ju je uvjeravala da joj je bolje. Kad je odlazila, na vratima se još okrenula prema majci. Vidjela je kako je majka prati pogledom i kako joj je rukom mahnula zadnji zbogom.

Iste noći majka je otišla u vječnost...

Pavao DESPOT

Prvo pismo kćeri brucošici

Eto, prvi put si bez nas; budi jaka!
Čim nešto ti treba, odmah piši, javi;
gazdarica da l' je teška ili laka,
kome više ideš, Griču ili Savi?...

Znam, najviše tebi nedostaje mati:
kako stoji suknja, friz, hod, ukus, gesta,
oh, da znadeš samo kako ona pati
i za tobom čezne, osmijeh s lica nesta.

Provincijalko mala, velegrad te mami;
raskoš, svjetla mogu nanijeti i boli,
pazi, slatke riječi nekad vode k tami,

nisu uvijek jamac da te netko voli...
Brucošice mila, čuvaj zdravlje, uči,
u tvome je znaku sve u našoj kući.

Adolf POLEGUBIĆ

Ako osvježim čokote

Čekanja ostaviše obale
Daljinom prosjak
okrenut traženju
U čeznućima
otvorene zjene prolaze
Ako osvježim čokote
grlo će kročiti
beskrajem
Uz osuto šikarje
vršcima dozivlju
Ne pokušavaj

Jakov ČIRKO

Pred kućom

Nebo popločano bijesnim oblacima.
Vjetar uporno pokušava da nam istrgne oproštaj iz zagrljaja.
Kiša se začinje u baroknim anđelima razbacanim po pročelju.
U bašči uredno zasađene munje što pamte sve odlaske.
Pred kućom...

Otječe suza daljinom primamljena.
Selo pri brijegu... Sanjaj!
Popločano nebo. Nebo iskićeno rukama što iščekuju. Sanjaj!
Rasčešljaj pletenice koje ti je djevojka objesila oko vrata.
Od koraka do koraka osluškuj buru što se slijeva niz gorko grlo. Sanjaj!
Kišu što se sklanja pod trepavice.
Pred kućom... Sanjaj!

Luka PRAŠILOVAC

Post nubila — Phoebus

Brak joj nije bio sretan. Nije zapravo ni mogao biti. Udala se s devetnaest godina pod utjecajem roditelja, tetaka i kumâ koji su u Marijanu, jedincu imućnog obrtnika, vidjeli za nju odličnu priliku. Marijan je doduše bio vrlo zgodan momak, njegova plava kovrčava kosa zapinjala je za oko djevojkama cijelog susjedstva, završio je školu za građevinske tehničare i imao dobro namještenje, nije joj bio nesimpatičan, ali nekih dubljih sklonosti prema njemu nije osjećala. Prve dvije godine braka protekle su prilično snošljivo i u očekivanju djeteta, no kad ga ne dočekaše, Marijan je počeo sve češće izbivati. Više je vremena provodio na kuglani nego kod kuće. Kad bi se napio, znao je biti vrlo grub i ciničan, predbacujući joj da je nerotkinja. Nakon dugog njezina navaljivanja dao se napokon nagovoriti da odu na pregled kako bi saznali imaju li se u pogledu djeteta čemu nadati. Ustanovilo se da je on neplodan. Shvatila je njegov očaj, pokazala puno razumijevanje, taktizirala i nastojala mu pomoći. Nije uspjela. Bivao je sve razdraženiji, osorniji i odbojniji, sve se više povlačio u sebe. Najzad se i ona povukla, stvorila si svoj svijet i s mukom podnosila povremene proplamsaje njegove strasti. Od zgode do zgode razmišljala je da raskrsti s takvim životom bez ikakve perspektive, da ode od muža. No nije smogla snage. Znala je da bi on tada sasvim potonuo, možda se čak i ubio. Takvu odgovornost nije se usudila preuzeti. A bila je i dobra, žalila ga. I tako je ostala s njim punih dvanaest godina, sve do onog dana kad je pred njihovom kućom i njoj naočigled kamion naletio na njegov auto. Marijan je ostao na mjestu mrtav.

Nakon te iznenadne smrti (koja ju je zbiljski potresla) našla se pred velikim problemom: od čega živjeti. Nije nikako htjela pasti na teret svojim roditeljima a još bi teže pristala da je pomažu njegovi. Mora se svakako zaposliti. Mnogo je puta čula da s gimnazijskom maturom nisi zapravo ništa. Da je barem završila kakvu stručnu školu, bilo bi vjerojatno lakše (premda ni s takvom školom nije baš jednostavno naći radno mjesto). Ona je osim toga već u trideset i drugoj godini, nije dosad radila i nad početnikom u tim godinama svi samo vrte glavom. Ipak je ustrajno pokušavala, raspitivala se, molila, javljala se na oglase... I kad je izgubila svaku nadu da će se dokopati kakva odgovarajućeg namještenja, srela je jednog dana očeva prijatelja Karla.

— Željka, kao naručeno! Već se nekoliko dana spremam da te potražim. Jesi li se u međuvremenu uspjela namjestiti?

— Ma kakvi, striček Karlo...

— Izvrsno! Nemoj me gledati u čudu. Izvrsno zbog nečega što ti kanim predložiti. No to je malo dulji i ozbiljniji razgovor. Doći večeras k nama. Moja Agneza ionako stalno pita za tebe. Vidjet ćeš se s njom a ja ću ti ujedno objasniti o čemu se radi.

A radilo se o tome da jedan imućni arhitekt, Karlov znanac, vlasnik dobro uvedenog projektnog biroa, traži pouzdanu žensku osobu koja bi mu vodila

kućanstvo i preuzela brigu za četverogodišnjeg sinčića. Supruga je prije tri godine ostavila arhitekta i dijete, otišla s ljubavnikom u Švedsku, odala se tamo drogi te izvršila samoubojstvo.

— Zašto se ne oženi?

— Boji se ponovnog promašaja i ne vjeruje da bi nova supruga bila dobra majka njegovu sinu... Promijenio je dosad četiri domaćice. Ni s jednom nije bio zadovoljan. Tebe, Željka, poznam od malih nogu, uredna si, savjesna, čestita i k tome školovana pa te zaista mogu svesrdno preporučiti. On bi te pošteno platio i prijavio te na socijalno. Tekao bi ti radni staž, imala bi zdravstveno osiguranje... A i inače za njega garantiram. U svakom pogledu ljudina.

— Ne bi ipak išlo, striček Karlo. To je posao od jutra do sutra, on bi vjerojatno htio da i stanujem tamo, a ja to nikako ne bih željela.

— Otiđi barem na razgovor. Meni za ljubav. Možda se uspijete dogovoriti.

Otvorio joj je snažan muškarac bujne kose i brade. (Karlo joj reče da mu koja godina fali do četrdesete.) Opazivši njenu crninu kao da se malo smrknuo, no to potraja samo časak. Kad mu reče tko je i radi čega dolazi, ljubezno je uvede u svoju radnu sobu. Tek što su sjeli, začuje se s hodnika:

— Tata, tko je došao?

Na vratima je zastao dječak krupnih crnih očiju i zlatnih uvojaka. Ispitljivo je promatrao Željku.

— Sine, pozdravi tetu.

— Dobar dan.

— Zdravo, srce — odgovori Željka.

— Ja nisam srce, ja sam Dražen.

— Ti si i srce i Dražen. Ja sam Željka. Dođi da se rukujemo.

Malo je kolebao a onda joj prišao i njegova se topla ručica našla u njezinoj. Svidio joj se. Poljubila ga je.

— Sine — javio se opet arhitekt — sad se lijepo vrati u svoju sobu. Tata mora nešto razgovarati s tetom.

Poslušao je. Na vratima se okrenuo, još jedanput promotrio Željku i izašao.

— Tako. Vidjeli ste nas obojicu što je, mislim, također važno za vašu odluku. Karlo vam je, koliko mi je poznato, rekao kakvi vas zadaci očekuju. Htio bih čuti vaše uvjete.

— Vjerojatno želite da se preselim ovamo. To ne bih mogla. Osim toga ne bih mogla boraviti ovdje od jutra do večeri...

— A do četiri popodne?

— Do tri bi još išlo...

— Ako ne može drugačije, u redu — odgovori on i zamišljeno se zagleda kroz prozor.

Kad joj se učinilo da šutnja predugo traje, nakašljala se. On se trgne.

— Oprostite... Rekli smo, dakle, svaki dan do tri popodne.

— Osim subote i nedjelje — dopuni ga Željka.

— Dobro — složi se ponovno on. — Od sedam ujutro do tri...

Pokazao joj je zatim čitavu kuću a usput su uglavili njezinu plaću. Ponudio joj je više nego što je očekivala. Pozvao je zatim Dražena da je dođe pozdraviti. Sagnula se i opet poljubila mališana.

Snašla se vrlo brzo i već za nekoliko dana kuća je blistala i sve se odvijalo po ustaljenom redu. Radila je mnogo i zdušno, s veseljem. Posebno ju je radovalo što ju je Dražen prihvatio. Kad je prvo jutro ušla k njemu, još je spavao. Nije se mogla suzdržati da ne poljubi njegovu glavicu. Otvorio je oči i začuđeno se zagledao u nju.

— Dobro jutro, srce. Ja sam to. Poznaješ me?

— Da. Ti si teta Željka.

— Hoćeš li još spavati?

— Samo malo.

— Kad ustaneš, javi mi se da ti pomognem kod umivanja i oblačenja i da ti dam zajutrak.

Dok je popravljala pokrivač koji je bio s njega spuznuo, Dražen je obujmi oko vrata i pritisne poljubac na njezin obraz. Iznenadila se i uzbudila. Zagrlila ga je, izljubila i šapnula mu:

— Teta te Željka jako voli...

A onda je brzo izašla da dječak ne opazi suze što joj od ganuća zablistaše u očima.

S arhitektom se viđala samo kod doručka i objeda. Sve je vrijeme provodio u svojoj radnoj sobi i na gradnjama. U kućanstvo se nije pačao, davao joj povremeno novac za nabavu namirnica i ostale potrebe i bio zadovoljan sa svim što je činila. Ophodio se s njom krajnje taktično i s očitim poštovanjem. Ona je to znala cijeniti i trudila se da njenu radu ne bude ni najmanje prigovora.

Objedovali su uvijek u dva sata. Željka bi nakon toga oprala suđe i sredila kuhinju te točno u tri odlazila. Arhitekt i Dražen razgovarali su dotle u blagovaonici. Jednoga dana Željka začuje kako Dražen govori tati:

— Zašto teta Željka ne spava kod nas?

— Ona, sine — odgovorio je arhitekt — ima svoj dom pa mora tamo spavati.

— A ja bih želio da je stalno kod nas.

— Hm... Zašto bi to želio? Voliš je?

— I ja nju i ona mene.

— Moramo, sine, biti zadovoljni i sretni da je i toliko kod nas. Budimo strpljivi. Možda će se s vremenom tvoja želja ostvariti...

Cijelim putem do kuće Željka si nije mogla protumačiti značenje ovih posljednjih riječi. I idućih dana stalno su joj dolazile na pamet. I što je najzanimljivije, sad ju je najedanput stala hvatati čudna nesigurnost kad god bi se našla s arhitektom nasamo. Jedva se jedvice uspjela toga osloboditi. A onda se dogodilo nešto što ju je opet zbunilo. Na njezin rođendan Dražen joj je prije objeda predao ukusno aranžiranu kitu cvijeća a arhitekt joj uručio omanji zamotak. Nije se mogla snaći od iznenađenja.

— Kako ste znali? Ja nisam ništa govorila...

— Datum vašeg rođenja saznao sam kod sklapanja ugovora... Nadam se da naše darove nećete krivo shvatiti... Mislio sam: ovo je najzgodnija prilika da vam iskažemo svoju zahvalnost za sve što nam činite...

Otvorila je zamotak. U baršunastom etuiu nalazila se skupocjena ogrlica. Sjela je na stolac i ostala bez riječi.

— Nećete je staviti?

Poslušala je.

— Drago mi je da sam pogodio. Prekrasno vam pristaje. Dražene, donesi ogledalo da se teta Željka vidi.

U ogledalu opazila je najprije svoje zažareno lice.

— Hvala... iskrena hvala — jedva je prošaptala i zatim odbrzala u kuhinju da donese jelo na stol. U toku objeda nekoliko je puta pokušala reći kako ne može dokučiti čime je zaslužila takvu pažnju, da to nema smisla, da ne zna kako bi uzvratila, no arhitekt je vješto prelazio preko toga i svaki put usmjerio razgovor drugim pravcem.

I o onom razgovoru između oca i sina, i o ovom daru Željka je često raz-

mišljala kad bi se navečer u svom stanu smjestila u udobnom naslonjaču da prolista štampu ili nastavi s čitanjem kakve knjige. Nije, međutim, mogla ništa sigurno zaključiti. No uskoro joj je u jednom hipu sve postalo jasno.

Arhitekt je jednom zgodom nedugo nakon toga sjeo s poslovnim prijateljem u vrt iza kuće. Servirala im je piće i vratila se u kuhinju da dogotovi objed. Kroz pritvoreni je prozor i nehotice čula njihov razgovor.

— Domaćica vam je, Krešo, vrlo simpatična, kulturna i lijepa.

— O da. Tu sam imao posebnu sreću. A da tek vidite kako se Dražen i ona vole! To mi je ipak od svega najvažnije.

— Nemojte mi zamjeriti, ali kao stari znanac usudit ću se reći: ne pomišljate li na ženidbu?

Nakon dulje stanke začula je Krešin glas:

— Vidite, tko se jedanput opeče, kao što je sa mnom bio slučaj, mora prije takve važne odluke i te kako dobro promisliti. Ja već dugo razmišljam. I sad samo čekam zgodnu priliku da joj predložim brak.

— Njoj?

— Da. Čvrsto sam uvjeren da ne bih pogriješio. Dobra je Draženu, izvrsna je domaćica...

Zamaglilo joj se i morala je sjesti. Ipak se svladala, obavila sve poslove i nekako dočekala tri sata. Došavši kući najprije se rasplakala, dugo je jecala a onda pokušala trijezno preispitati činjenice i donijeti odluku. Šta će mu odgovoriti kad je zaprosi? To je barem jednostavno: uljudno će ga odbiti. Bude li tražio razlog, reći će mu da se još nije oporavila od prvog nesretnog braka... ili tako nešto... Pa čula je iz kojih je razloga kani zaprositi. Ne bi ga, dakako, odbila kad bi je makar malo volio... jer... jer... jer ona odavno već sigurno zna: voli ga, ludo ga voli. Nakon pasjeg života s Marijanom Krešo joj je po svojoj smirenosti, finoći, srdačnosti i dobroti melem na ranu. Da samo zna koliko ga je puta potajice promatrala i pritom čeznula da je zavoli i bude njezin... Kako bi mu se tada odužila svojom privrženošću i ljubavlju! Nijedna joj žrtva ne bi bila teška. A kako bi tek Dražen bio sretan! Voli tog dječaka kao da joj je sin. Imala bi svakako i svoje djece, no Dražen joj je tako duboko u srcu da bi ga voljela jednako kao i njih.

— Ah, isprazni snovi! — zaključi Željka svoje razmišljanje. — Bez ljubavi s Krešine strane nema ni govora o mojem pristanku. I zašto, zašto nemam baš nimalo sreće?

I opet se gušila u suzama.

Stajalo ju je teškog napora da Krešo sljedećih dana ne primijeti kakve je patnje podgrizaju. Malo se i ljutila na njega. Šta samo čeka? Nek već jedanput progovori pa da svemu bude kraj!

Jednog prijepodneva Krešo nakon povratka s gradnje nije ušao u svoju radnu sobu, nego stao švrljati po stanu. Željki je zastao dah i klecnula su joj koljena. Nema sumnje: kucnuo je sudbonosni čas.

Krešo se ubrzo navirio u kuhinju.

— Dražena nema?

Željka je namjerno vratima okrenula leđa.

— Igra se u susjedstvu. Trebate ga?

— Ne. Samo pitam. Imate li malo vremena?

— Baš i nemam.

— Ipak vas moram zamoliti da dođete na časak u moju sobu. Važno je.

Ponudio ju je da sjedne. On nije — kao uvijek — otišao za radni stol, nego se spustio u naslonjač nasuprot njoj i zagledao se u nju. Osjetila kako joj obrazi gore. Da sakrije nelagodu, oborila je glavu i stala mrsiti uvojak kose na svom čelu.

— Željka, draga Željka — napokon je progovorio — satima bih vas ovako gledao...

— Nemojte se ljutiti — smogla je snage da kaže i pogleda ga — čeka me posao pa vas molim da prijeđete na stvar...

Odmah se još jače zacrveni jer joj se učini da je izvalila glupost.

— Pa ja već govorim o onom što vam hoću kazati. Ukratko: dugo već želim da budete moja supruga i Draženova mama.

— Ne kanim se udavati. Još sam ranjenik od prvog neuspjelog braka.

— Odbijate me dakle... Žao mi je. No ja ću strpljivo čekati. Možda se s vremenom predomislite. A dotle znajte: vi ili nijedna druga.

— To su preteške riječi. Kolike bi vašu ponudu objeručke prihvatile!

— Možda. No ja se nikad ne bih ženio onom koju ne volim.

— Nećete valjda reći...

— Upravo to hoću reći, Željka. Ta zar niste primijetili kako se moje divljenje i poštovanje prema vama vrlo brzo pretvorilo u ljubav? Evo vam moje poštene, ljudske riječi: ta je ljubav duboka i snažna; trajat će dok sam živ. Ne usuđujem se, dakako, pomisliti da i vi prema meni nešto slično osjećate, no ipak vas molim: ne donesite konačnu odluku danas, promislite još koji dan i imajte na umu da vas istinski volim...

— Nema razloga da odgađem. Odlučila sam.

Problijedio je i skočio na noge. Ustala je i ona.

— Dakle?

— Udat ću se za čovjeka kojeg volim i koji mene voli.

— A tko je taj sretnik?

— Mili moj, pa zar ne pogađaš?

Zinuo je, razrogačio oči a onda koraknuo k njoj i snažno je privukao k sebi.

Tomo POLEGUBIĆ

Pitanja zadnja i prva

ćutim kako se rađaju nedosuđene mijene
nedodirnute i čiste od ustajalosti duše
mučen razlogom
dozivam tijelo koje me u nadi napušta
i pitam stranca pitanja zadnja i prva
zagonetka je vječna
prisutnost se glasa kao život na rukama
srce se otvara bolu
čovjek gubitku
i ne mogu dokučiti sigurnijeg puta k sebi

Stanislav SODAN

Halo, ovdje čovjek!

Negdje iz utrobe Svemira Netko je uporno okretao telefonski brojčanik. Nije znao koga zove, a i bilo Mu je sasvim svejedno. Odlučio se na to naprosto iz dosade. Zašto bi uopće zagledao telefonski imenik? Zvat će onako, napamet, pa možda se netko i javi.

Čudan signal privukao mu je pažnju.

Upamtio je taj broj i uporno ga nazivao. Onaj dosadni signal stalno se čuo. Ni On nije odustajao. Uporno je uza svoje uho držao slušalicu. Upornost se isplatila.

Odjednom, nastala je tišina. Muk. Ali kao da je ipak nekoga dobio! Čekao je. Obuzela Ga je trema. Slušalica je jezovito šutjela, ali izbijala je iz nje neka napetost koja je davala nadu. I onda, počelo je...

Najprije se čula strahovita eksplozija. Poslije toga, krici. Nepoznati je vikao: »Halo, halo!« Nitko mu nije odgovarao. Eksplozije su bile sve češće. Jauci i krikovi sve strašniji. Uho Mu je parao zvuk ambulantnih sirena. Bio je iznenađen. Kao da je nazvao srce nekog pakla. Slušalicu nije micao, ali san ju je sam maknuo. Umoran je pao i zaspao.

Kad se probudio, uho Mu je brujalo od eksplozija. Glavom su Mu odzvanjali krici. Mnoga su Ga pitanja mučila.

Kakav je to čudan broj nazvao? U jutarnjim novinama nigdje ni spomena o nekakvom sukobu. Ništa Mu nije bilo jasno. Možda je nazvao neko kino? Ali kakvo je to kino s tako neobičnim brojevima? Ne, to je nešto posebno, zaključio je Nepoznati.

Dugo nije mogao dobiti svoj broj. Svoju tajnu. I onda, opet...

Jeziva tišina — i počelo je. Začuo je žamor. Zatim lupetanje čekića. Nakon toga glas. Oštar muški glas. Čuo je: »Vi, proglašeni ste krivim jer ste ukaljali našu zastavu i jer ste neovlašteno prešli našu granicu. U ime naroda kažnjavate se smrću strijeljanjem!« Nakon toga pljesak. Što je ovo? — blenuo je Nepoznati. Što je to zastava? Što je to granica? Kakav narod spominje? Zar zbog toga smrt? Kakav je ovo prokleti telefon? Nakon pucnja, spustio je slušalicu.

Telefon Mu se počinjao gaditi. Kakve to luđake naziva? Čitao je različite rječnike, ali nije našao ništa o zastavi, granici, narodu i strijeljanju. Te riječi nije mogao prevesti ali mirisale su Mu po značenju na nekakva božanstva.

Tajnoviti Ga je broj sve više mučio. Odbio Ga je nazivati. Postao Mu je mora. Ništa lijepo na njemu nije čuo. Ubojstva, mržnje, paleži i pripreme za sukobe — bilo je sve što je tajni broj javljao. Gadio Mu se.

Ali strpljenje nije izdržalo. Nazvao je opet. Čim je čuo pucanj, lupio je slušalicom. Ne, neću više nazivati! Postao je nervozan. Popio je tabletu za smirenje. Zurio je u zeleni telefon. Niz obraze curio Mu je znoj. Ne zvati, čvrsto je odlučio.

Nekoliko mjeseci je prošlo, nije nazivao.

I onda, kažiprst je ponovo okretao tajni broj. Odmah je upao u nekakav govor: »Danas je u Gradu došlo do žestokog sukoba milicije i demonstranata. Bilo je i mrtvih. U Državi je izvršen udar. Noćas je od eksplozije bombe u jednom restoranu u Novom Selu poginulo nekoliko osoba. Država Velika najavila je rat Državi Maloj. Oteti General zatražio isplatu za svoju glavu. Vlada raspravlja! Navršava se treća godina rata između...« Lupio je slušalicom i istrgao žicu iz zida. Odjurio je u zahod i dugo povraćao. Kako je do sada mirno živio! Što Mu je trebala ta čudna igra sa zvanjem nepoznatog broja? Kamo će s tim nepoznatim pojmovima — Rat, Država, Povijest, Državni udar, Demonstracije, Bombe, Eksplozije...

Iskomplicirao je Nepoznati sebi život. Nije mogao da ne zove, a kad zove — dan Mu je propao.

Odlučio je. Više nema prisluškivanja. Upast će u središte zbivanja i vikati s kim to prokletim razgovara.

Nazvao je broj i iznenadio se. Čuo je tihe glasove. Šaputali su i pucketali usnama. Govorili su o ljubavi. Nepoznatom je zastao dah. Počeo je ubrzano disati. Trže ga ženski glas: »Opet nas neki manijak prisluškuje!« Nato će muški glas: »Što je, mamlazu, što prisluškuješ tuđe razgovore?« Početna radost ovim je bila prekinuta. Nepoznati je progutao pljuvačku i suhih usana jedva izgovorio: »Molim vas, s kim razgovaram?«

»S čovjekom, idiote« — bilo je posljednje što je čuo. Veza je bila prekinuta.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA DRUŠTVA SV. JERONIMA

6. XII. 1984 — prof. Mirko Validžić: Razgovor s fra Vjekom Vrčićem, autorom romana o Imotskoj krajini

13. XII. 1984. — Stjepan Pačarić: Od Sljemena do Bistrice (uz dijapozitive)

Stanislava ADAMIĆ

Ne dalje od četiri

Brojim
i ne mogu dalje od — 4
Četiri zida
četiri strane svijeta
četiri godišnja doba
Četiri lista-sreće
(kažu djeteline)
Ponavljam: ČETIRI

Kroz sljepoću zida
nalet se
četiri Jahača Apokalipse
prozire
i vidi.

Tomislav MARETIĆ

Jutarnja šetnja

Smrznute stope
jučerašnjeg dana na
gradskom snijegu.

Markova crkva
pod snijegom. S bjelinom se bori
hrvatski grb.

Srebren skok ribe
obasjan mjesečinom.
Zimska tišina.

Stanislav ŠODAN

I neznanje je stanje uma

Ovnovi, žalite se! Ljudi sve više bleje.

Najlakše je slijediti ovnove.

Stado se slaže dok ne ugleda korito.

Mislim, dakle rizikujem!

Veličina čovjeka ne ovisi o veličini sjene.

Što patnja sveže, radosti ne mogu rastaviti.

Neki se trenucima pokušavaju boriti s vječnošću.

Najviše sudara doživio je kotač povijesti.

Dosada je jedini čitalac mudrih knjiga.

Istomišljenici su podanici nečije misli.

Čovjek je najbolje pakovan kad je u prahu.

Civilizacija je asfaltirani put u budućnost.

Kako ljudi upravljaju sa sobom, mnogima bi trebalo oduzeti dozvolu.

Filozofija je uzdah pred nejasnim.

Za slobodu lanci su narukvice.

Ranko MATASOVIĆ

Oproštaj

To nije bol.
Samo krv otiče
A zemlja vri.

Ne letim više.
Ne bojim se.
Ne žalim.

U svitaj dana.
Na odru od pepela.
Oproštaj.

Tomislav DOROTIĆ

Zima u Bolu

Noću
mrak proguta kuće
i svaka se kala skrije
u samoću.

A kad, korakom noćnih ptica,
zadnji kartaši odu,
svakom kutu i svodu
tišina prazninu nudi.

Mjesec, bez lica,
u izlogu neba miruje.
A prije zore
bura jugo smiruje
i zarobljeno kroti
u kanalu more.

Pakosno pismo o mitologiji

Kad bi to barem bio kakav mali bijeli kit, s onim sudbinskim Akabom ili bez njega, a ne ovi sluzavi krakovi i ticala što nas sapleću i zapleću! Jesu li to krakovi polipa, ovi znakovi i metafore iz naše povijesti? Onoga što je svojedobno napao kapetana Nema (ta i on je plovio, a da nije znao kamo!); ili barem polipa pjesnika Thomasa Pinchona, kojeg su *oni* poslali, ali ne »oni« Orwelovi. Zato ti i pišem jer mi se *nekako čini da više nismo u Kansasu;* ali nismo, zacijelo, ni u Joachimovim selima anžujskim. Gle! a ti sanjaš inzularne snove o rodnoj Meleti! Ono s Tiresijom bila je idila, a *le vent se leve* — poezija, ili neki idealni pokušaj u poeziji. Što je još preostalo?

Dakle o tom mitu bez vremena želio sam ti pisati — ako takav doista postoji. Zapravo, riječ je o vremenu posve malom, i kratkom — koje tisućljeće ili stoljeće, i svršeno je s pričom! Ali i mi izgaramo od želje da rezimiramo (u misli i u djelovanju) svu prošlost i budućnost, u sistemu, u kakvom »totalnom pogledu«. Lijepa *želja.* I dječja je križarska vojska iz 1212. bila lijepa želja (i nije samo prošlost), pa sada nam se čini kao da moramo birati između dva Joachima: onoga što je već u duecentu zamislio treće razdoblje povijesti *(oslobođeno* u znaku Svetog Duha, sve do profane Hegelove eshatologije) i onoga što je — *plus me plâit le séjour qu' ont bâti mes aïeux* — sanjao o povratku poslije duga puta. Runo zlatno, otoci nenađeni! — tek: ima li povratka s tako dugog i dalekog putovanja, i može li se nekažnjeno toliko zažariti svoja mašta, vlastita i tuđa? Drugim riječima: ima li povratka za Borisa Davidoviča?

Možemo li, pored Joachima del Fiore i Joachima Du Bellaya, naslutiti još neki, treći izbor? Možda onu *perfectio* sv. Augustina putem *Crkve;* bio bi to jednostavni etatizam koji smo iskusili u minulih šezdeset godina. Ili četvrti: ono postupno otkrivanje i odgajanje Lessingovo iz »Odgoja ljudske rase«, za koje bismo danas, u terminologiji našeg stoljeća, zacijelo našli socijaldemokratski korelat: *reformatio* u dugom nizu, umjesto utopijske *renovatio.*

Govorimo, naravno, o traženju zavičaja; on je, vjerojatno, »filozofski«, u spiritualnom sloju postojanja, ali u konkretnoj modifikaciji može biti i geografski ili kulturni, ili anžujski, ako nastavimo slikovitim govorom. To traženje je ono »bitno lutanje« koje je u našem duhu, a koje uključuje i povratak — i tu počinje *naš* problem: našeg pokoljenja i naše Utopije.

Zato su me tvoje nedovršene stranice (»Mit i egzistencija«, Književna smotra br. 21) i potakle na ovu epistularnu reakciju. Nalazim se, ne posve

slučajno, u »savršenom krajoliku«, gdje trenutačno nema nikakva Tiresije. Preda mnom je, doduše, jedno primorsko groblje, ali nije Valeryjevo. Vjetra je, uostalom, bilo i previše, kao i eshatoloških putovanja posve inkoherentnih; ona su, doduše, često završavala na nekim otocima, samo to nisu bili Baudelaireovi otoci, sretni i neviđeni. Nekom su prokletom arhipelagu u svakom slučaju pripadali, od Solovjeckog dalje, do beskraja. Bolje je onda ostati kod Mallarmea, koji je već bio prerastao i posljednje ostatke Baudelaireove romantike: *»Bez otoka sretnih, sami, bez jedara...«*

Dopusti mi, dakle, nešto ironije i gorčine, neće one biti ni razorne kao kod Joycea, ni rezignirane kao kod Eliota. Uostalom, usporedbe nisu nikada posve točne; ta zato i jesu usporedbe! Tako je Eliot s jezom započeo opis putovanja *(»Hladno je bilo kad smo polazili...«)*, a mi smo, naprotiv, na put pošli užarena čela i u zanosu vjere, točno kao 1212. godine. Znači li to da je Eliotov pogled bio totalniji, da je, možda, obuhvatio sve eshatologije od Joachima del Fiore do Hegela?

Na kraju krajeva *(Što da radimo sutra? Što da ikada radimo?)* odabrat ćemo, vjerojatno, Lessinga, ali ćemo ga jednostavno smjestiti u Anjou, negdje podno onog zvonika Du Bellayeva. Ne plaši se: bit će sve to iznad svakog regionalnog kampanilizma i pasatizma, pa možda zaista u čeliku i aluminiju, ako nam urbanisti to dopuste. Kakva svakidašnja, malograđanska sudbina! Nasuprot Odisejevu avanturizmu, neka mala jazonovska spekulacija: putovati po zlatno runo! (Poneka mala kiša za našu poljoprivredu...)

Samo, je li taj naš »totalni pogled« okrenut prošlosti ili budućnosti? Je li našoj brizi za postojanje potreban mit kao objašnjenje prošlosti ili kao utopija za ostvarenje budućnosti? — to sami sebi kao da još nismo objasnili. Kao »posvećena tradicija« i »prvotno objavljenje« ili kao fikcija i iluzija? — da govorimo riječima Mircea Eliade. Neće li i to završiti kakvim obuhvatnim sistemom, koji će ograditi i prošlost i sadašnjost i budućnost? Nije li odnos kozmogonije (povijesti) i eshatona (budućnosti) uvijek bio funkcionalno povezan, čak i u veoma modernoj ideološkoj misli? Nasuprot mudrom Gerontionu koji nas je opomenuo: »Sjetite se, povijest posjeduje mnogo podmuklih prolaza, iznađenih hodnika i nastavaka; vara nas šaptom ambicije, vodi nas taštinom.« Zaista, odvela nas je tako do Auschwitza i Kolime. Ali, mi bez mitova nismo naprosto mogli živjeti, stvarali smo ih tokom povijesti uvijek, i razarali, a onda smo ih pretvarali u alegorije ili metafore. Onaj o Odiseju razorio je (ili izmijenio) čak najveći pjesnik naše civilizacije oko 1300. godine. Ali i Odisejev mit, i onaj o Aleksandru, nastavili su ipak svoj život *in litteris*. Znači li to da su to vječni mitovi naše vrste?

Opet pronađeni — rekao si. Sigurno je da ćemo, u književnosti, više privoliti Homerovoj (ili Danteovoj) priči o Odiseju — lutalici negoli onoj o zlatohlepnom Jazonu: u tom slučaju tražiti zavičaj bit će kao *biti u zavičaju*. Nikakve znakove više nećemo poštovati — *»ove Ercole mise i suoi traguardi«*, napisao je Allighieri, i ta njegova velika metafora iz 26. pjevanja Inferna ipak je na određen način očitovanje racionalističke erozije mita. To je tadašnja Crkva (ili zapadna civilizacija uopće) naprosto *prihvatila Povijest*. Dante je dopustio velikom lutalici da prođe u Atlantik pokraj znakova koji su opomenjali *(»accioche l' uomo piu lungi non si metta«)*, a onda ga je potopio skupa s brodom i njegovom družbom. Ne znam ima li grandioznije parabole za našu povijesnu tragediju od onog Odisejeva beznadnog lutanja. Kao svijetle trublje

odzvanjaju tercine u kojima je Dante zgusnuo Odisejevu egzortaciju (upravljenu nama):

O fratti, dissi, che per cento milia
Perigli siete giunti all' occidente,
O fratti, dissi, che per cento milia
Perigli siete giunti all' occidente,
Per questa tanto picciola vigilia

De' vostri sensi, ch'e del rimanente,
Non vogliate negar l' esperienza,
Diretro al sol, del mondo senza gente.

Considerate la vostra semenza:
Fatti non foste a viver come bruti,
Ma per seguir virtute e conoscenza.[1]

Ako je to prihvaćanje Povijesti, bez obzira na eshaton (premda ne bez njega) bio velik događaj Zapada i njegovo rješenje pitanja egzistencije, najmanje je važno je li ili nije do toga došlo u suglasju s Crkvom, točnije s nekim podzemnim kretanjem u njenom misaonom krilu. Uostalom, Giordano Bruno, jedan od najvećih slobodnih lutalaca, spaljen je 300 godina poslije nastanka ovih stihova, a i sam je Dante potopio svog moreplovca (i bacio ga još k tome u pakao). Zato tercine o propasti poslije otkrića nove zemlje i osjećamo kao bubnjeve oko stratišta:

Noi ci allegrammo, e tosto torno in pianto
Che dalla nuova terra un turbo nacque,
E percosse del legno il primo canto.

Tre volte il fe girar con tutte l' acque,
Alla quarta levar la poppa in suso,
E la prora ire in giu, com' altrui piacque,

Infin che 'l mar fu sopra noi rinchiuso.[2]

Je li propast došla od otkrića (od nepoznate zemlje nasred mora) ili od *nepotpunog* otkrića, od naše biološke i kozmičke slabosti, dakle? Od atomske energije ili od Gulaga? Odnosno: hoćemo li uništenjem Gulaga (s oslobođenom misli, dakle) uništiti i hidrogensku bombu, ili ćemo hidrogenskom bombom uništiti ovaj mračni arhipelag? Ili nas je povijest ipak nezamrsivo zaplela u mrežu svojih *»podmuklih prolaza, iznađenih hodnika...«*?

Pjesnik je morao pronaći neki dostojan kraj za svog junaka, ali bez obzira na eventualnu oficijelnu osudu besciljnog i beznadnog putovanja (istraživanja), koje je u biti bogohulno i bezbožno, Danteove su simpatije na strani Odiseja. Na vrhuncu Srednjovjekovlja još jednom se dogodilo »čudo« (i to u srcu Sredozemlja, kako i dolići): usred kršćanstva, koje je upravo dozrijevalo do mogućnosti da preuzme nasljedstvo Grka, najvidovitiji je tada duh našeg kulturnog slijeda predvidio (ili samo naslutio) esencijalni mit Zapada. On je »esencijalan« jer je, recimo, zamišljen prije povijesne egzistencije same. Bez sumnje, Dante je na svoj način literarizirao Homera a klasičnoj i apolinskoj modifikaciji smjelosti dodao je faustovske kvalitete besciljnosti

i uzaludnosti. Ne samo što nema konkretnog cilja — i u tome je iznad svih »luzitanskih« putovanja i otkrića, nego nema ni velikodušnosti i čovjekoljublja — i u tome je čak iznad prometejskog mita.

Za nas ostaje bitno pitanje (na koje je teško i pomisliti, zato ti je zacijelo jasno zašto okolišam oko ove vruće kaše): ima li povratka iz tih dalekih daljina? Možemo li, drugim riječima, smiriti duhove koje smo izazvali — radoznali čarobnjakovi šegrti, prema kojima je doktor iz Halstatta samo smiješni lik iz neke njemačke legende?

Izgubili su nimbuse »svetih priča« naši europski mitovi, postali su ideje i personifikacije, zvučni citati iz eposa i romana; jesu li zato manje značajni i živi? Alegorizirani i desakralizirani, pratili su nas u stopu ili su išli pred nama. Faust je čak dao ime, najljepši atribut našoj kulturi, onoj koja je naslijedila apolinsku (sredozemnu) kulturu, a da je nije pokopala. Tu Nietzscheovu dihotomiju prihvatio je Oswald Spengler u svojoj »katastrofalnoj hipotezi« kojoj smo se svi smijali. Naš je smijeh zamro pred Oswiencimom, Vorkutom, Kolimom i Čukotkom, ili — još jednostavnije i bliže — u Jasenovcu i u Pliberku. Zaledio se.

Kad vragovi orgijaju u paklu, to je nekako razumljivo; ali kad to čine anđeli, što je onda to? To je upravo ona iracionalna, mitološka daljina iz koje se treba vratiti? Nismo li do nje došli »mitološkim mišljenjem«, bezumnom eshatologijom odabranih?

I Aleksandar se vratio. — Negdje u našoj mladosti kad smo još tražili metafore koje će opravdati i dati neku povijesnu (ili poetsku) anamnesis našoj Utopiji (njeno utemeljenje ne samo u sadašnjosti, nego i u prošlosti) — a i raskulačivanje i 1937. već su bili minuli! — našli smo još jedan mit paralelan Odisejevu. Patrijarhalna idila s Itake pretvorila se s Aleksadrom Velikim u etatizirani (imperijalistički) pohod — na kraj svijeta. Giovanni Pascoli, u čudesnoj lijepoj knjizi (»Poemi conviviali«), u kojoj su stare grčke priče europeizirane u ruhu nekog zakašnjelog, a opet tako modernog klasicizma, da je toj Aleksandrovoj legendi novi smisao: patnju zbog *dostignutog kraja.*

Oh! piu felice quanto piu cammino
m'era 'd'innanzi; quanto piu cimenti,
quanto piu dubbi, quanto piu destino![3]

Aleksandar se — povijest nas uči — vratio iz Indije. Ali Pascoli ga je bio doveo do kraja kopna (do kraja Utopije), i dao mu je najteže saznanje: nikakvog cilja više nema; dakle ni svrhe života. Nije li ta sudbina teža od Odisejeve propasti?

— Giungemmo: e il Fine. O sacro Araldo, squilla!
Non altra terra se non la, nell'aria,
quella che in mezzo del brocchier vi brilla,

o Pezeteri: errante e solitaria
terra, inaccesa. Dall'ultima sponda
vedete la, mistofori di Caria,

l'ultimo fiume Oceano senz'onda..
O venuti dall' Haemo e dal Carmelo,
ecco, la terra sfuma e si profonda

dentro la notte fulgida del cielo.[4]

S nekog suvremenog filistarskog stajališta netko bi mogao pjesniku prigovoriti: ta na mjesec smo se ipak popeli; kad nas međuzvjezdani prostori, a i hirošimski rezultati mikrokozmičkih putovanja, ne bi ostavljali bespomoćnima pred demografskom eksplozijom globusa, i kad nam ne bi otvarali neslućene perspektive: da tu *demografsku* rješavamo drugom eksplozijom: *hidrogenskom.* Ili da Orwelovu 1984. pokušamo izbjeći Huxleyevim »Vrlim novim svijetom«?

Književnici su, dakle, ponovo digli znakove mračnih opomena, i to su te naše suvremene desakralizirane i nimalo svete alegorije i metafore. Nisu li to sada jedini (i jadni) mitovi koji prate naš hod kroz ovu profanu povijest? Preko njih saobraćamo sa suvremenošću i s minulim (i budućim) pokoljenjima. S njima izlazimo iz ovog malog osobnog i povijesnog vremena u van-povijesno vrijeme. Otvaramo se pluritemporalnim prostorima. Znači li možda to: biti u vlastitom svijetu?

Koju dakle, vječnu metaforu (ili mit, kako bi ti rekao) da izaberemo? — Onu joyceovsku koja bi trebala dokazati inkoherentnost svakog mita, pa i onog o sretnom Sredozemlju? Ili »Knjigu« Mallarmeovu? Ili Hölderlinovu rezignaciju u umjetnosti *(»Was bliebt stiften die Dichter«)?* Koliko bi »Pustih zemalja« mogli navesti, onih koje već desetljećima pustoše naše duše: od Audenove »Atlantide« do Ust-Vima ili Uhte?

Pretpostavimo da napokon dotakneš žalo
Atlantide, i započneš
Strašno putovanje prema unutrašnjosti
Kroz mračne šume i sleđene
Tundre, gdje svi se brzo izgube...

Upravo (in litteris) kao jednog, bilo kojeg, sleđenog dana u Orotukanu na Kolimi — zvuče ti stihovi. Ali jer smo već spremni da s olakim osmijehom govorimo o velikim književnim »projekcijama«, bilo bi dobro upitati se: ako je koherencija Joyceova »Ulyssesa« s poviješću tako savršena, ne slijedi li iz toga neka uzročna veza između svakodnevnog i trivijalnog života u Dublinu i onog zimskog orotukanskog? — ili, možda, jednog dana Borisa Davidoviča? — Eh, oprosti mi ovo nešto malo pakosti! Što ona znači prema veličanstvenoj zlobi naših »totalnih pogleda«?

Ali prije nego što se odlučimo za neki razboritiji izbor (od malo mogućih koji su nam preostali), pošteno ću ti izrecitirati još poneku tercinu iz tog Pascolijeva »Alexandrosa«. Vodio je pjesnik svog junaka prostranstvima Istoka, pustio ga da od Issa i Pelle slijedi to svoje užareno sunce *(»palo što je sred crnih šuma negdje na kraj svijeta, i ko plamteće blago sve nam dalje sjalo«* — a zaboravio je da Aleksandar putuje prema Istoku), i što mu je na kraju ostavio? Duhove.

.....

soffio possente d'un fatale andare,
oltre la morte; e m'e nel cuor, presente
come in conchiglia murmure di mare.

O squillo acuto, o spirito possente,
che passi in alto e gridi, che ti segua!
ma questo e il Fine, e l'Oceano, il Niente...

e il canto passa ed oltre noi dilegua.

Sada bi, naravno, trebalo zatomiti svaku pakost i ironiju: što će nam preostati ako ismijemo i ovaj *»kobni hod preko smrti«*, jedini izlaz u van-povijesno vrijeme, to jest izvan ove male osobne (ili misaone, svejedno) suvremenosti? Jedini povratak. Jer: *»Što da radimo? Što da ikada radimo?«* — pripada današnjici, a *»hod preko smrti«* pripada budućnosti, možda zaista neizvjesnoj i posve zamagljenoj, ali koja je jedini *produljeni smisao,* trajanje u vremenu. To može biti i neizbježni povratak izgubljenoj (ili nikad pronađenoj) ljudskosti, dakle i povratak ljudskom socijalizmu iz svakog mračnog arhipelaga. Neistraženo more (u budućnosti), nejasno i neodređeno, upravo kao šum u školjci! Van-povijesno vrijeme — užas nepoznatog! — *Ekstatično* i *imaginirano,* napisao je Mircea Eliade, i zamislio ga je kao osobno spasenje, u doživljavanju (čitanju) ili u stvaranju. Ono *was bleibt* Hölderlinovo. Pridodali smo mu i opću, povijesno-kardinalnu dimenziju: (a to je i pokrenulo ovaj tijek misli) produljenje svakog djela u ostvarenom zajedništvu, u trajanju koje *daje smisao* i ovoj ograničenoj sadašnjosti. A Giovanni Pascoli ispunio je i okružio taj smisao strahom u zastrašujućem prostoru, po kojemu *»neke sile tajne«* prolaze kasom kao krda slonova, a zvijeri reže u daljini. Lijep je doista ovaj univerzalni zavičaj, intiman i domaći!

Uostalom, gdje će i kako li će u tom beskraju (u *besmislenu kraju kojemu se bližimo)* odzvanjati i riječ i djelo? Bez bliskih membrana koje će odjekivati, bez poznatih duhova, bez sjećanja? I eto, gdje se problem prostora javlja strašnom silom, a ne mora biti ni rodna Meleta ili Pharos, ni »mediteranska univerzalnost«, ni bilo koja zemlja *ulja, smokava i vina,* ali mora biti (nasuprot beskraju koji će nas usisati) dostižan i dohvatiti krug pojmova i uspomena. *La douceur engevine* — pa makar i s petrolejkom. Što drugo i možemo predložiti sebi u svijetu (i životu) koji počinje strahom, a završava tugom?

Je li potrebno da te podsjetim da je u pojmu povratka uključen i pojam polaska. *»Heureux qui, comme Ullysse, a fait un beau voyage...«*

1975.

Postscriptum za čitaoca (iz 1984):

Nije stiglo mome dobrom znancu kojemu je bilo upućeno, ovo »staro pismo«. Bilo je poslano zagrebačkoj »Književnoj smotri« 1975. godine, ali nije ugledalo svjetlo dana. Ipak, mrak noći nije ga progutao, evo, izvlačim ga *in extremis,* možda. Pa je li doista tako mnogo zakasnilo? Što je ovih desetak godina prema vremenu minulom od Odiseja ili Aleksandra, ili Allighierija čak? — pomislio sam pročitavši ove retke — pošto sam ih, poslije toliko

vremena, našao među zabačenim papirima. Pa mitovi traju kao i povijest naša, kao sudbina, a nova su »iskustva« tu našu sudbinu samo »produbila«. Pa kako nam je danas bez mitova i bez Cilja (dok na Smisao i ne pomišljam)? — to pitanje upućujem sada pravom naslovniku ovog malog, i veoma malo pakosnog ogleda; jer kolega Ante Stamać upao je ovdje kao Pilat u Credo (a nije, zapravo, ni Pilat bio). Koliko se sjećam, njegov ogled o »Mitu i egzistenciji« dirnuo me je bio tugom visoke rezignacije. Pismo je, međutim, pisano za one koji su se 1971. izrugivali propasti mitova, kako su govorili, a posebno je upućeno bilo jednom (jednom drugu) historičaru književnosti koji je svoju »izdaju klerika« opravdavao tom mitološkom apostazijom. »Nema više mitova! Kojem boštvu služiti i otpjevati?« — pitao me je slavodobitno: Zaista, kojem boštvu i kojem božanstvu? — razmišljao sam nekoliko trenutaka, a onda sam upitao sebe sama, i njega: *»A sjećanja? Ima li još uvijek sjećanja?«*

»Ljudska sablast bez memorije«, rekao je jednom jedan od frankfurtskih »kritičara društva«; sa strahom se, čini se, osvrtao po asfaltnim pustinjama velegradova. Nisam siguran da je doznao i spoznao stvarne uzroke ove kolektivne amnezije; zato ni njegova »društvena kritika« nije dosegla korijene zaborava. A gle! Odisej se (po Homeru) vratio svom otoku poslije dvadeset godina. Zbog čega i radi čega?

Sužavanje obzorja? Možda. Ali kako poći u pustolovinu ako nemaš odnekud krenuti? Osim pustolovine (života) postoji rođenje i smrt, djetinjstvo i zamor od života — a zatim: je li doista sigurno da je sreća u širini obzorja? Što ima i što se može naći usred pustinje?

Kad spominjem pustinju, mislim na izgubljeno sjećanje, na ravnodušnost i osamljenost one utvare bez memorije, i bez vremena koje daje smisao. Kakve teške riječi! Gotovo kao kod Pascolija. Ali što ako nam je, pošto smo izgubili metafizičku transcendenciju, od pjesnikova »kobnog hoda preko smrti« ostalo samo ovo *zajedničko vrijeme:* produženo sjećanje, koje će biti dugo upravo onoliko koliko će i zajednica postojati: uzajamni i poznati splet uspomena na ljudski život koji je ovdje bio — »Zadru gradu na pridvratju...« — i u duhu ostao: u tragu, koji je otkrivanje, u umjetničkom djelu koje je ontički čin, stvaranje *moga* svijeta, od bliskih ljudi koji su nestali. Je li ta tuga (i ta ljubav) možda kult predaka, tradicionalizam neki, pasatistički ili retrogradan? — ne znam. Znam jedino da se bez njega naprijed ne može. Ne može se nigdje »transcendirati« ako sve propada u vječnom (ili povijesnom) zaboravu. Ako nešto ostaje u ovom bliskom spletu iz kojeg će ipak nastati svijest sinova i potomaka, to nije nikakva norma ili Zakon, čak, nego naprosto postojanje koje u vremenu postoji i od kojega se polazi. To nije ni etnos koji me ograničava, nego povijesna egzistencija iznad moje osobne. Ako je sjećanje sistem koji me sputava, i od njega ću pobjeći, kao što bježim (polazim) svakog dana i svakog trenutka — i zato je Allighierijevo razriješenje parabole ono *naše,* zapadno i »slobodarsko« i pustolovno: preko Rta dobre nade (makar i bez nade), da, upravo s ovim verbalnim patosom u našem prozaičnom, postindustrijskom vremenu: u Orwellovoj godini. Radi tog razrješenja u prostoru i vremenu Allighieri je i odveo svoga heroja iz Tirenskog mora u — pustolovinu i u smrt, i s tom je intuicijom utemeljio visoku (metaforičku) poeziju Zapada.

Sve je, zapravo, izmislio. Imao je samo blijedi oslon: nagovještaj kompilatora iz 2. stoljeća Gaiusa Juliusa Solinusa, prema kojem je Uliks osnovao

Lisabon (Ulisippo), i vijest o nekom grčkom žrtveniku u Škotskoj — dovoljno da i njegova mašta dobije zamah za posljednji plov *(»il folle volo«)* antiknog ludog istraživača.

Što je to, zapravo? Nastavak putovanja (od Gaete na zapad) bez cilja i bez transcendencije, *ludi let* — do onog mračnog brda usred Oceana. Ništa posebno nije tražio, ni Atlantidu, ni Indiju na zapadu. Je li pokušavao izbjeći sudbinu (presudu bogova), onu iz grčke drame?

Tko je to pisao o Homerovu suncu koje da je još uvijek nad nama? U našem (Huxlyjevu) novom svijetu, što ću izabrati: Homerovu varijantu ili Allighierijevu?

Grgo Gamulin

PRIJEVODI CITIRANIH STIHOVA

1) *O braćo, što ste na zapad daleče*
kroz brojne stigli pogibli i jade,
iskoristite još to kratko veče

Vašijeh čula, što vam preostade,
da iduć tragom sunčane putanje
spoznate svijet, gdje ljudi ne imade.

Mislite — rekoh — na vaše postanje:
nije vam življet ko što skot je sviko,
već vam je krepost tražiti i znanje.

Dante, Pakao, XXVI (Kombol)

2) *Al radost prijeđe brzo u plač pravi,*
jer s novog kopna ljut se vihor rodi
i udari u prednji dio splavi.

Triput zavrti brod u burnoj vodi,
a četvrti put kljun u more svali
i krmu digne, kako drugom godi,

dok se vrhu nas ne sklopiše vali.

Dante, Pakao, XXVI (Kombol)

3) *Sretnijeg li mene dok beskrajne pute*
pred sobom sam gledo; kad što veću muku
i sumnje tek čekah, i sve kobi krute.

G. Pascoli, Alexandros

4) *Stigosmo: kraj je. Glasniče sveti, javi!*
Nema druge zemlje doli tu, u zraku,
one što se usred vašeg štita plavi,

bludeće zemlje, o Pézéteri: svaku
što izmiče stvoru. S ruba zadnjih žala,
mistofori karski, gledajte u mraku

Ocean, tu rijeku posljednju, bez vala.
Vi što ste stigli iz Carmela i Haema,
gle, već pline, propadat je stala

u noć, što još sjaji ispod neba nijema.

G. Pascoli, Alexandros

Novi izgovor latinskog jezika

Već sam jednom u »Maruliću« pisao o izgovoru latinskog jezika (Jedinstveni izgovor latinskog jezika, »Marulić« 1976, br. 1), a sada se ponovno vraćam na istu temu. Naime, dosad je kod nas važio izgovor latinskog jezika onakav kakav su ga izgradili Nijemci svojim istraživanjima rimske klasične starine i kakav su poprimili svi germanski i slavenski narodi, pa k tome i Japanci, Kinezi, Mađari, Englezi i Američani.

Sada se, međutim, u klasičnim odjeljenjima, koja su otvorena nakon prestanka klasičnih gimnazija, uveo tzv. »klasični« izgovor latinskog jezika, koji se bitno razlikuje od onog izgovora koji smo učili u gimnaziji i na koji smo bili navikli u javnom životu kao i u Katoličkoj crkvi. Taj novi »klasični« izgovor latinskog jezika zahtijeva da se glas »c« uvijek izgovara kao »k«, dakle Cicero, Caesar kao Kikero, Kajsar, medicina kao medikina, diftong »ae« kao »aj«, dakle terra, terrae kao tera, teraj, dvoglas »oe« kao oj, dakle coelum kao kojlum itd.

Možda se tim novim izgovorom želi prikazati uska veza latinskog i grčkog jezika što se tiče izgovora ili se želi pokazati kako su Rimljani kao učenici grčke kulture morali svoje glasove izgovarati onako kako su ih izgovarali stari Grci. Možda u tome ima i nešto istine, premda nikada nećemo točno znati kako su stari Rimljani izgovarali svoje riječi, jer u to vrijeme nije bilo gramofonskih ploča da se snimi točan izgovor starog latinskog jezika.

No, uvođenjem ovog tzv. »klasičnog« izgovora latinskog jezika stvara se neizmjerna pomutnja ne samo u studiju klasične literature nego uopće u cijelom kontekstu naše europske civilizacije. Tim novim izgovorom udaljujemo se od izgovora latinskog jezika onakvoga kako ga upotrebljavaju, kako sam rekao, svi germanski, slavenski i mnogi drugi narodi. Na taj način, osim toga, stvaramo zabunu u izrazima koje upotrebljavaju u svojoj struci medicina, farmacija, zoologija, botanika, filozofija kao i druge nauke. A napokon i ovo: što bi se desilo, kad bi Katolička crkva u svojim latinskim misama stala upotrebljavati taj tzv. »klasični« izgovor latinskog jezika? Zar ne bi uzvišeni čin katoličke liturgije u crkvi postao smiješan kad bi se umjesto rečenice »descendit de coelis« čulo u crkvi »deskendit de kojlis« itd.?

Ma koliko možda taj tzv. »klasični« izgovor latinskog jezika imade opravdanje u vezi s uzajamnim utjecajem grčke i rimske kulture, ipak čitava europska civilizacija vezana kroz cijeli srednji i novi vijek latinskim jezikom zahtijeva da ostane onaj izgovor latinskog jezika koji smo nekada učili u školama i koji upotrebljava sav kulturni svijet u svojim naukama i strukama. To zahtijevaju potrebe svjetskih biblioteka, arhiva, muzeja, galerija i instituta, to zahtijevaju svi oni koji otkrivaju dosad nepoznate rasprave, dokumente i spomenike pisane latinskim jezikom. To zahtijevaju i naša klasična odjeljenja koja su otvorena privatnom inicijativom uz odobrenje Sekretarijata za prosvjetu SR Hrvatske, da se doskoči potrebama arhiva i muzaja, i koja u svojem radu upotrebljavaju naš dosadanji izgovor latinskog jezika koji smo učili u školi i na koji smo općenito navikli.

Zato je potrebno da se prestane u našim klasičnim odjeljenjima s tim novim tzv. »klasičnim« izgovorom latinskog jezika (koji se možda predaje i na fakultetu), ali koji se odvaja od čitave naše i svjetske kulturne tradicije, i da se stane opet upotrebljavati onaj tradicionalni izgovor latinskog jezika koji povezuje čitav svijet i njegovu nauku u jedinstvenu cjelinu vezanu uz klasično bogatstvo latiniteta starog, srednjeg i novog vijeka.

Vinko Dorčić

NOVE PUBLIKACIJE

1. *Dr. fra Karlo Jurišić: IZ MAKARSKE PROŠLOSTI,* u povodu 300. obljetnice oslobođenja Makarskog primorja od turske vladavine, Makarska 1984, str. 64, ilustrirano. Cijena: 300 din; uobičajeni popust. Narudžbe: F. Karlo Jurišić, 58300 Makarska, Žrtava fašizma 1.

2. *Živan Bezić: PVASTORALNA SLUŽBA* II. izdanje, HKD Zagreb 1985.

3. *POLJICA* (1/84) List Poljičkog dekanata, Split 1984.

4. *VRELO ŽIVOTA.* (4/84) Sarajevo 1984.

ZAGREBAČKE KAZALIŠNE NOVOSTI

1. IZ »GAVELLE«

Nakon ne tako davnog kraćeg boravka u »Komediji« *(Sve je dobro što se dobro svrši),* dugog zadržavanja u ITD-u (famozni *Hamlet)* i ovosezonskog dolaska u HNK *(Otelo)* pojavio se *Shakespeare* i u *Dramskom kazalištu »Gavella«,* gdje je oko polovice listopada 1984. uprizoren njegov SAN IVANJSKE NOĆI, čarobna komedija-bajka s maštovitom mješavinom poetičnosti i lakrdijaštva, tako tipičnom za mnoga djela tog velikog Engleza.

Dino Radojević, koji je režirao ovu predstavu, jedan je od najdarovitijih suvremenih zagrebačkih redatelja, što se i sad nadvojbeno očitovalo: u teatarskom smislu sve je bilo blistavo i efektno, promišljeno odmjereno i znalački zaokruženo, pretežno mlada publika očito je uživala, živo sudjelovala i srdačno odobravala, pa je tako — sudeći po ovom nesumnjivo izuzetnom kazališnom uspjehu — Shakespeare u Zagrebu još jednom trijumfirao. No je li ovaj put s pozornice govorio zaista Shakespeare? Neki to negiraju s razloga što su svi »ovozemnici« Atenjani u ovoj prezentaciji »Sna« pretvoreni u suvremenike: Tezej i Hipolita igraju golf, Hermija i Helena školske su kolegice, svi su oni odjeveni po ovodobnoj salonskoj, odnosno tinejdžerskoj modi, maniri su im današnji itd. (što smo i prije Radojevića vidjeli, npr. u stranoj izvedbi iste komedije na ovogodišnjem BITEF-u, prikazanoj i na televiziji, ili u svojedobnoj Škiljanovoj režiji »Scapinovih spletaka« J. B. Molièrea). Mislim da ovdje prigovarači nisu u pravu. Rečene vanjske preinake — pogotovu kad su dosljedno provedene i duhovite — ne znače izdaju Shakespearea ni falsifikat; pod vještom Radojevićevom rukom bile su čak od nemalog čara. Druga je, međutim, stvar što u ovoj predstavi nije bilo ljupke poetičnosti koju je Shakespeare baš u svom »Snu« tako suptilno satkao: redatelj ju je gotovo sasvim dokinuo; ostalo je zapravo samo lakrdijašenje i gola seksualnost. A time Shakespeare jest iznevjeren. Također je bitno izmijenjeno sve u vezi s amaterskom glumačkom družinom i njezinom »predstavom u predstavi«. Tu je »uskočio« *Vjeran Zuppa,* još uvijek vjeran svojoj želji da »dopunjuje« tuđa (po mogućnosti znamenita) djela, nadopisujući im prologe, intermezza i epiloge. Ovdje je prostodušne i sirove Shakespeareove pučane koji se u dokolici bave glumom pretvorio u izdosađene »frajere« i mudrijaše koji — pripremajući svoj nastup — teoretiziraju, debatiraju i filozofiraju o životu i o glumačkom pozivu da bi na kraju očitali lekciju »dvoru« i pritom nedvosmisleno aludirali na sadašnjicu. Taj inače tečan i inteligentan Zuppin tekst sadrži, međutim, sasvim drukčiju komiku od Shakespeareove i očitu kontradikciju: nakon toliko mudrih riječi što su ih izgovorili ti se akteri u svojoj predstavi odjednom srozavaju u priglupi

primitivizam. Ni poznati prijevod *Milana Bogdanovića* nije ostao bez prekrajanja: »tekstove ljubavnika« preveo je *Zvonimir Mrkonjić* (kako — trebalo bi da ustanove »odgovarajući« stručnjaci).

Vrlo dobro odabrana izvođačka ekipa igrala je sa žarom, temperamentno i redateljevim intencijama dokraja predano. Četvorka mladih — *Alma Prica, Cintija Ašperger, Zoran Gogić* i *Vilim Matula* — u ulogama dvaju ljubavnih parova iskazala se živom i impresivnom glumom te tako potvrdila svoje talente, *Boris Miholjević* i *Mirjana Majurec* sigurno su se — kao vilinski kralj Oberon i kraljica Titanija — kretali po začaranoj šumi, »glumci« *Slobodan Milanović, Biserka Ipša* i *Inge Appelt* uspješno su »činili pozadinu« interpretima atraktivnije pisanih »glumačkih« uloga u kojima se istaknuše *Željko Vukmirica* uvjerljivom preobrazbom Vratila u magarca a *Žarko Potočnjak* i *Slavko Brankov* neodoljivom komikom »psećeg« prizora. Prokušani *Emil Glad* i *Zvonimir Ferenčić* markantno su, neposredno i nonšalantno uobličili »vojvodu« Tezeja i »starca« Egeja; u ulozi Tezejeve vjerenice i »amazonske kraljice« Hipolite ravnopravno im se pridružila *Slavica Knežević* (koja nesumnjivo — ne samo na osnovi ove uloge — zaslužuje da je češće viđamo na odgovornim glumačkim zadacima). Valja svakako spomenuti i *Ankicu Dobrić* (mala vila) i *Marina Matotu* (dvorski meštar). Kao vilenjak Puk nastupio je *Duško Valentić*. Dokazao je da izvorni Shakespeare može nadahnuti briljantnu kreaciju.

Kostimi *Jasne Novak* (duhoviti lovački šeširi s perjanicom!) i modernistički riješena scena *Drage Turine* sasvim su odgovarali redateljevim htijenjima i u mnogome pomogli da se postignu željeni efekti. Vrsni redateljevi suradnici bili su i skladatelj *Igor Savin*, koreografkinja *Zaga Živković* kao i jezična savjetnica *Đurđa Škavić*.

Završit ću trima pitanjima. Hoće li ikoga »zaboljeti glava« što nova generacija naše kazališne publike, oduševljena ovom predstavom, misli da je gledala autentičnog Shakespearea? Je li mijenjanje bitnoga u djelima velikana europske i svjetske kulturne baštine znak kulture ili nečega drugoga? Bi li živi autori od formata dozvolili takvo pašovanje po svojim umjetninama?

* * *

Druga ovosezonska premijera u »Gavelli« upoznala nas je s tekstom E, MOJ MEIER Franza Xavera Krötza, a on je — po riječima popratnog teksta uz tiskani program predstave — »najznačajniji zapadnonjemački suvremeni dramatičar«. Ako je tako — onda mu ovaj »pučki komad u tri čina« sigurno nije među najboljim djelima. Nije, doduše, promašaj: tretira gorku stvarnost nezaposlenosti (osobito mladih) i rasap suvremene obitelji, filmski nanizanim epizodama obuhvaća brojne detalje banalne svakodnevnice i slikovito dočarava atmosferu prosječnosti, autorovo je suosjećanje vidno prisutno — no ne radi se ipak ni o posebno vrijednom ni o reprezentativnom djelu.

Izvedba je, međutim, nadmašila tekst. Redateljka *Ranka Mesarić* dala je predstavi dobro pogođeni umjereni tempo, epizode povezala umješno odabranom glazbom kakvom nas zasipaju masovni mediji a likove profilirala nenametljivo no jasno. Od velike pomoći bila joj je svakako spretna i brzo izmjenljiva scena po zamisli *Zlatka Kauzlarića Atača*, primjereni kostimi što ih je kreirala *Jasna Novak* i glazbena suradnja *Davora Rocca*. »Komad« je napisan bavarskim dijalektom pa su režiserka i jezična suradnica *Đurđa Škavić* odlučile da glumci korektan tekst prijevoda *Nikice Petraka* izgovaraju sa zagrebačkim, tj. kajkavskim akcentom (koji tendira kraju riječi). Pogriješile su. Ta i sam autor kaže za osobe svoje drame (i glumce): »Bolje je... da govore književnim... jezikom nego da usiljeno oponašaju dijalekt, čime se samo vrši izdaja lika.«

Za uspjeh su, dakako, posebo zaslužni glumci, nadasve *Zdenka Heršak:* tako neposredno, jednostavno, istinito, srdačno i ganutljivo može igrati samo zaista vrsna glumica. *Zorko Rajčić* u ulozi muža i oca znao je biti i kruto premoćan, i nervozno nesiguran i beznadno izgubljen; *Damir Šaban* nije doduše djelovao kao petnaestogodišnjak, ali je vjerno dočarao tvrdoglavu upornost i prkosnu neslomljivost u biti valjana mladića (koji s vremenom oprašta i gorko ponižnje kad se — opravdano osumnjičen za krađu — po očevoj naredbi i u majčinoj prisutnosti morao svući do gola).

2. IZ »KOMEDIJE«

Nakon gotovo tri desetljeća zagrebačka je »Komedija« ponovno stavila na svoj repertoar *Brecht-Weillovu* adaptaciju *Gray-Pepuscheve* »Prosjačke opere«, kojoj adaptatori dadoše i nov naslov: »Dreigroschenoper«, odnosno u prijevodu *Ivice Krajača:* OPERA ZA TRI PARE. Reći ću, međutim, odmah da taj »komad s glazbom u dva dijela« neće ovaj put postići uspjeh nekih drugih sličnih »Komedijinih« pothvata (što pokazuje i nepuna dvorana i mlak pljesak na prvim reprizama). Zašto? Možda ponajviše zbog neujednačene i nejedinstvene režije *Joška Juvančića:* nije bio dosta čvrste ruke i izgubio se u konglomeratu raznovrsnih pristupa. Taj osnovni dojam nisu mogla izmijeniti ni pojedina uspjela i dovitljiva rješenja. Ni pojedina »posuvremenjenja« u novom prijevodu (predašnji je iz pera Marka Foteza) ne čine mi se sretnima.

Među izvođačima ključnih uloga posebno su se istakli *Branko Blaće* kao slikovit i impresivan beskrupulozni šef razbojničke bande, *Nada Abrus* i *Mirela Brekalo* kao djevojke iz različitih društvenih sredina a jednakim se metodama bore za naklonost istog prevrtljivog ljepotana, *Sanda Langerholz* i *Veronika Durbešić* koje u alternaciji interpretiraju surovu »gospođu« Peachum i zatim *Lela Margitić* i *Đurđa Ivezić* koje se mijenjaju u ulozi ljubomorne i osvetljive prostitutke Jenny; *Boris Pavlenić* ostao je nekako na površini pa je njegov vlasnik prosjačkog dućana Jonatan Jeremiah Peachum »ispao« neizražajan, blijed. U manjim ulogama od primjetnijeg su dojma bili *Niko Pavlović* (razbojnik Matija Groš), *Vladimir Krstulović* (Jakob Kuka), *Mato Jelić* (Ede), *Vladimir Jagarić* (pastor), *Vladimir Leib* (prvi prosjak) i nadasve *Eugen Franjković* kao nadzornik tamnice. Ostali izvođači *(Vlado Kovačić, Ivica Zadro, Vinko Kraljević, Nedim Prohić, Mladen Vasary, Predrag Vušović, Slavica Fila, Sanda Fidaršeg, Jagoda Antunac, Nevenka Stipančić, Aleksandar Grünbaum, Đuka Čaić* i dr.) kako tko: neki solidni, neki prosječni a neki — istini za volju — i nisu imali prilike istaknuti se.

Scenograf *Drago Turina* nastojao je stvoriti redateljevoj zamisli što prikladniji i duhu komada što vjerniji scenski okvir, kostimografkinjama *Iki Škomrlj* i *Diani Kosec* (s pomoćnicom *Elvirom Ulip)* naročito su »pošli za rukom« kostimi za mlade suparnice Polly (Nada Abrus) i Lucy (Mirela Brekalo) dok su razbojnici — ne dakako prvenstveno krivnjom kostimografkinja — i prije i za vrijeme svadbe bili jednako odjeveni (a otišli su se za svečanost »zbigecati«!); među odreda uspjelim kreacijama maskerke *Merime Đikoli* istaknuo bih masku za mladenku Polly (Nadu Abrus) i pastora Kimballa (Vladu Jagarića) kao i klaunovsku primjesu u

maski za Matiju Groša (Niku Pavlovića). Koreografkinja *Lili Čaki* obavila je svoj posao znalački, kao lektor fungirao je *Mihovil Dulčić*, kao pomoćnik redatelja *Eugen Franjković* i kao glazbeni suradnik *Bojan Hohnjec*.

Glazbenu adaptaciju i orkestraciju izvršio je *Pero Gotovac*; dirigirao je *Veseljko Barešić*. O tom vidu ove predstave — kao ni o pjevanju protagonista — ne bih međutim (kao nestručnjak) govorio.

* * *

U prvom dijelu nove zagrebačke kazališne sezone mogli smo prisustvovati i jednom izuzetnom gostovanju: mletački *Teatro a l'Avogaria* izveo je na pozornici »Komedije« svoju predstavu *Držićeva »Dunda Maroja«*, kojemu prevodioci *Lino Carpinteri* i *Mariano Faraguna* dadoše naslov I NOBILI RAGUSEI.

Zanimljivo je bilo vidjeti kako stranci pristupaju jednom našem klasičnom dramskom djelu. Umjetnici Mlečani prikazali su ga s vrlo jednostavnom »opremom«: nekoliko praktikabla, kostimi suzdržanih tonova, svjetlosni efekti i ponešto glazbe. Željeli su, prema tome, pažnju svoju i publike koncentrirati na tekst Dikcija im je bila uzorna a kako se spomenuto kazalište u punom svom nazivu zove »Teatro della *commedia dell'arte...«*, nije čudno da su pojedini likovi bili obilježeni njezinim standardnim tipiziranim elementima. Uza svu živost i razigranost predstava je djelovala gotovo komorno i završetak se radnje ne odigrava, nego ga jedan glumac prepričava. Ovim sam naznakama ujedno iznio udjel redatelja i adaptatora *Bepija Morassija*, scenografa i kreatora rasvjete *Stefana Polija* i *Flavija Bertinija*, kostimografa *Paola Bertinata*, maskerke *Cristiane Bertini* i skladateljke *Marine Malavasi*.

Od izvođača posebno zapaženi bijahu markantni *Efisio Coletti*, više dostojanstven nego lukav i škrt Maroje, *Stefano Gallo* koji je kao lihvar Sadi ne samo zbog izvrsne maske već i zbog majstorske glume nagrađen pljeskom na otvorenoj sceni, također izvrsno maskiran i glumački dojmljiv *Stefano Pagin*, vječno gladan i žedan Marojev sluga, *Cristina Barzi* (u ulozi Petrunjele), temperamentna glumica i dobra pjevačica, *Anna Busatto*, za svoju štićenicu Peru istinski zabrinuta Baba, i napokon nosilac dviju uloga (Trifone di Cattaro i Gulisan) *Ivo Frasson*. I ostali su glumci većinom zadovoljili: *Danilo Moscardini* u ulozi rasipnika Mara, *Paolo Lazzaro* kao sluga Marov, *Paola Marazzi* u ulozi kurtizane Laure, *Paolo Bendazzoli* kao Ugo Tedeško i kapetan žbira, *Gabriella Serena* kao Marova vjerenica Pere i *Clara Tiozzo*, *Fabia Pasqualetto* i *Nunzia Veronese* kao krčmarice. Šteta je što *Paolo Sivori*, tumač uloge Pometa (u ovom prijevodu nazvanog Ragusino — Dubrovčanin) i po pokazanoj vještini svakako dobar glumac, za čitave predstave ostaje u forsiranom fortissimu.

* * *

Najuspjelija i najposjećenija »Komedijina« nova predstava bit će bez sumnje ČINI BARONA TAMBURLANA, kajkavska komedija s određenim reminiscencijama na Molièreova »Građanina plemića«. Napisao ju je nepoznati autor za potrebe crnoloških kazališnih predstavljanja u Zagrebu. Tu je prvi put izvedena 1802. g. Sadašnja predstava (premijera održana 25. XI. 1984) u cijelosti je potvrdila ispravnu konstataciju Igora Mrduljaša da je to djelo i danas »živ, duhovit i kazališno izazovan tekst, a ne nijema baština«. I kajkavski govor spomenutog igrokaza sinuo je ovom zgodom punim sjajem: pokazao se gipkim, zrelim i izgrađenim književnim jezikom. Bila je milina slušati ga! Radnja se prvotne verzije — a u tom se obliku »Čini...« sada izvode — zbiva »vu Raguzi« (pa je za ovo novo uprizorenje kajkavski govor »velikovečnika« Pravdomeriča pretočen u stari dubrovački) i stoga će to prije biti potvrda da se pradavno zajedništvo hrvatskog Sjevera i Juga nije nikad zatrlo nego »s obzirom na političku i kulturnu udaljenost dvaju gradova (Zagreba i Dubrovnika, op. M. P.) teško objašnjiv kuriozitet« (kako čitamo u serioznom popratnom tekstu uz tiskani program).

Za pun uspjeh ovog nesvakidašnjeg kazališnog događaja zaslužan je u velikoj mjeri redatelj *Georgij Paro*. Izvedbu je prilikama i mjestu radnje nepogrešivo vjerno koncipirao i intonirao, vodio ju je vješto i domišljato a izvrsno odabrane glumce znao je »navući« da se iskažu puninom svojih sposobnosti. Što je ponegdje malčice pretjerao u lakrdijašenju i povučen razigranošću aktera dozvolio poneko nepotrebno ponavljanje te previdio da se Vrtirep u jednoj sceni klanja Pravdomeriču da bi odmah zatim pitao za njega: »Kaj je bil tu?« — to će na daljim predstavama vrlo lako korigirati. Potpuno je, međutim, promašeno (da o nedopustivosti i neukusu spolnog akta — zasad još samo markiranog — na pozornici i ne govorimo) srdačnom i vedrom s j e m e n i š n o m igrokazu otprije dva stoljeća nakalamiti homoseksualnu obljubu (»vrši« je Miško nad Gregurom). Tu gadariju ne ublažuje ni duhovita Tamburlanova (nadopisana) upadica.

I zasluge su glumaca neosporne. *Mladen Šerment*, nenadmašiv poznavalac kajkavskog mentaliteta, najvrsniji naš interpret kajkavskog govora i bogodani karakterni komičar blistavom je igrom dočarao slavohlepnost i lakovjernost »nerazumnoga potrošlivca« Tamburlana, šarmom neodoljive komike izazivao bure smijeha i srdačno odobravanje na otvorenoj sceni i tako u pravom smislu riječi »nosio« predstavu te svom bogatom opusu dodao još jednu nezaboravnu kreaciju. U ulozi sluge Miška uspješno mu se pridružio nadareni *Mladen Vasary*, velika nada hrvatskog glumišta: obilje slikovitih detalja i vještih kalambura znao je zaokružiti u dojmljivu cjelinu. *Otokar Levaj* kao »fiškališ« Vrtirep istaknuo se zvonkim glasom, uzornom dikcijom i odmjerenom živošću, *Vinko Kraljević* kao mladi barun Tamburlano uvjerljivo se borio protiv »stričeka« koji ga kani izigrati, *Martin Sagner* suzdržanim je načinom uspješno potcrtao poštenje i razboritost zabrinutog Tamburlanova »prefektuša«, *Darko Srića* dobro se snašao u ulozi »dvorskoga« a *Mirela Brekalo* u ulogama »detića« Dominga i sluge Gregura; *Mato Jelić i Vladimir Jagarić* bili su pravi prostodušni, čestiti obrtnici Vukodrevec i Plašimirovič, ogorčeni zbog gospodskog izrabljivanja. *Nedim Prohić* djelovao je kao dubrovački »velikovečnik« premlado (što, dakako, nije njegova krivnja), no držao se dostojanstveno i govorio gosparski kultivirano.

Zaslužne su, naravno, i ostale »umjetničke sile«: scenograf *Stjepan Gračan* (sa suradnikom *Željkom Petranovićem)* za unutrašnjost Tamburlanova »dvorca«, *Ruta Knežević* za primjerene i živopisne kostime, *Merima Đikoli* za izražajne maske, *Veseljko Barišić* za originalnu glazbu (koju je decentno izvela kostimirana »banda«), *Darko Kolar* za inventivnu koreografiju a *Vladimir Jagarić* za poslove koje je obavio kao pomoćnik redatelja. Valja svakako istaknuti i jezičnog savjetnika *Mihovila Dulčića*. Njegovom je zaslugom (premda bi se o ponekom akcentu dalo diskutirati) sočan, krepak, plemenit, i zvonak kajkavski govor došao do punog izražaja. Dulčić je i Pravdomeričevu kajkavštinu vješto zamijenio dubrovačkim govorom.

Red je i upravi »Komedije« odati zasluženo priznanje za ovaj promišljeni repertoarni potez. Ponovnim oživljavanjem vrijednog djela hrvatske kazališne baštine iskupila je dio našeg duga prema pokladu kulture što nam ga namriješe djedovi i utvrdila nas u uvjerenju da smo po istaknutim imenitim i bezimenim pojedincima svoga naroda uvijek bili — građani svijeta.

3. IZ »JAZAVCA«

Satiričko kazalište »Jazavac« angažiralo je za zagrebačku premijeru *Hadžićeve* komedije GOSPODA I DRUGOVI poznatog redatelja *Georgija Para* a svoj glumački ansambl dopunilo ad hoc s troje renomiranih glumaca iz drugih kazališta. Uza sve to predstava nije dostigla prisnu neposrednost i nepatvorenu srdačnost mostarske izvedbe prezentirane u Zagrebu na Danima satire 1984. g. To ipak ni u kom slučaju ne znači da je zagrebačka izvedba bila loša.

Među glumcima naročito se istaknula gošća *Zdenka Heršak*, prava specijalistkinja za malograđanske — pogotovu zagrebačke — ženske tipove. *Nina Erak* uspjela se potpuno »pretvoriti« u »zadani« lik (služavke Anđele), *Dušan Gruborović* vješto je stopio karakteristike milicionara i zaljubljenika, *Rade Špicmiler* dokraja se vjernom interpretacijom aktivista druga Đure pokazao izvrsnim komičarom, *Bane Petrović* kao drug Špiro uspješno mu je sekundirao a *Frane Pejković* u ulozi Anđelina oca seljaka i opet je potvrdio izrazite svoje sposobnosti i uz to dokazao da mu u prikazu narodskih likova malo koji naš glumac može stati uz bok. Gost *Boris Buzančić* odigrao je g. Edu Dvorskoga superiorno i lepršavo; *Kostadinka Velkovska*, *Jadranka Elezović*, *Ivo Rogulja* i *Dubravko Sidor* u ostalim su ulogama također pridonijeli živosti predstave. Pradjedu sa slike glas je dao najstariji naš glumac i u ovoj predstavi također gost *Zvonimir Rogoz*.

Redatelj *Paro* ovaj je put ponovo podlegao svojoj sklonosti prema ekstravagantnostima pa je inače dobro zamišljenu i umješno razrađenu predstavu (s ingeniozno dometnutom »živom slikom« na kraju) »pokvario« ničim opravdanim natpisima nad dvojim vratima: Gospoda — Drugovi (kao u WC-ima: Dame — Gospoda). Scenografija *Želimira Zagotte* bila je, razumljivo, u skladu s redateljevim zahtjevima, no nije oduševila; *Ruta Knežević* kreirala je uspjele kostime, funkciju jezičnog savjetnika savjesno je obavio *Mihovil Dulčić* a autor je tonske kulise *Boris Geršak*.

O samom djelu rekao sam nekoliko riječi u osvrtu na mostarsku predstavu (»Marulić« 4/1984, str. 508).

* * *

Drugu *Hadžićevu* ovosezonsku premijeru u »Jazavcu« (odnosno »Vidri«) režirao je *Petar Večeк* bez ikakvih ekshibicija. Ta dosad najoštrija Hadžićeva satira — s naslovom BOGOVI SU UMORNI — pod sigurnom je i vještom Večekovom rukom odjeknula s pozornice pravim zvucima: pomoću sukoba generacija jasno nam je i slikovito predočila deformacije određenog sloja našeg suvremenog društva te ismijala brojne negativnosti kojima smo dnevice svjedoci i koje se već desetljećima suzbijaju — u govorima i referatima.

I ova je predstava realizirana uz pomoć »sa strane«. Gosti bijahu *Drago Krča* i *Vjera Žagar-Nardelli*. On je u ulozi umirovljenog prvoborca Heraka dominantnom sigurnošću vladao scenom i sočnim potezima oslikao njegovu osionost, marifetluke ali i iskrene očinske osjećaje; ona je prirodnom jednostavnošću i s mnogo topline prikazala suprugu i majku zabrinutu zbog »rata« između oca i sina i njezina »mirovna posredovanja«. *Ivan Lovričeк* finom je, dosljednom karikaturom ocrtao u »ovdašnjoj« današnjici tako prisutan lik »poznatog pisca« karijerista a *Elizabeta Kukuć* »pogodila« je prave naznake za modernu, ničim (a najmanje autoritetima) opterećenu i pomalo beskrupuloznu djevojku. Posebno pak valja spomenuti *Željka Königsknechta:* bio je upravo idealan tumač uloge buntovnog sina i bistrog mladića koji ne drži mnogo do prošlosti niti se suviše nada od budućnosti jer je uvjeren da je najvažnija sadašnjost; igrao je živo, neposredno, s dušom i iz puna srca. Nakon nekoliko već zapaženih uloga taj se mladi glumac sada definitivno afirmirao te u svom daljem razvoju zavređuje svu moguću pažnju i podršku.

Po svom čestom običaju redatelj *Večeк* bio je ujedno kostimograf i scenograf. Uza suradnju *Ljiljane Tucaković-Mujagić* kreirao je ukusnu i sadržajnu adekvatnu »višenamjensku« sobu Herakova stana (s mitraljezom na zidu). Maskerki *Zorici Kopi* naročito je uspjela maska za »poznatog pisca« Ferdu Prometića, tj. glumca Lovričeka.

4. IZ »TEATRA ITD«

Stavivši na svoj ovosezonski repertoar »komad« kanadskog dramatika, režisera i kazališnog organizatora *Johna Murrella*, napisan prema *»Sjećanjima«* glasovite francuske glumice iz druge polovice XIX. i s početka XX. stoljeća *Sare Bernhardt*, zagrebački se *»Teatar ITD«* vratio najboljim svojim tradicijama: da nas upozna sa svježim i zanimljivim »hitovima« svjetske kazališne produkcije.

Prevodilac i režiser *Vlado Habunek* odlučio se za adaptaciju Murrellova djela koju je izvršio francuski glumac i redatelj *Georges Wilson* a izvedena je 1981. g. u Rimu i 1983. u Parizu pod naslovom SARA I VRISAK LANGUSTE. Habuneku je kao poznavaocu francuske kulture i posebno kazališta ova »materija« očito »ležala«: u izvedbi se gotovo opipljivo osjetilo ozračje Sarina kruga i onog vremena; dodamo li da je čitavo zbivanje bilo fino nijansirano, psihologija oba lika duboko zahvaćena i precizno obrazložena a izražajna sredstva pomno i s ukusom probrana — moramo radosno konstatirati da je rečena predstava kazališni događaj koji će se pamtiti. Vrijednost mu nimalo ne umanjuje izvjesna senzacija koju je redatelj »primiješao«: ulogu Sarina tajnika igra naime — glumica.

To je *Nada Subotić*. Iznenadila je, vjerojatno, i samu sebe. U lik se Sarina tajnika Pitoua tako potpuno uživjela da u pogledu »muškog ponašanja« nije pogriješila ni u najsitnijoj pojedinosti. Muke pak toga jadnog dobričine, povremene proplamsaje njegova gnjeva i neograničenu odanost prema poslodavki dočarala je uvjerljivo, istinito, toplo i potresno. Dosad svakako najzanimljivija — a možda i najbolja — kreacija ove renomirane glumice. Kao Sarah nastupila je *Neva Rošić*. Prezentirala je također glumu velikog stila: čudljivost, strah od starenja, pohotu, sadizam, dobrotu, zanos, uspomene prošlosti i jade sadašnjosti — sve je to uspjela prožeti u svojoj viziji istovremeno privlačnog i odbojnog lika velike i u biti nesretne Sare. Uz ime Neve Rošić ova će se uloga bez sumnje uvijek spominjati.

Obim su prvakinjama do tako sjajnog uspjeha svojim svakog priznanja vrijednim majstorstvom pomogli šminker *Fadil Hanušić* i kreator vlasulja *Sadija Dulić*. Kostimografkinja *Danica Dedijer* ponovno se iskazala inventivnošću i ukusom a i scenografija *Dinke Jeričević* dala je određen prinos uspjehu ovog pothvata. Reditelju je asistirao *Matko Brljević*.

Mirko Petravić

HRVATI I HRVATSKA U GRAFENEGGU

Od 19. svibnja do 28. listopada ljeta Gospodnjega 1984. svi putovi (austrijski) vodili su u dvorac Grafenegg, koji se nalazi u blizini donjoaustrijskoga grada Kremsa. Cilj svojevrsnoga hodočašća bila je izložba pod preuzetnim naslovom i podnaslovom: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs — von der Revolution zur Gründerzeit« (Doba cara Franje Josipa — od revolucije do Gründerzeita).

Ova razmetljiva pretjerano kićena »kazališna predstava« bila je uprizorena na veoma dobro izabranu mjestu. Dvorac Grafenegg, stilski izrodak romantičarskoga historizma, marcipanska mješavina neogotičko-neobarokno-neoklasicističkih građevinskih slogova, pregrađivan i dograđivan na ostacima dvorca iz XIII. st., djeluje kao da je preslikan iz secesionističke dječje slikovnice. Desetak kilometara uzvodno od njega Dunav izlazi iz svoje najljepše sutjeske Wachau. Od njezinih se obala kao divovska stubišta uspinju put neba grozdni vinogradi, načičkani kulama, dvorcima i utvrdama. Idući još dalje uzvodno putnik će naići na mjestance Pöchlarn, u tišini i zelenilu kojega je nepoznati austrijski pjesnik spajanjem dviju tada općepoznatih germansko-nordijskih saga sastavio spjev od 39 pjevanja o legendarnim demonskim patuljcima Niebelungima i o njihovu kralju Niebelungu, čuvaru golemog podzemnog blaga, koje je Richard Wagner iz mitskoga svijeta mašte prizvao u stvarni svijet glazbe. A ni Beč nije daleko od dvorca Grafenegg — tek sedamdesetak kilometara po izvrsnoj asfaltnoj cesti, koja još k tome prolazi pokraj sela Mayerling. A u tome selu, zna se, nalazi se bivši lovački dvorac (sada je to samostan karmelićanki) prijestolonasljednika Rudolfa (sina cara Franje Josipa), koji je tu god. 1889. ubio sebe i svoju ljubavnicu (ili su ih ubili). Dosta i predosta za svako suzosklono romantičarsko srce i za tužni zbor nostalgičara natopljenih čežnjom za »lijepim carskim vremenima«.

I za one najupornije i najizdržljivije izložba je bila teško svladiva. U pedeset i pet prostranih prostorija dvorca bilo je izloženo, kako nabrojiše strpljivci, oko 2500 izložaka. Sadržaj uvodnoga dijela u prizemlju: karte državnoga ustrojstva Austro-ugarske monarhije, njezina etničkoga sastava i rasprostranjenosti pojedinih vjera; prikaz razvitka stanovništva; revolucija god. 1848/49; prikazbe gospodarstva s modelima seljačkih kuća; vjerno dočarane trgovine s prolaznicima i pločnikom. Na prvom katu pokušao se dati pregled gospodarskih, društvenih i političkih zbivanja (gospodarstvo: seljačka privreda i životni prostor seljaka, seljačka imanja, pomoćna seljačka zanimanja; trgovina i bankarstvo: trgovina na malo i veliko, putujuće trgovine, tržnice, vanjska trgovina, burza, trgovačke i bankovne zgrade, novac i valuta, vrijednosni papiri, akcije; promet: kolodvori, prometno činovništvo, rječne, morske i cestovne prometne veze, pošte; obrti; razvitak gradova; radništvo i industrija; građanstvo; vojska; vanjska politika; oblici vlasti; rađanje političke javnosti; tisak). Na drugom katu, gdje je sentimentalne zanosnike zasljepljivao lakirani sjaj portreta carske obitelji, raskošje velikaških odijela i uslužničko slikarstvo Hansa Makarta, bio je prikazan život cara Franje Josipa i njegove carske obitelji a zatim religija, zdravstvo, školstvo, književnost, glazba, kazalište, umjetni obrt i likovnjaštvo (slikarstvo, grafika, plastika, oprema knjiga).

Snalaženju u toj izložbi nije pomogao ni obujmovno golemi (1100 strana teksta i više stotina reprodukcija) dvosveščani preteški katalog (težak, kažu, oko 5 kg). Za domaće (austrijske) posjetitelje to i nije bilo važno. Oni su se, predvođeni vodičima, svačemu divili i u svemu uživali. Oholo i gizdavo motali su se između raskošnih povijesnih kulisa jednoga propaloga samo pročeljem blistavoga carstva. Zablješteni svilom i pozlatom nametljive carsko-kraljevske kostimerije, francjozefinsko doba doživljavali su kao fascinantno razdoblje svoje, austrijske povijesti. Jer sve što je bilo izloženo, napućivao ih je poredak i opis izložaka, samo je austrijska povijest, kao što je to otvoreno i bez grižnje savjesti bilo napisano u reklamnoj najavi izložbe: »Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs gehört zu den faszinierendsten Epochen der österreichischen Geschichte« (»Doba cara Franje Josipa jest očaravajuće razdoblje austrijske povijesti«). I kao što im je to osobito naglašeno i u reklamnoj izložbenoj lozinki (sloganu, rekli bi strancoljupci): »Ein Tag im Schloss — ein Tag mit Österreichs Geschichte« (»Jedan dan u dvorcu — jedan dan s austrijskom poviješću«).

Pa što li su to imali na ovoj izložbi tražiti malobrojni došljaci iz bivših takozvanih krunskih zemalja bivše Austro-ugarske monarhije, pripadnici bilo kojega od jedanaestak europskih naroda koje je kruta povijesna sudbina bila okupila u toj istoj monarhiji? Ta već u najavi izložbe lijepo im je bilo rečeno da nisu imali a niti imaju svoju vlastitu povijest. Ako su nešto u povijesti i značili, nisu bili tvorbeni kvasac te povijesti, već obični nadomjestak. Stoga, kako je obzirno primijetio jedan našijanac, Japanac je, recimo, na ovoj izložbi mogao saznati samo to da je prije prvoga svjetskoga rata opstojalo jedno veliko i moćno carstvo. Nu ostalo mu je neobjašnjivom tajnom kako i zbog čega je to carstvo odjednom propalo. Zbog toga sintagmu »fascinantno razdoblje povijesti«, kojom je izložba euforično obilježena, nisu svi podjednako preveli na svakome razumljivi jezik. Dok je fascinantno za jedne u tom sklopu značilo nešto očaravajuće i zadivljujuće, drugi su to preveli (i doživjeli) kao opsjenu.

Na ovoj je izložbi Hrvatska bila toliko raskomadana, krivotvorena i prešućena da je nitko nije mogao doživjeti ni prepoznati niti kao individualnost državnu i narodnu, niti kao kulturnu i uljudbenu posebnost. Izložba je, doduše, bila odrazba francjozefinske stvarnosti. Nu to ne ispričava priređivače izložbe što Hrvatima i ostalim narodima nisu dali ono mjesto koje im pripada. Njima (priređivačima izložbe) povijest očito nije bila učiteljica. Austro-ugarska monarhija je, kako reče jedan od ponajboljih suvremenih gradišćansko-hrvatskih pjesnika Augustin Blazović, »po načelu 'Divide et impera' ('razdiljaj i vladaj') pokusila izigrati jedan narod proti drugomu, konačno samoj sebi na propast« (Kalendar Gradišće 1983, str. 85). Upravo to lice doba cara Franje Josipa — fascinantno da, ali licemjerstvom i samovlašću — trebala je pokazati i osvijetliti ova izložba. Umjesto toga ona nam je pokazala samo nacifrano naličje.

Ni u carskom naslovu Franje Josipa Hrvatska nije bila jedinstvena. I tu je ona bila razlučena na hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko trojstvo, na Dubrovnik i na ostale kusate dijelove. Izložbene karte bile su samo ogledalo te stvarnosti. Dalmacija, ta najhrvatskija hrvatska pokrajina, nije na kartama bila obojena istom bojom kojom su prebojena ostala hrvatska područja, odnosno područje kraljevine Hrvatske i Slavonije, već posebnom bojom koja ju je isticala kao austrijsku provinciju. U popisima stanovništva od god. 1850. do 1890. Hrvata i Hrvatske uopće nema, izgubili su se bezimeno među stanovništvom Ugarske.

Jelačićev proglas na hrvatskom jeziku o ukinuću kmetstva u Hrvatskoj

nalazio se na uočljivu mjestu. Ali da je taj proglas izdao Jelačić kao suvereni vladar jedne suverene kraljevine (»Mi baron Josip Jelačić od Bužima, Ban harvatski, slavonski i dalmatinski... i u kraljevstvu harvatskom nad cielom vojskom i vojnom krajinom zapoviedajući general...«), to se iz njemačkoga opisa pod tim proglasom nije moglo saznati jer je u njemu pisalo tek šturo: »Jelačićevo pismo seljacima Hrvatske, Zagreb, 25. travnja 1848.« Među novcima Austro-ugarske monarhije bio je izložen i Jelačićev filir, ali to samo po sebi nije ništa govorilo o Jelačićevoj ulozi u hrvatskoj i austrijskoj povijesti. Za posjetitelje Jelačić je, kako ga prikazuje slika Josepha Krumholtza »Franjo Josip okružen vjernim carskim generalima iz god. 1848/49.«, bio i ostao »odani carski general«, koji je zajedno s drugim odanim carskim generalima Franji Josipu spasio i carstvo i prijestolje. A da je taj isti Jelačić u burnoj godini 1848. branio Hrvatsku i njezinu samostalnost od megalomanskoga mađarskoga imperijalizma i šovinizma (tadašnji mađarski vođa Lajoš Kossuth, koji »Hrvatsku nigdje nije mogao naći na zemljopisnoj karti«, poricao je čak i hrvatsko ime i hrvatsku narodnost), na ovoj se izložbi nije moglo saznati, ponajmanje iz neodređena opisa slike Franza X. Zaldera »Prijelaz preko Drave 11. rujna 1848.«.

Hrvatska je pod pokrajinskim i mjesnim nazivima bila razbacana po izložbenu prostoru tek kao puki folklorni dodatak i ukras: Žena iz Konavala kraj Dubrovnika, Čovjek iz dalmatinskoga bokokotorskoga zaljeva, Turska žena iz bosanskoga Sarajeva, Seljakinja iz Slunja ide na sajam (slika Vjekoslava Karasa), Prizor sa sajma u Zagrebu (bakropis M. K. Crnčića), Istarsko ognjište, Dalmatinsko ognjište, Dvije bosansko-hercegovačke nabojnjače, Lepeza »Slavjanskoga plesa« iz god. 1848, Medalja osnutka zagrebačkoga Sveučilišta god. 1874, Hühnova reklamna litografija »Zagrebačkoga paromlina« i drugi slični izlošci (zastave, grafike, odijelo i oružje serežana, pečatnjaci, razne isprave i drugo). Ispod portreta Josipa Jurja Strossmayera, Ivana Mažuranića i članova zagrebačke Akademije nije pisalo kojemu narodu dotičnici pripadaju. Prerijetki nasumce smješteni izlošci u nekim izložbenim odjelima (Početnica hrvatska, Zahvalnica Šokčeviću, zbirka pjesama Petra Preradovića i još ponešto) nisu mogli nikoga uvjeriti da su Hrvati imali svoju vlastitu prosvjetu, kulturu i književnost.

Na zemljopisnoj karti moglo se dobro vidjeti da je Vojna krajina (prikazana na nedovoljnu prostoru i s premalo pažnje), stanovništvo koje je svojom krvlju i životima branilo i obranilo Austriju od Osmanaca, obuhvaćala uglavnom hrvatske zemlje. Već i zbog toga trebalo je hrvatski narod pod svojim hrvatskim imenom biti bolje i dostojnije zastupljen na ovoj izložbi. A ne da se hrvatsko ime prešućuje, polovično i stidljivo spominje kao u natuknicama Hrvatsko-slavonska granica, Hrvatsko-ugarska nagodba s riječkom krpicom, Trijalizam i slično. U onom nepreglednom mnoštvu izložaka tko je mogao zapaziti pečatnjak iz god. 1868. na kome je hrvatskim jezikom pisalo: Predsjedničtvo sabora Kraljevine Hrvatske-Slavonije-Dalmacije. A kada je i spomenuto, hrvatsko ime, izvrgnuto je ruglu i porugi. Tako u opisu slike Birtija kod »Tri graničara«. A naglašeno u opisima karikatura (posudba Povijesnog muzeja Hrvatske), na kojima su prikazani pijani hrvatski vojnici iz god. 1848. kako napastuju milovidne austrijske djeve i posežu za njihovom nevinošću. To što te naivne djevice na tim istim karikaturama nimalo stidljivo otkrivaju svoja prebijela i prebujna prsa nudeći ih pohotljivim rukama pijanih vojničina, to je, Bože moj, samo zbog toga da žrtvujući svoju netaknutu nevinost stišaju strasti i ukrote silovitost barbarskih hrvatskih vojnika.

Promašenost izložbe ne može se opravdavati ni tobožnjim današnjim priklonom povijesne znanosti, koja kao manje proučava probleme mnogonacionalnosti habsburške monarhije i borbu u njoj skupljenih naroda protiv središnje vlasti za očuvanje državnih i narodnih sloboda, a još manje borbu hrvatskoga naroda protiv mađarskih presizanja, već da se ona (suvremena znanost) više bavi i treba baviti istraživanjem gospodarskih i društvenih kretanja, u prvom redu kulture i školstva. Isticanjem toga tobožnjega priklona povijesne znanosti hoće se reći da sudbina malenih i potlačenih naroda, jer se taj priklon odnosi samo na proučavanje njihove povijesti, uopće nije važna s povijesnoga stanovišta (dakle i sa stanovišta njihove budućnosti); važan je samo gospodarski i društveni položaj pojedinca ili pojedinih društvenih razreda.

Ne znam u čemu su neki na izložbi dobrohotno vidjeli samokritičnost kad nje nimalo nije bilo. Između ostaloga, premalo je naglašena politika dualizma poslije god. 1867. i u njenu sklopu politički i gospodarski odnosi između Hrvatske i Ugarske. Ta baš u toj i takvoj politici dualizma, onako kako je provođena, prihvaćenoj umjesto tada jedino ispravne politike federalizma, začela se klica propasti Austro-ugarske monarhije, koja je u svoje doba možda mogla biti okvir okupljanja slobodnih i ravnopravnih srednjoeuropskih naroda. Nisu na primjer uopće prikazane hrvatske »ilirske čitaonice«, koje, kako tvrdi Aleksandar Stipčević u svojoj knjizi o povijesti knjige, zaslužuju istaknuto mjesto u svjetskoj povijesti knjige.

Ova izložba bila je sveobuhvatna po brojnosti izložaka, ali nije bila ni cjelovita, ni sustavna, ni analitična, ni sintetična, ni uravnotežena, niti polemična u pozitivnom smislu. Stoga je golemi trud velikoga broja stručnjaka (70 znanstvenih priloga, 120 suradnika), možda i mimo nakane priređivača, uložen u sumnjivo veličanje povijesti habsburške monarhije i apoteozu cara Franje Josipa Prvog i Posljednjega. Izložba je bila slika i prilika samoga dvorca u kome je priređena: obnovljeno pročelje blistavo, sve ostalo nagriženo nemilosrdnim zubom vremena. Dvojbeno je da li će se svi ti propusti i promašaji moći ispraviti u drugom dijelu ove izložbe koji se priprema za otvorenje (u istom dvorcu) u god. 1987. U svakom slučaju prvi dio izložbe nama Hrvatima nije ponudio nikakvo posebno ozračje.

Poslije izložbe sretni i zadovoljni Austrijanci krijepili su se izvrsnim vinima iz »Metternichovih vonograda« u čuvenim vinskim podrumima obližnjega Langenloisa. Ili su odlazili u glasoviti gradić Melk (rimski Nomare, srednjovjekovna tvrđava Medelike), ugniježđen na gornjodunavskoj (opet uzvodno) 57 metara visokoj stjenovitoj visoravni, da se dive sjaju i raskoši tamošnje benediktinske opatije (pročelje dugačko 362 m, 1188 prozora; u knjižnici oko 70.000 knjiga, 2000 rukopisa i oko 900 prvotisaka; mnoštvo kipova i slika; s terasa nezaboravni pogled na Dunav; crkva iznutra sva pozlaćena do zasićenosti — prema toj uznemirujućoj i tjeskobnoj pozlati crkva sv. Marije Snježne u Belcu zrači smirenom ljepotom), kažu najljepšem austrijskom i jednom od najljepših svjetskih baroknih spomenika. Ni ove opatije ne bi bilo da Hrvati uz skupu cijenu ljudskih gubitaka i u svojoj povijesti najveće smanjenje državnoga i narodnoga područja nisu zaustavili tursku silu, koja se jedanput bila dovaljala čak i do zidina Melka. Mi Hrvati s izložbe smo odlazili onespokojeni, praćeni sitnom kišom ugrizicom. Pregorko i prehladno bilo nam je pivo u pivotočju »Alte Reitschule« (»Stara jašionica«), koje je na ulazu u perivoj dvorca (i na izlazu iz njega) veselim zvucima limene glazbe zaustavljalo posjetitelje.

Tomislav Heres

OSAMSTOTO OBLJETNIČKO SLAVLJE POVALJSKE LISTINE I POVALJSKOGA PRAGA (1184—1984)

Povodom 800. obljetnice Povaljske listine i Povaljskoga praga (1184—1984) Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Splita i Bračkí muzej s otoka Brača priredili su u listopadu 1984. izložbu pod nazivom »Brač u ranom srednjem vijeku«. Na njoj su prikazane starohrvatske predromaničke crkvice sagrađene na Braču od IX. do XII. st. Izložba je priređena u Palači JAZU u Zagrebu i u Povljima-Bolu na otoku Braču. Znanstveni skup u povodu obljetnice počeo je u Zagrebu a nastavio se od 3. do 5. listopada 1984. u Bolu, Povljima i Pučišćima na otoku Braču.

Priređivači su izložbu popratili posebnim katalogom (Povlja 1984) u kome su tiskani prilozi Nade Klaić (»Povijest Brača u sklopu Neretvanske kneževine ranog srednjeg vijeka«, str. 5—20), Petra Šimunovića (»Povaljska listina i Povaljski prag 1184—1984. g.«, str. 21—30) i Davora Domančića (»Graditeljstvo ranog srednjeg vijeka na Braču«, str. 31—36). Svi su prilozi pokraćeno tiskani i na engleskom jeziku (str. 37—40). Ovo je izdanje obogaćeno brojnim crnobijelim fotografijama (str. 41—69).

Priređivači izložbe i znanstvenoga skupa istakli su da je Povaljska listina »prva sačuvana listina pisana hrvatskim jezikom i jedan od najznačajnijih jezičnih spomenika u nas uopće«. Napisana je bila na bolskoj Glavici god. 1184. za potrebe benediktinskoga samostana sv. Ivana u Povljima a njezin ovjerovljeni prijepis iz god. 1250. pronađen je u XIX. st. na jednom kominu u Pražnicama na otoku Braču, gdje je služio kao mahalica za raspirivanje žara. Danas se taj prijepis čuva u župnom uredu u Pučišćima na otoku Braču. I Povaljska listina i Povaljski prag odnose se na događaj iz god. 1184. kada je obnovljen benediktinski samostan u Povljima i kad su se u Bolu sastali na vijećanje bračko-hrvatski knez Brečko, župan Prvoš, sudac Dasen, braščik Prvoslav, biskup hvarsko-bračkí Nikola i bračka vlastela da odluče o vraćanju hrvatskom benediktinskom samostanu u Povljima posjeda koji su mu ranije oduzeti.

Nada Klaić i u ovom svom prilogu ostaje dosljedna sebi i svojim dosadašnjim tvrdnjama da je takozvana »zemlja Neretvana« sve do XIII. st. bila samostalna pomorska država, a ne dio Hrvatskoga kraljevstva. Prema njoj, avaro-slavenski došljaci zauzeli su u VI. st. prostor između Žrnovnice i Neretve i tu utemeljili jednu »Sklaviniju«, slobodnu Neretvansku kneževinu pod zaštitom bizantskoga cara (»kraljevina Morjana«). Ona je do početka XIII. st. bila pravi gospodar Jadranskoga mora (životnu snagu toj kneževini davalo je gusarsko otočje i stočarsko kopno — poljički ratnici). U toj slobodnoj jadranskoj kneževini Brač je imao istaknuti položaj. Slavenski došljaci koji su naselili područje Neretvanske kneževine, dakle i Brač, »nisu pripadali ni hrvatskoj ni srpskoj jezgri«, kaže N. Klaić. Ona i čitavo područje bivše Poljičke župe ili Poljičke Republike stavlja u Neretvansku kneževinu, pa tako i benediktinski samostan sv. Petra u Selu (današnji Sumpetar u Krilu-Jesenicama) koji je utemeljio Petar Črni. Za nju, dakako, Slavac nije bio hrvatski vladar, nego kralj »Kneževine ili Kraljevine Morjana«, Berigoj je bio samostalni »kralj Morjana« (iako se sam u ispravama naziva sucem) a Družak, Jakov i Rusin nisu bili istaknuti velikaši u Hrvatskom kraljevstvu, već samostalni neretvanski vladari (njih su, veli N. Klaić, od XII. st. naslijedili Kačići, »nova nasljedna dinastija u Neretvanskoj kneževini«). U svom prilogu N. Klaić iznosi i to da na području Neretvanske kneževine (znači ni u Poljicima) nije bila u uporabi ni glagoljica niti glagoljsko bogoslužje.

Tvrdnje Nade Klaić o navodnoj avaro-slavenskoj naselidbi rimske Dalmacije prije doselidbe Hrvata vrlo uvjerljivo pobija Benedikta Zelić-Bučan u svojoj studiji »Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciju — činjenica ili pretpostavka? (»Marulić«, br. 6, 1983, str. 613—621) u kojoj za Neretvansku kneževinu kaže da je »veoma rano integrirana (možda bi bilo pravilnije kazati reintegrirana) u Hrvatsku Trpimirovića i njihovih nasljednika« i da »ona čini i etnički, a i politički, jednu cjelinu s ostalom Hrvatskom« (str. 619). A da je glagoljaštvo u Poljicima i Neretvanskoj krajini bilo ukorijenjeno od iskona, najbolje potvrđuje poljička glagoljaška prošlost i osobito poznato poljičko glagoljaško bogoslužje i pjevanje.

Za Povaljsku listinu Petar Šimunović u svom prilogu kaže da je »prva sačuvana listina pisana hrvatskim jezikom ćirilskim pismenima« i »glavno polazište za proučavanje hrvatske antroponimije« te da »ona dokazuje hrvatski značaj Brača i stvaralačku moć nadošlog pučanstva iz prekomorske Neretvanske kneževine da kraškoj morfologiji tla da svoja obilježja i svoja imena« (str. 21). Po njemu je i zapis Povaljskoga praga isklesan također »ćirilskim pismenima«. Šimunović dalje iznosi da je na bolsko vijećanje bio pozvan opat Ratko, »vjerojatno iz koje reformirane glagoljaške opatije kod nas, da obnovi samostan u Povljima« (str. 22). Povaljska listina je »napisana ćirilskim pismenima, koja su se zarana uvriježila u Neretvanskoj kneževini i u gornjoj Dalmaciji kao hrvatsko pismo, uz glagoljicu i latinicu« (str. 23). I Šimunović tvrdi da su se Poljica nalazila na području nekadašnje Neretvanske kneževine (str. 28).

U svom prilogu Davor Domančić ističe da ranosrednjovjekovne crkve na Braču »po svojoj množini i raznolikosti oblika na samo jednom otoku predstavljaju posebnu vrijednost i značaj za predromaničku i ranoromaničku arhitekturu Dalmacije« (str. 31). U tri crkve na gornjem Braču koje spominje Povaljska listina (Sv. Nikola nad Selcima, Sv. Nedjelja — nekad Sv. Marija na izumrlom Gradcu — i Sv. Kuzma i Damjan na Surčeviku) »zastupljena su dva najstarija oblika tih predromaničkih zdanja, koja na ostalom dijelu Dalmacije nisu imala toliku sreću da ostanu u tolikom broju cijela i da u potpunosti pokažu vrsnoću gradnje sakralnoga graditeljstva 9. do 11. stoljeća naših prvih predaka, koja ih je unijela u usporedni razvoj graditeljstva tog razdoblja« (str. 31). U Povaljskom pragu spominje se prvi hrvatski po imenu poznati majstor Radonja. I taj podatak svjedoči o bujnom življenju na otoku Braču, a »to je življenje omogućilo zreli razvitak crkvenoga graditeljstva koje je po broju i slogu dostojno zastupljeno u razdoblju od 9. do 12. stoljeća u Dalmaciji« (str. 36).

Od Franje Račkoga pa do danas gotovo svi podvlače da su Povaljska listina i Povaljski prag prve hrvatske ćirilicom pisane isprave. O kakvoj se to ćirilici radi? Na spomenutu znanstvenu skupu »800. obljetnica Povaljske listine i Povaljskog praga«, kako piše dnevni tisak, »Branko Fučić je objasnio kako je ćirilica nastala u Bugarskoj potkraj 9. stoljeća i prenosila se preko Makedonije i Srbije u naše Primorje, gdje je otprilike do rijeke Krke nekoliko stoljeća bila u upotrebi zajedno s glagoljicom i latinicom« (»Vjesnik«, 13. listopada 1984, str. 12). A sad da vidimo što drugi kažu o tome.

Govoreći o Povaljskoj listini dr. Josip Vrana piše: »Grafija Povaljske listine, koliko god je nejedinstvena,

neustaljena i nedosljedna, uglavnom se podudara s osnovnim crtama grafije ćirilskih isprava iz kraja XII. i prve polovice XIII. st. na čitavom zapadnom području ćirilice, tj. u srednjoj Dalmaciji, Bosni, Zahumlju, Travunji (s područjima Dubrovačke općine) i Zeti. Glavna je oznaka ove grafije da se glasovne grupe *ja* i *je*, pod utjecajem starije glagoljske grafije, pišu slovima...« (Enc. Jug., 6, Zagreb 1965, str. 576). Na drugom mjestu (»Filologija«, Zagreb 1962, br. 3, str. 201—218) Vrana kaže da su se u doba Povaljske listine i Povaljskoga praga svjetovne i crkvene ustanove u javnim poslovima služile ćirilicom, kao što je to bilo i na susjednom kopnu, to jest u Makarskoj i Omiškoj krajini, pa sigurno i u Poljicima (str. 201) i da je Povaljska listina napisana kancelarijskim ustavom tipa zapadne ćirilice. Samostanski kartular, na temelju koga su načinjeni ispisi Povaljske listine, kako pak piše Olga Nedeljković (O ispravi kneza Brečka kao spomenika jezične prošlosti na Braču, Poljički zbornik, 2, Zagreb 1971, str. 208), »vjerojatno je bio napisan baš ćirilicom, iako nije isključeno da su pojedini stavci bili upisani i glagoljicom (kao što je dopuštao i Vrana, upozorivši na pojedine starije grafičke glagoljske osobine koje su prešle u povaljsku ćirilicu...)«. Saževši sve ovo moramo zaključiti da su i Povaljska listina i Povaljski prag napisani onom vrstom ćirilice koja se u znanosti općenito naziva bosančicom (bosanska bukvica, bosanska azbukva, bosanica), hrvatskom ćirilicom ili zapadnom ćirilicom (pojedini tipovi bosančice, odnosno hrvatske ili zapadne ćirilice nazivaju se: poljičko pismo ili poljička azbukvica, odnosno poljičica, begovsko pismo, samostansko pismo bosanskih fratara, dubrovačko pismo, žensko pismo i dr.).

Bosančica, odnosno hrvatska ćirilica, pa dakle ni pismo Povaljske listine i Povaljskoga praga, nisu se razvili iz ćirilice koja je nastala u Bugarskoj, o čemu sam već opširnije pisao na drugom mjestu (Tomislav Heres, Poljički spomenici i neka pitanja podrijetla i razvitka glagoljskoga pisma, »Marulić«, broj 1, Zagreb 1982, str. 49—57), već iz glagoljskoga pisma — kako to na svoj način potvrđuje i Vrana. Poznati jezikoslovac Mate Tentor izričito veli da je bosančica »razvijena prema staroslavenskoj glagoljici« (Hrv. encikl., III, Zagreb 1942, str. 97). I u Enciklopediji LZ (1, Zagreb 1955, str. 573) priznaje se da bosančica (hrvatska ćirilica) »stoji pod uplivom glagoljice te lat. ili tal. pravopisa«. Bosančica (hrvatska ćirilica) ne samo da se »ponegdje slaže s glagoljicom« (Benedikta Zelić-Bučan, Bosančica — poljičko narodno pismo, Poljički zbornik, 1, Zagreb 1968, str. 145), ne samo da ona ima »pozajmica iz glagoljice i latinice« (Branko Plaznik, Bosančica, ELU, 1, Zagreb 1959) nego je bosančica (hrvatska ćirilica) cjelovito izvedena iz glagoljskoga pisma (u kasnijem razvitku pojedini tipovi glagoljice poprimit će natruhe drugih pisama). Stoga su Poljičani sve do u XX. st. posve opravdano bosančicu (hrvatsku ćirilicu, poljičicu) nazivali glagoljicom, odnosno glagoljaškim pismom, što je prihvatio i Ante Škobalj (Obredne gomile, Sveti Križ na Čiovu 1970, str. 51).

U svojoj raspravi »Razmišljanja o bosansko-hercegovačkom Sredovječju« (Die religiöse vielfalt in Südosteuropa — Gedanken zum bosnisch-herzegowischen Mittelalter — Seine Auswirkungen auf die Gegenwart, Wien 1983) austrijski znanstvenik Rudolf Martins upozoruje na nove podatke o do sada poricanim vezama između bosanskih krstjana i hrvatskih glagoljaša. Uzimajući u obzir i te nove podatke mi danas možemo pouzdano zaključiti da su se i bosanski krstjani, koji su imali veliki utjecaj na bosanski dvor i bosanske velikaše, služili glagoljicom kao svojim pismom. Za svjetovnu uporabu, a radi lakšega učenja i bržega pisanja, glagoljsko su pismo postupice pojednostavnili i tako dobili (i proširili) novi oblik glagoljskoga pisma — bosančicu ili hrvatsku ćirilicu, koja se u Poljičkom statutu naziva arvackim pismom a u narodnu razgovornu jeziku hrva(t)čicom. Iz svega ovoga proizlazi da mi Hrvati nemamo dva povijesna pisma, glagoljicu i ćirilicu, kako to tvrdi Branko Fučić i neki drugi, nego samo jedno povijesno pismo — glagoljicu. Jer bosančica, odnosno hrvatska ćirilica glagoljsko je pismo. Stoga sam svojedobno i predložio da bi najprikladnije i najtočnije bilo bosančicu, odnosno hrvatsku ćirilicu nazivati glagoljičicom a njezine podvrste poljičicom (za pismo poljičko-splitskoga tipa), begovčicom (za pismo begovskoga tipa) i hrva(t)čicom (za pismo samostanskoga tipa — koje bismo mogli nazivati i fratarčicom — kao i za sve ostale posebno neizražene tipove pisma glagoljskoga podrijetla).

Tomislav Heres

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU.

TUGO NAŠA, KAKO SI GOLEMA!

Nova zbirka lirike Tomislava Antunovića: Tuga za maslinom, Kaštela 1984, str. 112, naklada pjesnika (Kaštel Stari 58216, cijena 400 din)

Da je tuga duboko usađena u ljudsko biće, to svaki čovjek osjeća i doživljava. A da nitko ne zna kao pravi pjesnik tako istinski proniknuti u njene dubance i iskazati je što vjernijim izrazima, to je pokazao svojim najnovijim lirskim pjesmama već zreli (da ne rečem postariji) pjesnik Tomislav Antunović, Kaštelanin, komšija Mrljana i čovik s mora. Zašao je u sve krvave zavijutke njena bivovanja i rastakanja, u sve čemerike njene gorkosti, s njome srastao da je otkloni od sebe, svojih Kaštelana, svih nas koji živimo i zajedno plačemo na našem pedlju zemlje.

O kakvoj se tuzi radi?

Ponajprije o tuzi ognjišta (jer nam je ono najbliže). O tuzi za rođenom grudom koju ostaviše njeni sinovi a gvozdeni kljunovi razoraše za slijetanje limenih ptica strašilica. Nima više onih starih Kaštila!

Pitam se: zbog čijeg griha
zbog kojeg proklistva
bogato kaštilansko polje
više nije polje
već tuga
tugo moja!

(Tugo moja)

Trebalo bi navesti u cijelosti pjesmu »Tugujem« da se doživi puna slika pjesnikovih tuga. Mnogo ih je i premnogo: nad napuštenom očevinom, zaprtim potleušicama, praznim stajama i gumnima, selom, poniženom zemljom, morem, zagađenim rijekama, planinama bez zvijeri, proširenim grobljima: zbog ostavljenih majka, žena, djece, iseljenih sinova, doseljenih u grad, prodanih siromašnih naslijeđenih imanja; tuga poradi stradanja nedužnih, utamničenih, gladne djece, ostavljene starčadi, rastavljenih supruga; »tugujem nad minulim trudnim ali zadovoljnim životom, tugujem i nad samim sobom što moram živjeti s tolikim tugama«.

Sve je to sažeto u naslovu zbirke »Tuga za maslinim« i izraženo u istoimenoj pjesmi koja nadahnjuje svu cjelinu:

Vjerujete mi, ni za čim ne tugujem
.....
jedino
za posječenom maslinom
jedino za njom tugujem.

Maslina je za Antunovića znamenje onog svetog čovječjeg, našeg, domaćeg, neotuđivog, uzletnog, vječitog, hrvatskog. Ona je ukras naše zemlje, didova trajna ostavština, miljokaz koji se ne mijenja, ukras polja i lužine, starodrvenih kraljevskih Bijaća i uščuvanih vrtača:

... maslina je naš život, jerbo
njinim fojen krava nan se rani
i koza i tovar
i njinin drvin ognjišće nan se dimi
njino uje nan je blagoslov.

(Maslina)

Antunovićeva nova zbirka pjesama podijeljena je u osam ciklusa — rukoveti — maslinovih ogranaka. Tri su u njoj osnovne odrednice, stožine. Prva se razgranala u tuzi a druga u nepoštednom suprotstavljanju svakoj optužnici ljubavi i nedužnosti dok treća unosi miris radosti, bez koje je život nemoguć.

Pođimo odrednicama sadržaja.

Prvi ciklus »Tuga za didovinom« sadrži samo pet pjesama u čakavici. Njihov je sadržaj: zemlja, Kaštila, didovina, tuga za minulim. Drugi prosljeđuje isti predmet, ali u posebnom odredištu »Materina pisma sinu na radu u tujini« (devet pisama). Tuga majke za jedinim sinom koji je otišao u tuđinu, oženio strankinju, ne dolazi kući ni za Božić već 10 godina, otuđio se od svoga (a kćeri ipak nadjenuo ime Kroacija):

Jemaš li išta ća bi me ka mater obradova
dok čuvan ognjišće i zemlju didovu radin,
mogu li se nadat da ćeš se ednom već vratit
da će bit tvoje sve ovo ća uzgajan i sadin.

(Osmo pismo)

U istom je (ne)raspoloženju i treća rukovet »Tuđa zemlja tuga je golema« u zvonkoj ikavici kao i oba prethodna. Naš čovo u tuđini, osamljen, jadan, skriva nevolje. Dica mu pišu da se vrati. Majka mu potresno tuguje, a on majci piše:

Kad san te ostavija, mislija san
jaši ću na vitru
jaši ću na oblacin
a
ja skapavan u pustoši samoće
kan iza zatvorskih vrat
i brojin dnive koji me gaze
i brojin noći koje me dave
i okrićen lice vitru s groblja.

(Pismo sina iz tujine)

Još nije sve dorečeno. Četvrti ciklus je zanimljivo zamišljen. Šestorica pučkoškolaca pišu školsku zadaću »Moj život uz roditelje«. Redaju se potresne postaje: roditelji u tuđini, kćerka s djedom i bakom u zagorskoj varošici, sve ima, ali roditelja nema; otac hranitelj poginuo u tuđini, majka umrla od tuge a četvero siročadi ostalo s bakom i djedom; roditelji u tuđini, ne dolaze kući, dijete nesretno; otac se u tuđini oženio, majka vene; i tako se jad produljio u nedogled. (Ovim ciklusom započinje štokavica i ostaje do kraja.)

Sadržajno u ovu cjelinu uklapa se i osmi ciklus »Moja tuga«. Antunović tuguje za hrvatskom djecom koja žive s roditeljima u stranim zemljama i ne znaju više svoj jezik; za tolikim napuštenim vrednotama i svetinjama, za djedom i zemljom samotnicom — siroticom.

Svih tih pet ciklusa mogu se prispodobiti s pet jerihonskih trublja. Kamo sreće da od njih padnu zidine otuđenja i zaborava.

Preostala tri ciklusa, sva tri izražena u čistoj štokavici, nadahnuti su sadržajima koji su drukčiji od već spomenutih. Oni se, kako je već napomenuto, okreću osobnim otporima, prosvjedima, obračunima i radosnim izljevima.

Najopsežnija je peta rukovet, naslovljena »Dok se zemlja okreće«, satkana od trinaest duljih pjesama. Tu je izražena oštra, nesmiljena kritika čovjekova suvremenog bezumlja. Ostavio je sebe, zemlju, iskonske punine. Zaglibio, nestao u bezumlju.

Zatvorio se u klanac jadikovac, našao se u labirintu bez izlaza jer je sve porušio: sebe, svoja izvorišta, staro i temeljito i nenadnoknadivo. Objesio se o »novo« što ne može zadovoljiti bogolikog čovjeka, pridonijeti njegovu rastu u cjelini duha i fizičkog elementa, čovječnosti, napretku, sreći, usavršenju. Što sada? Jer (prema psalamu): Abyssus abyssum invocat ponor izaziva (novi) ponor.

Ove refleksivne pjesme raščinjaju životni hod raznolikosti, splet ljudskog zla, razočaranja suvremenog lutaoca u gradskoj zavrzlami i potrebu da se vrati prirodi, selu i nezamjenljivom ognjištu. Tu pjesnik ponire u dušu zemlje po kojoj hodimo, koju krvnički raskopavamo, kasapimo, prekrajamo. Ne da se Antunović gazi ti, spreman je sve žrtvovati, ali duše nikome ne da. On je čvrsto uz bogodanu grudu, protiv ispražnjenja duha i svijesti, nestanka u praznini. Pozivlje na svoj sprovod grijehe i dobra djela, prijatelje i neprijatelje, i ustanovljuje da je nepozvanih bilo najviše. Trčimo, ludujemo, ali uzalud je naše propinjanje, nemamo sreće, nestajemo. Zalutali smo na bespuće i pometnjom pokušali ispuniti prazno biće i žiće:

Eto vam sav svijet
.....
jagmite se, laktajte se, a meni dajte
dajte mi kućerak u planini
i komad zemlje
i jednu maslinu
.....
još vjerujem u zemlju
vjerujem u drvo i u kamen
i u komin
u svoje ruke i svoj znoj
i u molitvu...

(Čekam)

Šesta rukovet »Moji grijesi« odlučno se i bespoštedno odupire svakoj izmišljenoj optužbi, svakoj izmišljenoj krivnji. Jedini znak našeg vrednovanja jest dobro, a našeg nestanka zlo. Nije lako prkositi vjetru, jačem, jer je očita opasnost potopljenja. Mi smo posvećenje krvi za naše potomstvo. Pričini se da je sve uzalud, kotrljanje u nepovrat. Svijest da smo optuženi za dobro čuva nas neporušive u životu. Maslina je znamenje nevinosti.

Znam i poznajem samo
jednu zemlju
i samo jedno
more.
Svoju zemlju na kojoj se vjetrovi
sukobljuju
svoje more koje oluje uznemiruju.
Ali ne znam
gdje je izvor moje boli.
podno Sljemena
ili u moru
podno Marjana.

(Znam i ne znam)

Sedmi ciklus »Moja radost« odvodi Antunovića njegovim unucima, Kaštelima u povodu njihove petstoljetne opstojnosti, Bijaćima, knezu Branimiru (Nin 1979) i drugim sjećanjima.

I tako smo zaokružili u jedan sinoptikum ovu opširnu i jedru zbirku intimnih pjesama Tomislava Antunovića. Ona je njegov najnoviji doprinos suvremenom hrvatskom pjesništvu, a posebno onoj grani koja se rado i s ponosom okrštava — poezijom kršćanskog nadahnuća.

Što treba reći o ovim pjesmama?

Antunović je objelodanio do sada samo dvije zbirke pjesama. Time se ne želi reći da je to malo. Oko stotinjak objavljenih pjesama, što u dvije zbirke, što po listovima, dovoljna je pisana riznica da se prosudi, odvagne mogućnost i pjesnička datost.

Nepristran pristup svim tim pjesmama očigledno pokazuje da je Antunović istinski pjesnik koji pjesničku klicu i predivo nosi u duši. Od vremena do vremena pjesnička nabujalost u nadahnuću i poticaju dostigne ostvarenje.

Antunović gotovo uvijek ima određenu ideju-sijevnicu i on je prati i nastoji što bliže izraziti. Izraz mu je spontan, on ga bilježi kako navire, pa nam se ponekad može učiniti i svojevrsno negibljiv ili otvrd, ali to je samo privid u većini slučajeva.

Svoj izraz pjesnik pretače u vezan i nevezan, slobodan stil. Ne bi se mogao pretpostaviti jedan drugome jer je na oba načina njegova umješnost uspješna. Što se kome više dopada, to je osobni ukus i sklonost, ali kontrapozicije nema. Ipak u slobodnom stilu kao da više plovi i nekako bliže govori, što je možda samo po sebi i razumljivo. Vrlo rijetko osjeti se proza.

Prva Antunovićeva čakavska (ato znači i ikavska!) zbirka pjesama »Pisma s 'ladnog komina« (Kaštela 1970) sva je sročena na naš gorući jad, a to je iseljenje naših ljudi na rad u tuđe zemlje. S tim je povezano i raspadanje našeg ognjišta, sela, obitelji, naslijeđene prošlosti i istinske sreće. Sve je to pjesnik doživio u svom domu, u Kaštelima, u cijeloj našoj domovini. Tu istu stvarnost raščinja i u prva tri ciklusa svoje sadanje, druge zbirke. Doimlje se potresno i ganutljivo, jeremijski lamentativo i apokaliptički strahotno. Čakavica daje posebni doprinos očuvanja književne baščine i sjećanja na izvor i nesagledivi gubitak.

Antunovićev je jezik sočan, a izražaj zvonak, ugodan, iskonski naš.

Pjesme prvog ciklusa su jedre a u cjelini s drugim, trećim i četvrtim dosežu Antunovićeve već ustaljene domete. Najjače pjesme u ovoj zbirci u petoj su rukoveti (»Dok se zemlja okreće«). Za njima se nadvezuje šesti ciklus, dok su sedmi i osmi po pjesničkoj vrijednosti slabiji od ostalih. Uzeta u cjelini ova je zbirka pjesama vrlo dobra, sasvim osmišljena i pjesnički dorečena. Neće se zaboraviti, niti se može preskočiti.

Na kraju da samo usput pripomenem kako se tehnički urednik i tiskar nisu iskazali. Pa ni likovna oprema nije iskoristila raznolike mogućnosti. Sve to ne umanjuje vrijednost pjesama, ali je i te kako šteta da dobre pjesme nisu dobile i dolično tiskarsko ruho.

Hoće li nas Antunović opet iznenaditi i oduševiti raspjevanom čakavštinom i sadržajima koje nije do sada pjesnički klesao? Živimo u nadi koja nije zamagljena tugom. Naša će radost biti zajednička.

Znam...
da su me gazile i čizme i opanci
i kopita
i ovozemaljska mržnja da je moje
riječi
i mene
u sužanjstvo vodila
a da se imena nisam odrekao svoga
ni traga nisam nikada zameo
jer straha od grijeha u meni nije
bilo
niti je moglo biti.....

(Noćas)

Mirko Validžić

»PROSTOR IZMEĐU TROGIRA I SPLITA«

Kulturno-povijesna studija, autor dr. Ivo Babić, izdanje Muzeja grada Trogira, 1984, str. 257

Nedavno je u Muzeju grada Trogira promovirano pod gornjim naslovom djelo povjesničara umjetnosti Trogiranina dr. Ive Babića.

Na temelju literature i arhivske građe i uz mnogo fotografija autor je zorno i sažeto prikazao razvoj kulturnih konfiguracija koje se »preslojavahu u primorskom prostoru između dvaju gradova — Trogira i Splita«. Na tom je iznimnom području od nekih petnaest kilometara zračne linije pulzirao život počevši od paleolitika pa sve do danas. Mnogobrojne »gradine« — utvrđena naselja — i »gomile« — stijenje s grbovima znamenitijih pojedinaca — razasute su na tom području već od željeznog doba; naselja pojedinih ilirskih plemena; grčke kolonije Trogir i Stobreč iz trećeg stoljeća prije Krista; velebna Salona (današnji Solin), glavni grad rimske pokrajine Dalmacije, koja se prostirala do Panonske nizine; Dioklecijanov mauzolej u Splitu; ponosni Klis, tvrđava nad Solinom koja je od IX. do XI. stoljeća predstavljala političko središte tadašnje mlade hrvatske države, sve su to povijesni miljokazi gdje se u bogodanom prostoru sastade Helada s Rimom i kasnije s križem. Na mnogim se ruševinama antike podizahu zdanja hrvatskih vladara a u gradovima Trogiru i Splitu hrvatski se i romanski živalj stapahu u jedno.

Od XII. stoljeća, za vladanja hrvatsko-ugarskih kraljeva, gradovi Trogir i Split proširivahu svoja područja na obližnja polja, zahvaljujući darovnicama tih vladara i nekih ustanova. Pored seoskih crkvica — oko stotinjak njih još u XVII. stoljeću — u to se vrijeme na tom prostoru podižu i druga vjerska, gospodarska i vojnička zdanja. Poljske su crkvice osim vjerske imale i prostorno-orijentacijsku ulogu: podignute su na raskršćima putova, vrhovima brda i brežuljaka, rtovima i drugim istaknutijim mjestima. One najbolje svjedoče o duboko razvijenom vjerskom osjećaju domorodnog stanovništva.

I ovom je području bilo svojstveno da se seoski živalj držao (kako na kopnu tako i na otocima) dalje od morske obale. Naselja su se nalazila ispod padina brda a stanovništvo se bavilo stočarstvom i poljoprivrednom proizvodnjom. Tek padom Klisa u turske ruke potkraj XV. stoljeća seosko se stanovništvo pred turskim napadima pomalo približava moru. Ostavlja otvorena pribrdska naselja i u XV. i XVI. stoljeća useljava se u nova utvrđena naselja na samoj morskoj obali. Tako nastaju utvrđena mjesta od sedam Kaštela: Kaštel-Štafilić, Kaštel-Novi, Kaštel-Stari, Kaštel-Lukšić, Kaštel-Kambelovac, Kaštel-Gomilica i Kaštel-Sućurac. Njihovi nazivi potječu od njihovih utemeljitelja, uglavnom trogirske i splitske vlastele, potpomognute od tadašnje mletačke vlasti, koja je tako branila svoje posjede od nadirućih Turaka. Slična priobalna naselja u to vrijeme nalazimo i na području Zadra i Šibenika. Padom Klisa u mletačke ruke 1648. godine te utvrde izgubiše svoju svrhu i Kaštela se počinju širiti prema unutrašnjosti, povećavajući tako i broj svog stanovništva. Za vrijeme kratke francuske vladavine na početku XIX. stoljeća i stogodišnje austrijske vladavine koja joj je slijedila Kaštela se administrativno odvajaju od susjednih gradova Trogira i Splita i postaju samostalna cjelina, okrećući se sve više vinogradarstvu.

Val industrijalizacije pri kraju XIX. stoljeća, a osobito nakon drugoga svjetskog rata, uvelike smanjuje zanimanje za zemljoradnju. Izgradnja

novih tvorničkih objekata, uz često nekontroliranu stambenu izgradnju, znatno sužava njen jači razvitak. Zbog toga se javlja potreba što bolje zaštite okoline u najširem smislu: vrednovanja ne samo prirodnih dobara, već, uporedo s tim, i zaštite kulturne baštine tog prostora.

Traguriensis

»LJETOPIS KREŠEVSKOG SAMOSTANA (1765—1817). IZVJEŠTAJ O POHODU BOSANSKOG VIKARIJATA 1768.«

Pod gornjim naslovom izašla je ove godine u Sarajevu (Biblioteka »Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine«) već i po samoj opremi reprezentativna knjiga: tiskana je na finom papiru (336 strana) uvezana je u platno i ilustrirana. Tekstove je preveo (s latinskog) Uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran.

Prije, međutim, nego prijeđemo na prikaz dotične publikacije, evo radi boljeg razumijevanja nekoliko riječi o Kreševu. Nalazi se zapadno od Sarajeva, stisnuto među padinama Bosanskog sredogorja. Danas mali gradić u stagnaciji, ali nekada, u staroj (turskoj, osmanskoj) Bosni, bio je poznati rudarsko-metalurški centar. Tada su Kreševljaci bili nadaleko poznati kao dobri kovači. Od njihovih izrađevina najpoznatije bijahu konjske ploče i klinci sviju vrsta, što se prodavalo i u krajeve izvan BiH. Upravo rudarstvo i metalurgija omogućiše da se u Bosni održalo autohtno katoličko stanovništvo. Kreševski se samostan (kao i samostani u Fojnici i Sutjesci) uspio kontinuirano održati za cijelog turskog perioda (1463—1878). Kreševo je poradi ovog samostana bilo i kulturno-prosvjetni centar stare BiH. U krilu toga samostana nalazi se Muzej, u kojem se čuvaju vrijedne umjetničke starine. Kreševo je u prošlosti dalo nemali broj franjevaca a nakon turskog perioda i svjetovnih svećenika.

Knjiga se sastoji od tri dijela: 1) Uvod (str. 5-35); 2) Ljetopis franjevačkog samostana (str. 41-217) i 3) Prilozi (str. 221-297). Na kraju je Rječnik nepoznatih riječi i Kazalo imena (str. 319-333).

U *Uvodu* I. Gavran daje važnije karakteristike Kreševa s historijskog aspeka a posebno se osvrće na tamošnji franjevački samostan, zatim govori o navedenom Ljetopisu i o njegovu piscu Kreševljaku Marijanu Bogdanoviću (1720—1772), autoru većeg dijela tekstova objavljenih u ovoj knjizi. M. Bogdanović postat će 1768. bosanski biskup (apostolski vikar Bosne).

Drugi dio knjige — *Ljetopis Kreševskog samostana* — možemo podijeliti u tri poglavlja. Prvo poglavlje obuhvaća razdoblje od 1765. do 1771. g. Napisao ga je fra M. Bogdanović. Započinje katastrofalnim požarom kreševske crkve i samostana (1765), a zatim prikazuje njihovu obnovu i restauraciju (1767) itd. Ja bih još dodao: posljedice su toga požara bile katastrofalne, ne samo za Kreševo nego i za cijelu BiH. Tada je naime požar progutao i mnogo vrijednih starina, među njima i arhiv s dokumentima koji bi nam mogli mnogo toga kazati o prošlosti, a danas nam je to nepoznato. U drugom poglavlju opisani su događaji od 1772. do 1799. g. a u trećem od 1800. do 1817. Autor ovih dijelova »Ljetopisa« nije zabilježen, ali se smatra da je to bio fra Anđeo Sunjić ml. Prikazana je netolerantnost Turaka (bosanskih muslimana) prema franjevcima i prema kršćanskom stanovništvu. Bili su to dani kada fratar nije znao da li će večer dočekati s glavom na ramenu. Ova dva posljednja donose (uglavnom kronološki) slučajeve fizičkih maltretiranja, velikih nameta i nepravednih globa.

Treći dio knjige čine Prilozi. Tu je uvršten *Izvještaj o pohodu bosanskog vikarijata* 1768. (str. 221—292). Taj pohod (vizitaciju) obavio je biskup. M. Bogdanović Kreševljak, pisac prvog poglavlja »Ljetopisa«. U »Izvještaju« Bogdanović govori o 32 tadanje katoličke župe u Bosni i zapadnoj Hercegovini. Tako npr. o župi Kreševo (str. 246-250), Fojnici (str. 250-253) itd. Na posljednjem mjestu je Sarajevo (str. 290-291). U Bihać vizitator nije išao zbog nesigurnosti pa donosi podatke iz treće ruke (str. 263). Na kraju trećeg dijela knjige uvrštena su dva Bogdanovićeva pisma što ih je 1769. g. poslao u Rim (str. 293-297). U »Izvještaju...« biskupa fra M. Bogdanovića (1768) čitamo da je tada u BiH bilo svećenika glagoljaša. Izvještaj ih navodi poimence. U župi Duvno živjela su četiri takva svećenika: T. Kolaković, J. Jurčević, G. Nevistić i A. Čavlinović (str. 235). U župi Roško Polje — A. Tustonjić (str. 236) i u župi Livno — J. Ćurić (str. 239). U bilješkama se moglo nešto kazati o njima s historijskog aspekta. U prvoj bilješci na str. 233 navedeno je samo da naziv za takve svećenike glasi »presbyter illiricus«. Biskup fra M. Bogdanović osvrće se u propovijedima na otmice djevojaka kao na moralno nedopušten čin. U župi Komušini za jednu su se djevojku otimala dvojica ženika, tvrdeći svaki da se obećala njemu. Biskup je stvar ispitao i ustanovio da je posrijedi spletka. Odredio je stoga da se zaruke učine prema djevojčinoj želji (str. 272-273). Ovaj slučaj bjelodano pokazuje da su tadašnji franjevci, odnosno Katolička crkva, u BiH ženu smatrali subjektom (kao osobu sa slobodnom voljom), a to je bilo u sredini sa sasvim drukčijom praksom: sa ženom se postupalo kao s objektom. Odredili bi joj muža da nju uopće nisu pitali. Dokaz je tome i balada »Hasanaginica« (vidi »Marulić« 1/1981, str. 87-89: »Zašto je Fortis objelodanio Hasanaginicu?).

U pogledu nedostataka knjige redom ću iznijeti svoje primjedbe. I. Gavran, prevodilac i autor komentara, trebao je detaljnije obrazložiti uzroke tolike netolerancije Turaka prema franjevcima. Navedeno je, doduše, da je to vrijeme kada je Turska vodila ratove s Crnom Gorom, s carskom Rusijom i Austrijom (car Josip II), što je urodilo kobnim posljedicama napose za Katoličku crkvu u BiH. Turci bi se nakon svakog poraza teško osvećivali raji (kršćanskom stanovništvu) i franjevcima: slijedila su maltretiranja, zatvaranja, ubijanja...

Pokušat ću ukratko objasniti zašto su Turci tako postupali. Nakon katastrofalnog poraza Turaka kod Beča (1683. — prošle godine bila je 300-godišnjica), carska Austrija oslobađa panonske prostore od Turaka (izgoni ih iz Ugarske, Vojvodine i Slavonije). Protjerani Turci dolaze i u Bosnu i govore o netolerantnosti kršđanskih vladara prema njima kao muslimanima. Međutim, Austrijanci se nisu zadržali na Savi, nego prodiru u Bosnu i stižu do Sarajeva. (Ovdje su katolici dotad bili važan trgovački faktor). Kako im se Sarajevo nije htjelo predati oni ga zapale (1697). Tom prilikom stradaju gotovo sve džamije (a i katolička crkva u Sarajevu). Nakon toga prijašnja turska tolerancija prema franjevcima i katoličkom stanovništvu pretvorila se u otvorenu mržnju. I tako je 1697. godina bila katastrofalna za Katoličku crkvu u BiH. Katolicizam je gotovo nestao u Bosni. To napose vrijedi za Sarajevo i za dolinu rijeke Bosne, kuda se kretala austrijska vojska na svom uzmaku iz Sarajeva i Bosne. Katoličko stanovništvo održalo se samo u krajevima podalje od kretanja austrijske vojske. To vrijedi i za Kreševo, Fojnicu i Vareš. U vrijeme te velike austrijske ofenzive Turci su u kršćanskom stanovništvu gledali simpatizere i špijune kaurskih (kršćanskih) vladara, odnosno veleizdajnike, pa su ih na sve moguće načine maltretirali, čak su bez razloga ubijali ili bi ih za izmišljene prijestupe globili. Ta turska netolerantnost prema franjevcima nije nešto Turcima prirođeno, već stečeno kao posljedica historijskih zbivanja.

Ne slažem se ni s riječima I. Gavrana: »Zbog toga moramo reći da je pravi i gotovo jedini pisac ovog djela fra Marijan Bogdanović« (str. 16). Na temelju takva shvaćanja Bogdanović je u knjizi četiri puta označen kao autor: na koricama, na prvoj i posljednjoj stranici, kao i na hrptu. A to nije sasvim opravdano: 2. i 3. poglavlje »Ljetopisa« (str. 159-217) nije napisao on (nego vjerojatno fra Andeo Šunjić ml.) a i »Izvještaj« je po njegovu nalogu napisao fra J. Tomić (kako se navodi na str. 292).

Iznenađuju i neki »tehnički« nedostaci. Godina izdanja ove knjige (1984) nije — kao što je bilo u prethodnim edicijama ove Biblioteke i kao što je općenito običaj — otisnuta u donjem dijelu naslovne strane, nego na posljednjoj strani (gdje se navode tehnički suradnici), no i tu je na krivom mjestu: na vrhu, odmah ispod naslova; kako i naslov sadrži godine — u tom je nepotrebnom gomilanju godina izdanja gotovo neprimjetna. Na koricama knjige naslov je u dvije boje. Skupo — a promašeno, jer je svjetlija boja slabo uočljiva: nije, naime, kontrastna s podlogom. A ta je svjetlija boja tiska upotrijebljena i na hrptu.

I u vezi s ilustracijama valja upozoriti na poneki promašaj i propust. U knjizi je 13 slika, no nisu numerirane a nema ni njihova popisa (premda je u knjizi deset potpuno praznih strana). Legenda ispod fotosa na 12. str. glasi samo »Kreševski samostan danas«, a vidi se i crkva s pet umjetnički vrijednih mozaika na pročelju; legendom je trebalo na to upozoriti. Ispod faksimila na 232. str. piše »Ljetopis kreševskog samostana — Izvještaj o pohodu Bos. vikarijata«, a radi se samo o Izvještaju (koji nije dio Ljetopisa). To analogno vrijedi i za faksimile Bogdanovićevih dopisa kardinalu Castelliju i Kongregaciji u Rim (str. 294 i 295). Šteta je što nema nijednog fotosa izložaka (tako zanimljivih s kulturno-umjetničkog aspekta stare — turske — Bosne) iz Muzeja kreševskog samostana (u kojem je u originalnom obliku i soba poznatog i zaslužnog fra Grge Martića!). Kako je u knjizi često riječ o džulusu, tj. nametu što su ga franjevci u Bosni morali davati svakom novom veziru (a u jednoj su se godini znala smijeniti i po tri vezira) bilo bi dobro da je uvrštena i reprodukcija slike »Tri franjevačka gvardijana iz Fojnice, Kreševa i Sutjeske daju džulus paši (veziru)«.

Nije bez nedostataka ni geografska karta (skica) iza 16. str. Naslovljena je »Kreševo s okolicom« a bilo bi mnogo bolje: Kreševo s okolicom u turskom periodu, odnosno Kreševo s okolicom u prošlosti. Područje se Kreševa, naime, u XX. st. (a pogotovo poslije II. svjetskog rata) smanjilo i administrativno i gravitacijski. Rubni njegovi dijelovi pripadaju danas administrativno općini Kiseljak (Lepenica) i općini Fojnica (Dušma, Djedov Do i dr.). Od rubnih dijelova — imajući pred očima ovu kartu — općini Kreševo pripadaju na jugu Gunjani, Crna Rijeka i dr. a na zapadu Deževice i Crnički Kamenik. S geografskim simbolima na karti nije uvijek sve u redu. Katolički crkveni objekti označeni su ovako: kvadrat s križem znači franjevački samostan a ispunjeni krug s križem samo crkvu (što je trebalo staviti u legendu). Nije, međutim, jasna situacija u pogledu Visokog: označeno je samo simbolom za crkvu (krug s križem), no tamo je od austrijskih vremena franjevački samostan (sa srednjom školom za odgajanje podmlatka). Za turskog perioda tu vje-

rojatno nije bilo katoličke crkve jer su nakon prodora austrijske vojske u Sarajevo i njezina povlačenja katolici gotovo nestali potkraj XIX. st. u administrativnoj jedinici Visoko od ukupno 3897 stanovnika bilo je 1801 muslimana, 811 pravoslavnih, 145 Židova, 120 katolika i 10 »ostalih« (Popis stan. BiH 1895, str. 122-123). Kod Banbrda i Homolj. Ćuprije (na rijeci Lepenici) stavljen je simbol za crkvu. Katolička župa u Lepenici (osnovana, odnosno obnovaljena 1899. g.) zove se Banbrdo a centar (crkva) joj je kod Homolj. Ćuprije. Tu je i pošta i terminal autobusne linije iz Sarajeva (barem je tako bilo prije nekoliko godina kad sam pohodio taj kraj). Stoga je na karti toponim Banbrdo sa simbolom crkve — nepotreban. Naselje Kiseljak označeno je s dva jednaka simbola za crkvu (krug s križem), a tu je samo jedna katolička crkva (župa je u Kiseljaku osnovana 1876. g. i pripada joj i Visoko). Što, dakle, predočuje drugi simbol? Možda pravoslavnu crkvu? No tada je trebalo staviti još jedan simbol za crkvu u Visokom. Ponešto je netočnosti i u toponimima (nazivima naseljâ). Sjevero-istočno od Kreševa označen je Krešev Kamen, a naselje se zove Kreševski Kamenik, poput toponima Crnički Kamenik, istočno od rijeke Željeznice (teče prema Fojnici). Ovakvu skraćivanju ovdje nema mjesta. Kod sela Crnići naveden je lokalitet Drmaći. Na terenu slušao sam: Drmači (što je, mislim, ispravno: drmati — drmač — Drmači kao i kovati — kovač — Kovači; ovaj posljednji toponim označen je na karti ovako i nalazi se zapadno od naselja Han Ploča, na okuci rijeke Lepenice). Na popisu stanovništva BiH 1895. g. naselja Drmači nema, što ukazuje da se radi o novijem zaselku. Tu je džamija i vodotok, dalje je slabija cesta. Kad sam prije izvjesnog vremena prolazio ovuda, nalazio se u tom mjestu i terminal autobusne linije iz Kreševa. Sutjeska Dera — kojom se rijeka Kreševčica probija na sjever prema Kiseljaku — nije na karti označena. Počinje kod Kreševskog polja (Tomić Han) i proteže se gotovo do Kiseljaka. Riječ dera znači u perzijskom urvina, potok između dva brda. Ta je Dera jedna od prirodnih (reljefnih) specifičnosti Kreševa. Svojom neprohodnošću (brdski masiv sa šumama) bila mu je nekada prirodna zaštita. Za turskog vakta glavna je veza Kreševa sa svijetom išla preko Han Ivice na Lepenicu i dalje na džadu (glavnu cestu) Sarajevo—Kiseljak—Zenica itd. Ova nekadašnja veza također nije označena premda je ta cesta još uvijek u funkciji. Kroz Deru je Austrija probila cestu na Kiseljak.

Zaključujući ovaj osvrt želim posebno naglasiti kako je ova knjiga prvi cjelovit prijevod »Ljetopisa...« i »Izvještaja...« i kako veliku hvalu dugujemo prevodiocu i priređivaču dr. fra Ignaciju Gavranu. On je ovom knjigom ispunio osjetljivu prazninu u tretiranju bosansko-hercegovačke prošlosti s prijelaza XVIII. u XIX. stoljeće. Podaci u »Ljetopisu« i »Izvještaju« prvenstveno su crkvenog sadržaja, no mnogo ih je vrlo zanimljivih i s povijesno-političkog, kulturno-sociološkog, geografskog, klimatskog, demografskog i drugih gledišta. Brojnim bilješkama fra I. Gavran učinio je tadašnja zbivanja u BiH jasnijima i pristupačnijima. Sve će to biti od znatne pomoći svim budućim istraživačima i proučavateljima tadanjih prilika u BiH. Valja reći i to da su tekstovi u ovoj knjizi tek dio u nizu sličnih ljetopisa i izvještaja koje bosanski biskupi-vikari šalju u Rim. Na str. 16. i 17. Gavran ih ukratko navodi. Njima pripada i Popis katoličkog stanovništva BiH bosanskog biskupa P. Dragičevića iz 1743. g. (vidi »Marulić 5/1981., str. 529-530). Premda su mnogi od njih pisani na stranim jezicima, dio su kulture ovih krajeva jer su i literarno vrijedni i zanimljivi. Uz ove dokumente dokazuju i mnoge umjetnine u franjevačkim samostanima da BiH ni u turskom periodu nije bila sasvim izolirana od europske kulture. Preko franjevaca ta je kultura i tada dopirala ovamo.

Vladimir Dumbović

ŽERAVICA PROPJEVAO PRIJE MIROVINE

Činjenica je da nerijetki ljudi (ne samo kod nas već i u svijetu) počinju umjetnički stvarati tek u zrelim godinama, odnosno pod starost.

Tako je i *Emil Kazimir Žeravica* upravo pred mirovinu, dakle oko završetka šestog kruga života, objavio svoju *prvu* zbirku pjesama pod karakterističnim naslovom *»Izvorišta i utoci«* (Pula, 1983. str. 72, vlastita naklada). Što je kod njega usporilo ranije objelodanjivanje pjesničkih dostignuća, to samo on zna. Zbirka ne očituje početnika. Naprotiv, ona je odsjev urođenih darova.

U prvom spletu *(»Izvorišta«)*, posvećenom majci, Žeravica se vraća svojoj rodnoj Vrlici, malom mjestancu pod Dinarom, gdje mu je izvorište. Pjeva o staroj česmi, o srednjovjekovnoj Gradini Nelipića i Berislavića, o starohrvatskoj crkvi Sv. Spasa na izvoru Cetine; opisuje davne krvave i prisjeća se novijih obiteljskih događaja (otmice, pogibije svatova i razularenog age, kuće svoga djeda, svoje tetke).

Sve te pjesme odišu ponosom, čvrstinom, nujnošću prisjećanja i neskrivenim žaljenjem što je sve to ipak prošlo i više se ne vraća.

Duge puške
kratki trlagani
to su, majko,
bili Vrličani!

(Otmica)

Stoga i otkresaše agi:

Mi robovi
bili nismo,
mi slobodni
uvik bismo.

(Bilig-kamen)

Drugi dio zbirke *(»Utoci«)* podijeljen je u tri rukoveta. U prvom su uglavnom smireni ljubavni izljevi (u prisjećanju), ali ima i refleksivnih pjesama koje s ljubavnima nemaju sadržajne veze. Te pjesme poniru u zanimljiva raščlanjivanja o sebi, o stvarnostima povezanima s nama, o nadzemaljskom.

Pa.....
što sam?
tko sam?
da li sam?
čiji
i čemu sam?
— — — — —
A žarko bih
želio biti
NETKO
nešto
NEŠTO
i NEČIJI!

(Dilema...)

U »Portretima« se Žeravica ispovijeda otvoreno i neprikriveno, veli istinu o sebi i o drugima. Kritički se osvrće na zbivanja oko sebe. Završio je s dvije pjesme o »Moru«. Odao priznanje »našem Moru«, uz koje živi i radi, pjeva i piše.

Žeravičina zbirka pretežno lirskih pjesama nikla je iz želje da se svojim jezikom progovori što istinitije. Osnovica joj je pjesnički poriv, a ne besposleno zabavljanje. Resi je jedno-

stavnost, neposrednost, cijena sebe i pravih vrednota. Jezik mu je dinarski bodar. Ikavica (u pjesmama Gradina, Sveti Spas, Otmica, Bilig-kamen) vrličkog kraja daje poseban zvuk, čistinu. Čakavica (u jedinoj pjesmi Čakula Tonća Žutega) povratak je starom jezičnom izvorištu, iskonskom, nenadoknadivom.

Žeravičine pjesme »Izvorišta« ozvučene su narodnim osmercem i desetercem, ujednačene su pjesničke vrijednosti. Ljubavne su i uzletne i realističke. U refleksivnim ima i čvršće građenih i racionalno (prozno) oblikovanih. »Portreti« su na razini uspjelih. Posljednje o »Moru« uključuju se u cjelinu.

Bila bi šteta da Žeravica ostane na ovoj jedinoj zbirci. I proza mu daje obilan prostor.

Sjedine moje
srebrom se
bijele,
ruke su moje
bolne i svele,
al' oko je
bistro
i misao britka!

(Obračun s Lorelaj)

Tehnički je zbirka na eminentnoj visini. Uzor izdavačima.

Motto gotovo svih ciklusa citiran je u originalu neumrlih latinskih pjesnika. Još ima, dakle, kulturnih pojedinaca među nama. Vivant, crescant, floreant!

M. V. Čelkanović

»STAROHRVATSKA PROSVJETA«

Serija III, sv. 12 i sv. 13, Split 1982. i 1983.

Taj znanstveni časopis počeo je (u formi knjige, tj. godišnjaka) ponovno izlaziti u Splitu 1981. g. Tada se pojavio svezak 11 i o njemu je u »Maruliću« 5/1982. izašao prikaz na str. 442—443. Nakon toga izdani su sv. 12 i 13 pa za informaciju čitateljima naše revije navodimo da su na oko 250 strana sv. 12 tiskani prilozi Z. Vinskog, D. Jelovine, Delonge, C. Fiskovića, T. Marasovića i M. Zekana, T. Burića, M. Dragičević, N. Jakšića, A. A. Miličevića, D. Vrsalovića (posmrtno), M. Suića i M. Zaninovića a u sv. 13 (koji je otprilike istog opsega kao i prethodni svezak) radovi Z. Vinskog, C. Fiskovića, B. Marušića, D. Jelovine, I. Petriciolija, M. Domijana, T. Marasovića, T. Burića, M. Jurkovića, F. Oreba, N. Jakšića i R. Matijaševića.

»Starohrvatsku prosvjetu« izdaje Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu a u njezinu su uredništvu Z. Vinski, I. Petricioli, Ž. Rapanić i D. Jelovina (koji je ujedno odgovorni urednik).

V. D.

VLADIMIR BECIĆ

U godini likovnih priredbi koje označavamo događajima godine, desetljeća pa i stoljeća, svakoj novoj izložbi, ma koliko značajna bila, prijeti opasnost da ne pobudi pažnju koju zaslužuje, pogotovo ako se radi o umjetnosti izrasloj na domaćem tlu. Svaka čast tim velikim inozemnim smotrama priređenim s mnogo spretnosti, stručnosti i organizacijske okretnosti, no likovnim događajem sezone ipak bih označio retrospektivnu izložbu *Vladimira Becića* u Umjetničkom paviljonu. Svakako, zadivljeni smo umjetnošću drevne Kine, koja nam usprkos tom divnom susretu, ipak ostaje daleka, maštovitošću i šarmantnošću keramičara minijaturista sa svih strana svijeta, te mogućnošću pregleda fascinantnog razvoja arhitekture Chicaga. Ali nama bi trebalo više značiti preispitivanje, sumiranje spoznaja, ili upoznavanje od ove nove brojne likovne publike naše slikarske povijesti prve polovine stoljeća, odnosno jedne od temeljnih ličnosti likovnog moderniteta u Hrvatskoj.

Pedesetak je to godina rada, od gornjogradskog »Zdenca«, omanjeg akvarela iz 1905. do »Trešnji iz Blažuje« iz 1952. pejzaža, bolje reći simbolički ispražnjene scene, prikaza odlaska, dvije godine prije smrti. Becićev golemi opus pretežno visokih ili izuzetnih vrijednosti, na izložbi sveden na dvije stotine najkvalitetnijih i najkarakterističnijih ostvarenja, prilika je da konačno dobijemo kompletnu sliku tog djela. Poznavali smo dobro, ali u segmentima, s izložbi slavnog münchenskog trija, odnosno kvarteta, s izložbe »Grupe trojice« s Babićem i Mišom, »Grupe hrvatskih umjetnika«, s izložbe pravaca ili nekih motivskih i sadržajnih odrednica. No to su bili susreti na kojima nije bilo one povezne niti što ujedinjuje opus, čitkosti u postupnosti sagledavanja stilskih mijena, ili drastičnih raskida s ranijim, a posebno navraćanja na ono prijeđeno s nataloženim novim iskustvom.

Početak je u Münchenu s Račićem u klasi Habermanna, i u zajedništvu s Kraljevićem i Hermanom, u društvu mladih intelektualaca i slikara, označenih pojmom »Hrvatske škole«, na slikama s prisutnim dvojstvom tradicije i novog, i sa suvremenijom manetovskom rekapitulacijom te tradicije. U formalnom smislu sa sklonošću prema čvrstoj formi i tonskoj gradaciji tjelesnosti. Slikarstvo je to jezgrovite kompozicije, sintetičnog oblika. I zaokupljenosti figurom, portretom, aktom, rjeđe pejzažom, čitljiva motiva, s uzdržanošću prema literarnoj razradi, te svjesnog odvraćanja od akademizma i svih njegovih konvencija. Već Matoš, napisom u »Narodnim novinama« 1909, spominje mladog Becića kao neobičnog, darovitog i izvrsnog ističući pastoznost namaza i širinu i bogatstvo poteza. Nastavak je neobičan. Slikar postaje slikar ratni dopisnik u prvom svjetskom ratu, bilježeći strahote rata u povlačenju vojske i naroda preko crnogorskih i albanskih planina, stradanja na fronti. Iako su ti crteži i akvareli podređeni motivu, te su autentične bilješke rata ipak dokumentarnog karaktera, naglašeno opisane te nose i oznake simboličko monumentalnog izraza. A poratno

vraćanje štafelajnoj slici sadrži razumljivu izvjesnu nesigurnost, slikarsku labilnost između plošnog dekorativnog pa i ilustrativnog, s ponekim samo u tragu približavanjem ekspresionizmu. Ili uspjela prilagodba sezanovskom skeletu prostornih odnosa, novog tretmana, boje i svjetla, s kontinuiranom sklonošću još iz dana akademije prema zaobljenoj formi, no tonska modelacija sada je zamijenjena valerskom modulacijom. I posve logično s dominantnim trendom početka trećeg desetljeća dolazi do isticanja racionalnog, priklona stereometriji, provođenja euklidovskog principa. Statičnost, i solidarnost, i boja zemlje i u krajoliku, prividno nezgrapnom aktu, dječjem licu i, dakako, neizbježnom vrču. No shema ne nadvladava invenciju, nije to prozna skulpturalnost u jednostavnim i pročišćenim prizorima. Epizoda je to što zaključuje poduži period strogosti, arhitektoničnosti i postupnog oblikovanja.

Dugo je Becić čekao da se prepusti svojoj epikurejskoj naravi, da popusti čvrstina volumena i poraste napetost boje. I da se otvori put prema bogatijoj pikturalnosti, emocijama, svojevrsnom koloristićkom realizmu. I početkom novog desetljeća svaki predmet postaje manje kompaktan, rastvorene konture, uvučene u mrežu crteža. Naznačen i opisan energičnim potezom kista kada boja postaje gotovo sadržaj slike. I unaprijed postavljena pravila nisu iznad podataka iz prirode, započet je neposredni dijalog, unutarnji svijet usklađen je s vidovima vanjskog realnog svijeta, slika ne zamjenjuje prirodu već s njom ravnopravno opstoji. Pred prirodom je sa svojim senzibilitetom bez posrednika. Hedonistička je to umjetnost bez potresnih iskaza, zanima ga elementarno u prirodi, a ne ono složeno i nejasno u čovjeku. Becić je nezainteresiran za teoretske i ideološke postavke, ne ispunjava neki program, zanima ga iznad svega problem što ga postavlja slikarstvo. I krajolici Bosne i Dalmacije te vedute Zagreba ispunjeni su vibrantnim potezom, a portreti nose svu neposrednost iskaza. U posljednjih deset godina nove smirenje. Brižno aranžirane mrtve prirode, oštrina opservacije na autoportretima, jedinstvena predmetnost, a iznad svega tonski ugođene boje. Ovaj pomalo ovlaš nabačeni itinerer kroz Becićevo djelo pokazuje silan stvaralački vitalitet u svim stilskim fazama, od Münchena, Pariza, Bitolja, Blažuje do Zagreba. Izbjegavajući originalnost radi nje same i ne priklanjajući se pomodnom, nego slikarstvu što je »obećanje sreće kroz ljepotu«, što je nosilo i nosi popularnost, ali bez kompromisa ili podilaženja publici, Becić je majstor prepoznatljiva rukopisa, pravog virtuoziteta i naglašene osobnosti. I retrospektiva u Umjetničkom paviljonu potvrdila ga je kao umjetnika istinskog kreativnog naboja čije je slikarstvo, neopterećeno enigmatičnošću sadržaja, bogato i slojevito i, ma koliko bilo poznato, svakim novim susretom ponovno interesantno.

Stanko Špoljarić

IVAN FANUKO — BOJNI ZAGRLJAJ SVIJETA

Uz retrospektivni izlog u Galeriji Spektar u Zagrebu

Zvukovlja dragulj pao je i otkotrljao se obao poput svoda, poput duše zakrivljenih prostora, sunce u oku. Propao. Neulovljiv, nedozoviv, nepovratan. Do u vrijesne, do u koraljne zore nedohodnih kotlina, bezdan zelenih, modrih, nepropješačenih mrkih pučina tražio ga dječak i otkrio, preobražena u chromos — fatamorgansko čudo svjetlosti baš tu gdje ga i izgubio: u ne(p)osvećenoj, mačuhinskoj, grobnoj kali Sv. Vida, kobnoj točci svemirja. Fanuko?

Yes, Sir, taj što vas motri sučelice: zakrabuljen, klaunovski odsutan, samozatajan a predan *(Autopottret,* 1959) i ovaj drugi do, odredišta poteza, raskrabuljen i nujan, sjetna stvarateljskog obličja, rondoidne dionice čela *(Autoportret,* 1969). To čelo napeto a sneno, samo na kraju nepokreta: čelo oka koje gladi, čuva, nuka, mazi, nadomješta cochleu: saculus utriculus pupillae!

O luxu dakle zbor je, uporno do u ime: *Zapadna svjetlost* (1975), šibljasto plamenolika, uz vihorno zgusnute u raslinskom vitlacu *Omišaljske starine* ('81), promrzle u jutren čas, koje kao da su pomahnitale u plavetno grku refulu *Sv. Vida III* (1980), s aurnim vriskom oblaka. Vlaminck li, Rouault? — zloboče pakosna sjećanja. Oni? — uz tako sustavno logičan, sukladan, poluutihnuli *Sumrak* ('83), siguran i pun; tako kompaktan, nerazoriv urbano-krajolični tercet *Primorskih reminiscencija* ('74), s neizbrisivom *Davnom kućom* ('75) i relikvijarnim *Kamenjarom* ('79) zbitim u medaljon: odbljesci doživljajna krika, izdisaj u kazamatu surditatis. I onaj *Krov I* ('84) — embrion izmisilio iz magle, silhuetarna boravišna podoba *U bijelom* ('79) i one fosforescirajuće, umalo ne pointilističke (tako zar?) *Kleti u snijegu* ('82), radonosni *Krovovi* ('83) i svjetlopojno *Jutrenje* ('82): rasute, iskričave kromografije ludijskoga dodira, s romboidno precioznom *Malom lukom* ('83) i zvonikom *Morem, nebom* ('83). I uzvitlani *Bag* ('82) i zloslutno (p)okrenuti *Suton* ('82), i vedar, ditirambni *Mol* (1983).

A čovjek? Iščezao? (Iz)umro?
Nema ga.
A zemlja?

Umorna, teška, posustala *(More, zemlja, nebo,* 1979), tvarna je a uzbibana i kada razjapljeno diše, i kada pulzira — vulvoidno uvirna roditeljica *(Zemlja,* '79). Po njenu tijelu, drumovima, kreće se u — kamo?

Drumovi su rijeke usmjerene u (ne)dohod *(Tmurno,* 1978), ushitno nadodojni mostovi *(Put u plavom,* 1982), proplamsaji ufanja u (ne)vremenu, na rubu sumračja i zebnje *(Suton,* '82). Čamotinja, osamljenost, strah: izići! I, drumovi svi vode u Sv. Vid, I, III ili II, ovaj iz '80-e, stamen i sveobuhvatan, poput zavičaja neukloniv: nostalgija duboka, vukodlačnoga i ukletog, zdravamarijskoga, nepovratna djetinstva. A krovovi?

Krovovi plove izronjeli iz magme: paletne sumaglice krajolika ugrožena orgijanjima neba (svijetla oluja! — bljesnu duh u ophodu); obzorja čija to? — (m)račna, ne (p)osvojena. Što je?

Iskonski izljev hedonista tišine, to je, dubinsko brujanje Juga. I kad su fuge bezazlene, i kada scherzo i toccata. Čak i taj skicozno virtuozan, otka(o)čen, plesoliki Fanuko *(Luka,* 1979).

Ovo potonje, međutim, dotiče druga obzorja: sklada ih ladanjski lirik, snatrilac i baštovan, udvarač kontinentalnoga Sjevera — ne čedo gromače i čempresa, zaljubljenik bure.

Obilje boja u krugu, žarko i sfumato: glasovlje slikareva govora. Oči Ivanove vide, o da, ali i besjede i čuju, lišene releja periferije. Zeleni, sivo, plavo, a ono crno u obrubu, crveni, bijeli Fanuko! Forme sve odmjerene, uritmljene, ječne, tonovi suzdržani, intenzivni, sočni: vijorno, nadahnuto, svježe; otmjeno, glazbeno slikarstvo.

Poput Sláve* ustrijeljen u zamahu, ukotvljen u nepokreta muk (ali Marija** je tu!), Ivan se razgoropadio gestom sklopivši savez s vjetrovima. Njegov, iako prigušen u dahu, osunčan slikarski dinamizam samo je

---

* *Slava Raškaj:* samouka hrvatska slikarica s kraja prošlog stoljeća, gluhonijema od rođenja, umrla od tuberkuloze u Bolnici u Vrapču 1906.

** *Marija Barbarić-Fanuko:* suvremena hrvatska književnica, poznata nadasve kao iznimno nadahnuta pletilja i dječji pisac — slikareva supruga.

komplementaran, integralni dio probojna voljna čina: bojom ozvučit svijet, metu pustoši anacusisa. I evo gipka *Pogančeca*, minijaturna a (p)lovna, i eno zdušna *Vrbovca*. I, opet eno, etudâ njegovih nature morte. Mundus je mikro-viđenje, ne panorama nedogleda. Upravo toga radi Fanuko ustoličuje detalj: metaforu doživljajnog stiha (krajobraza ili mrtve prirode, svejedno), draguljnu u liku lonca, boce ili hljeba.

Kakve, i što tu rade?

Slike su obješene zavodnice, mâme (još?) srce gledatelja, vapiju ljubav čovjeka. »Bila bi ona i veća, da je slikar istorodan« — docira umnik u prolazu. Mislio je, očito, na stilsku raznolikost u djelima. Jer, forsira se bezobzirno i precjenjuje (dokle?) serijska uni(kon)formnost predstavljanja. To je već zakon kriterija u vrednovanju, zahtjev(a) u procjenama. Poen manje Fanuku (krojio je katedarski [h[u[lj[mnik) na račun rukopisne neujednačenosti (neujednačenosti ili bogatstva?). Može li se, međutim, ustvrditi da ona nije raspodjeljiva, svrstiva, ali smjesta, u ciklusne, pa i u dobne, ako hoćete, pa i u rodovne skupine? A — pitamo se — kod kojeg slikara u retrospekciji nije bilo tako?

Naravno da stoje i ishodišni prizivi, očitovane ili ne usporedne asocijacije. Tartaglia, na primjer, onaj konstruktivistički, ne bunim se. Pa i koloristički, slažem se, ali znatno manje. I drugi vrsnici, dakako, domaćeg slikarskoga medija: Šohaj, Gliha, Herman. A kad je tako, bar s ovima kod kuće, čemu mu spočitnuti ono okrznuće o fauvizam? Sve su to ionako samo susreti trenutka, putanjski sudari u kruženju.

Pa ipak — ujest će helot serijske morfologije slikotvora — u mjerenju stasa umjetnika sržno je biti svoj!

Ne poričući, načelno, ni taj ge(m)odetski aksiom, uzvraćam pitanjem svevremena umjetnosti i kulture:

Od tepanja u kolijevci i prvog slova u klupama tko nije izricao jezikom majke-dadilje, slijedio potez učitelja?

Kod slikara na raščlambi zbor je ne o fazi ili o tematskome nastupu, nego o pogledu u djelo, o retrospektivi sazdanoga upravo pristiglog u izlog. A vi, veleučeni, previdjeste baš to. Vi, štoviše, zaboraviste prvo: Fanukov grč za riječju, njegovu (veću i opravdaniju nego što je vaša!) žeđ za univerzumom života, njegov — jedini na raspolaganju, neodgodan, nenadomjestiv u múku — proboj očima u govor, bòjni zagrljaj svijeta.

Joja Ricov

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU

Vijesti

15. XI. 1984. bilo je u Gradskoj knjižnici književno veče posvećeno *Nikoli Šopu* prigodom izdanja posljednih prijevoda njegovih pjesama na talijanski. Sudjelovali su *Dubravko Pušek* i *Tonko Maroević*.

* * *

U »Vjesniku« od 10. XI. 1984. izašao je članak *Matka Peića* o *Jagodi Truhelki* (1864—1957) pod naslovom »Velika literarna dama«. 1934. objavilo je Jeronimsko društvo Truhelikino djelo »Zlatko«.

* * *

»Oko« od 9. XI. 1984. oglašava posljednje djelo *Pierrea Emmanuela* (Le grand oeuvre) uz kratku bio-bibliografsku bilješku sa slikom pokojnika, o kojemu smo pisali u Maruliću 6/84.

* * *

»Die Furche« od 7. XI. 1984. objavljuje prikaz *Franza Richtera* *»Kršćanska poezija danas«* o izboru pjesama što ga je izdala »Styria« pod naslovom »Heller kann kein Himmel sein« uz predgovor *Paula Konrada Kurza*.

* * *

»Vjesnik« od 25. X. 1984. donosi članak *Vojka Mirkovića* *»Marulogija u zamahu«* o novim pristupima djelu Marka Marulića iznesenima na znanstvenom skupu u Splitu.

»Osservatore Romano« od 25. X. 1984. objavljuje članak *G. Battiste Gandolfa* *»Il linguaggio religioso nella poesia contemporanea«*.

* * *

Nedavno su u Francuskoj objavljene tri zanimljive knjige o *Bernanosovu* životu i djelu: *»Bernanos et l'angoisse« Pierrea Gillea*, *»La France dans l'Histoire« Alana R. Clarka* i *»Miroir de Tenèbres« Michela Guiomara*.

* * *

U »Vjesniku« od 13. XI. 1984. objavljen je razgovor s filmskim režiserom *Lordanom Zafranovićem* o eventualnoj ekranizaciji romana slovačkog klasika *Martina Kukučina* *»Kuća na strani«*. Roman je 1930. izdalo Društvo sv. Jeronima — sv. Ćirila i Metoda.

* * *

Goncourtovu nagradu za roman »Ljubavnik« dobila je krajem prošle godine francuska književnica *Marguerite Duras*.

* * *

»Vjesnik« od 28. XI. 1984. donosi članak o znanstvenom skupu o *don Frani Buliću*, održanom u Splitu 26. XI. 1984, pod naslovom »Svjetski uglednik«. Na skupu, između ostalih, sudjelovala je »Crkva u svijetu«.

Potkraj listopada održano je u Lurdu zasjedanje Francuske biskupske konferencije, na kojemu je zaključeno da se katehetski priručnik »*Pierres vivantes*« revidira. U prezentaciji biblijskih tekstova valja se, prema uputama Kongregacije za nauk vjere, po mogućnosti držati kronološkog redoslijeda (tako, npr., Stari zavjet započeti Postankom, a Novi zavjet rođenjem Isusovim).

* * *

Izdavačka kuća »Seuil« objavila je sljedeća djela: *Luc Estang: Le loup meurt en silence, Paul Ricoeur: La configuration dans le récit de fiction, Teilhard de Chardin: Lettres à Jeanne Mortier* i *Georges Bernanos: Lettres aux Anglais.*

* * *

God. 1985. proglašena je *Međunarodnom godinom mladih* (AIJ). Tim povodom Papa je pozvao mlade na susret u Rimu na Cvjetnicu 1985.

* * *

»Osservatore Remano« od 16. XI. 1984. donosi članak *Benedette Papasogli* o *Mauriacovu* »Životu Isusovu« pod naslovom »Il romanziere della Grazia nascosta«. Isti list od 17. XI. 1984. donosi i članak *Franceska Mattesinija* o posljednjoj knjizi *Carla Boa* »Sulle trace del Dio nascosto«.

* * *

Zagrebački simfoničari, Mješoviti zbor RTV-Zagreb i Mješoviti zbor iz Herchfeldera (Savezna Republika Njemačka) izveli su 15. XI. 1984. u Koncertnoj dvorani »V. Lisinski« djela Sorkočevića, Telemena, Bacha i na kraju (prvi put u Zagrebu) Misu u as-duru (za solo, zbor i orkestar) G. Puccinija (skladanu 1880. g.).

U zagrebačkoj Župi sv. Antuna proslavljena je (u studenom i prosincu 1984. g.) 50-godišnjica podignuća crkve koja je 1934. g. samo blagoslovljena. Sad je dovršena i uređena njezina unutrašnjost (kompletno su izmijenjene instalacije za rasvjetu i ozvučenje; pod, stupovi i zid ispod kora obloženi su mramorom a bočni zidovi drvetom). Posvetu tako uređene i dovršene crkve izvršio je 24. XI. 1984.. kardinal Franjo Kuharić.

* * *

Na crkvici sv. Martina u zagrebačkoj Vlaškoj ulici postavlja se (nakon obnove tornja) nova drvena krovna konstrukcija i novi crijep. Nakon obnove unutrašnjosti zagrebačke katedrale i pročelja nadbiskupskog dvora počelo je popločenje prolaza između tih dviju zgrada. Obnova vanjštine kapelice sv. Dizmuša (na međi Kaptola i Nove vesi) potpuno je dovršena.

* * *

Nakon znanstvenog skupa održanog u Novoj Gradiški u povodu 250-godišnjice rođenja Matije Antuna Relkovića (sudionici su pohodili njegovo rodno mjesto Davor i franjevački samostan u Cerniku, gdje je Relković završio osnovnu školu). O tom je znamenitom hrvatskom piscu predavao 1. XI. 1984. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici prof. Matko Peić.

* * *

U povodu 50-godišnjice smrti don Frane Bulića organizirale su Splitska nadbiskupija i Visoka bogoslovna škola u Splitu 3. XI. 1984. spomen-skup na kojem su o njegovu životu i radu predavali Ž. Bezić, M. Ivanišević, S. Kovačić, E. Marin, Z. Rapanić, J. Soldo, D. Šimundža i dr. Proslava je završila zadušnicom koju je u katedrali sv. Duje predvodio nadbiskup Franić.

4. XI. 1984. kardinal Franjo Kuharić blagoslovio je nove orgulje u župnoj crkvi sv. Mirka u Sestinama.

* * *

VIS »Gospa od Zdravlja« iz Splita održao je u Zagrebu dva koncerta duhovnih skladbi: 24. XI. 1984. u franjevačkoj župnoj crkvi Majke Božje Lurdske i 25. XI. u isusovačkoj župnoj crkvi Srca Isusova.

V. D.

* * *

U palači JAZU održana je 10. XII. 1984. svečana akademija u povodu 50. obljetnice smrti *don Frane Bulića.* Kako izvještava Vjesnik, tu je istaknuto da je don Frane gigantska figura naše nauke i kulture te jedan od velikana hrvatskoga nacionalnog preporoda.

* * *

Kod Rizzolija je objavljen izbor latinskih pjesama *Giovannija Pascolija* pod naslovom »Poemi cristiani«.

* * *

Na Sorboni je održan međunarodni skup *»Pariz i Evropa u djelu A. G. Matoša«* 1. XII. 1984. Od 3. do 8. XII. bila je otvorena i prigodna izložba. Uz našega suradnika p. *Vladimira Horvata,* DI, na skupu su sudjelovali R. Ivšić, A. Stamać, P. Pavličić, B. Petrač, L. Županović i dr. Taj značajni kulturni događaj registrirao je »Vjesnik« od 4. XII. 1984.

ISPRAVAK

U osvrtu na predstavu »Otela« u Hrvatskom narodnom kazalištu (»Marulić« 6/1984, str. 719—20) omakla mi se netočnost: napisao sam da je uvaženi naš anglist Mladen Engelsfeld Bogdanovićev prijevod adaptirao »za ovu priliku«. On je to, međutim, učinio znatno prije, za izdanje Nakladnog zavoda Matice hrvatske tiskano 1979. g. Molim prof. dr. Engelsfelda da primi moju ispriku.

Mirko Petravić

U vezi s pogreškama u »Maruliću« 5/1984. prof. Siniša Hrestak upozorio nas je na sljedeće:

U odlomku njegova kritičkog osvrta *»Nabucco* oscilativnih vrijednosti« na 597. str. prvi stupac, r. 8—15, izostavljeno je nekoliko riječi i time pobrkan smisao. Dotični odlomak mora glasiti ovako: »Najveći promašaj ove predstave bio je pristanak dirigenta Mira Belamarića da se naša poznata i cijenjena u svijetu mezzosopranistica Dunja Vejzović pojavi u dramsko-koloraturnoj partiji Abigajile. Očito je da Dunja Vejzović nije dramsko-koloraturni sopran, pa se tako dogodilo da niti dramska, a niti koloraturna mjesta nisu bila zadovoljavajuće riješena.«

U tom istom osvrtu, na istoj stranici, u drugom stupcu, r. 11. odozgo, otisnuto je da je pjevač Francisco Valls ugodnog stasa, a mora, dakako, biti: ugodnog *glasa.*

Ispričavamo se prof. Hrestaku i čitateljima.

Isto se tako ispričavamo i književniku Joji Ricovu. U njegovu članku »Ima li pjesnik domovinu ili domovina pjesnika« (»Marulić« 6/1984, str. 662, r. 5 odozgo) pogrešno je otisnuta godina kad je Rajmund Kupareo prvi put izabran za dekana Filozofskog fakulteta na Papinskom katoličkom sveučilištu u Santiagu de Chile: to nije bilo 1945, nego 1954. godine.

Moramo dodati i ovo: u 6. prošlogodišnjem broju (str. 736) objavljen je ispravak nekih pogrešaka iz broja 5/1984; pogrešno je, međutim, otisnuto da se radi o broju 4/1984.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. — Cijena 100 dinara.

JEAN DANIELOU: **Osporavanja i svjedočenja.** Suvremeno kršćanstvo prolazi kroz krizu, rješenje se nalazi u akciji i kontemplaciji. — Rasprodano.

JEAN DANIELOU: **Vjera kroz vjekove i čovjek današnjice.** Suvremena apologetika: uzajamno prožimanje novog i starog. Novo izdanje s predgovorom »o slučaju Danielou«. — Rasprodano.

JEAN GUITTON: **Što vjerujem.** Ispovijest vjere velikog francuskog filozofa i književnika. — Rasprodano.

RADOVAN GRGEC : **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 150 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. — Cijena 150 dinara.

GEORGES HUBER: **Moj će anđeo ići pred tobom.** Kratka angelologija iz pera katoličkog laika. — Rasprodano.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** — Cijena 200 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 200 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanjima u Crkvi. — Cijena 200 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (38) 1
Benedikta Zelić Bučan: 6
***Ante Jakšić:** Staroj prijateljici 22
***Emil Žeravica:** Dolet svijesti 22
***Joja Ricov:** Ljulja se veljača 22
Ivan Mužić: Rotari u Jugoslaviji između dva rata 23
***Pavao Despot:** Pjesnik, Rašeljka i more 42
***Danica Bartulović:** Oluja 43
***Ante Jakšić:** Koliko sam sreo ljudi 43
***Drago Krpina:** Tuga u predvečerje 43
Mladen Deželić: Počeci Marionetskog kazališta u Zagrebu 45
***Anita Pavić:** Jeremija 56
Tomo Vereš: Matija Mamužić — naš prvi kršćanski socijalist 57
***Drago Maršić:** Svjetiljka 65
Rajmund Kupareo: Epifanija proze 66
***Šimun Matija:** JA niječemo 72
Ivo Balentović: Zaboravljeni hrvatski književnik Mato Blažević . . . 73
Mato Blažević: Vuk 76
***S. Marija od Presvetog Srca:** Prebirem zrnca 78
Jakov Ivaštinović: Dio Matkove biografije 79
Nevenka Bakoš: Predosjećaj 100
***Pavao Despot:** Prvo pismo kćeri brucošici 103
***Adolf Polegubić:** Ako osvježim čokote 104
Luka Prašilovac: Post nubila — Phoebus 105
***Tomo Polegubić:** Pitanja zadnja i prva 109
Stanislav Šodan: Halo, ovdje čovjek 110
***Stanislava Adamić:** Ne dalje od četiri 112
***Tomislav Maretić:** Jutarnja šetnja 112
Stanislav Šodan: I neznanje je stanje uma 113
***Ranko Matasović:** Oproštaj 114
***Tomislav Dorotić:** Zima u Bolu 114

Mišljenja i reagiranja

Grgo Gamulin: Pakosno pismo o mitologiji 115
Vinko Dorčić: Novi izgovor latinskog jezika 123

Mozaik

Mirko Petravić: Zagrebačke kazališne novosti 125
Tomislav Heres: Hrvati i Hrvatska u Grafeneggu 132
Tomislav Heres: Osamstoto obljetničko slavlje Povaljske listine i Povaljskoga praga (1184—1984) 136

Knjige

Mirko Validžić: Tugo naša, kako si golema! 140
Traguriensis: »Prostor između Trogira i Splita« 144
Vladimir Dumbović: »Ljetopis Kreševskog samostana (1765—1817). Izvještaj o pohodu bosanskog vikarijata 1768.« 149
M. V. Ćelkanović: Žeravica propjevao prije mirovine 149
V. D.: »Starohrvatska prosvjeta« 150

Izložbe

Stanko Špoljarić: Vladimir Becić 151
Joja Ricov: Ivan Fanuko — bojni zagrljaj svijeta 152

Vijesti

Iz domovine i svijeta 155
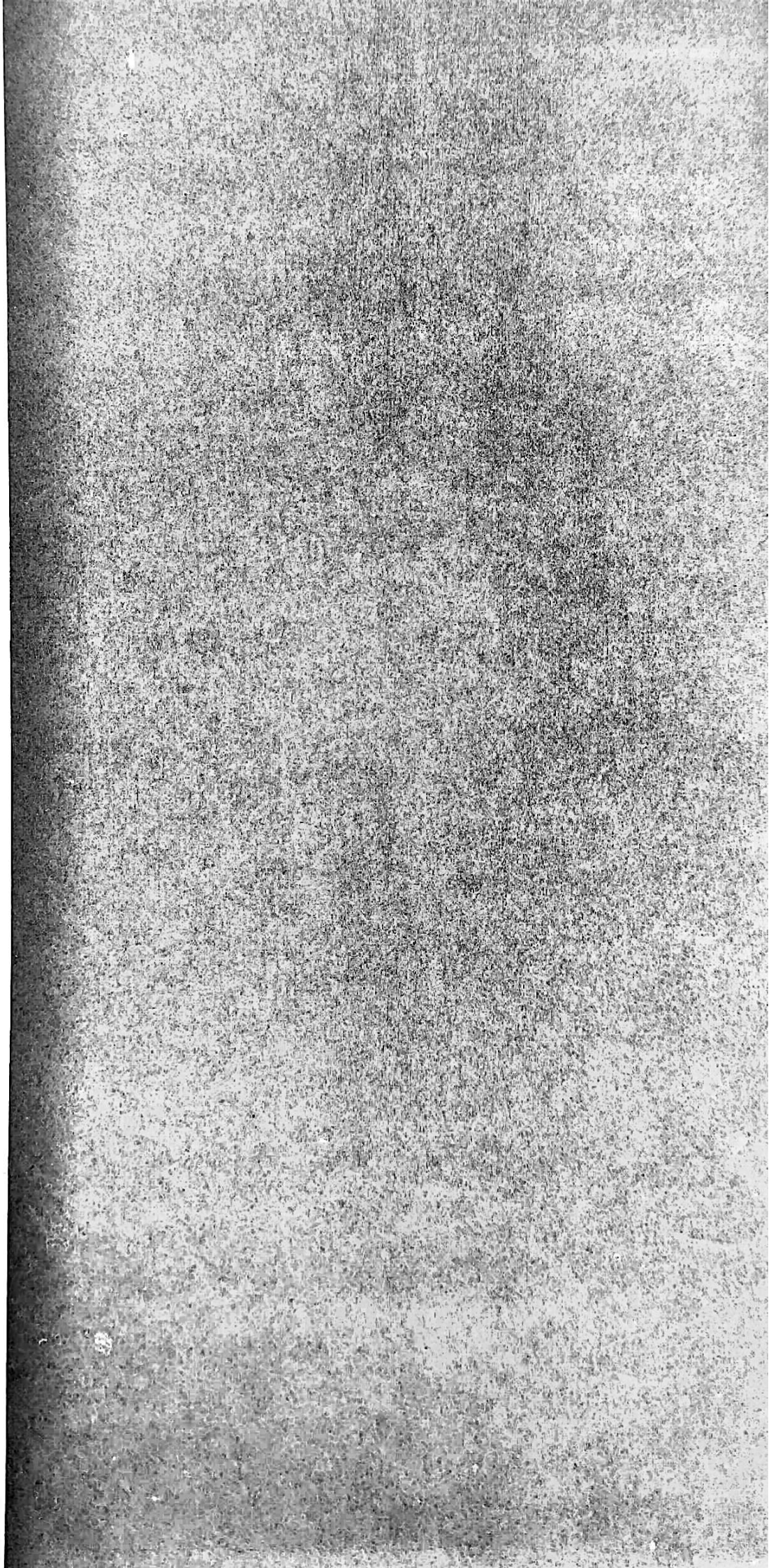
MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredнički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec